

VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
MANAŽER REDAKCE
SIMONA VAŇKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR
DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF
FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL,
ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL,
MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG,
KRISTINA LARIŠCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK,
ZDENĚK MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT,
ALEXANDR ORT, MARTIN PALOUSH, KAREL
PEZL, OTTO PICK, MILOŠ POJAR,
RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL,
JIŘÍ ŠTĚPANOVSÝ, KAREL ŠTINDL,
KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC,
FILIP TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF
VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevýžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 02/51 108 107; fax: 02/51 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 23,50 Kč. Předplatné na rok činí 234 Kč, pro studenty a důchodce 194 Kč, ve Slovenské republice 427,40 Sk.

Tiskne ProKonzult s r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje ProKonzult, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 00421432/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačovin povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPč-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

F 5210

INDEX 4691

OBSAH 10/2001 ROČNÍK XXV

STR.

SVĚTOZOR	2
PŘÍLIŠ VZDÁLENÝ BLÍZKÝ A STŘEDNÍ VÝCHOD / -zz-	3
STŘEDNÍ VÝCHOD	
POLITICKÝ ISLÁM NA PRAHU NOVÉHO TISÍCILETÍ / Luboš Kropáček	4
EURO-STŘEDOMOŘSKÉ PARTNERSTVÍ NA POČÁTKU 21. STOLETÍ / Jaroslav Bureš	6
ZA OPONOU INTIFÁDY / Břetislav Tureček	10
GLOBALIZACE NA BLÍZKÉM VÝCHODĚ / Tomáš Strnad	12
SÝRIE V PROCESU TRANSFORMACE / Eduard Gombár	15
ZEMĚMI SVĚTA	
NEVYROVNANÉ ŠANCE: NA CO UKAZUJÍ BĚLORUSKÉ VOLBY? / Petr Nový	17
VZTAHY A PROBLÉMY	
MODERNÍ HROZBY GLOBÁLNÍHO TERORISMU A PERSPEKTIVY BOJE PROTI NĚMU / Jiří Matoušek	19
PROBLÉMY OBČANSTVÍ A PŘÍSLUŠNOSTI V SOUČASNÉ AFRICE / Peter Geschire	22
FYZIKA A NÁRODNÁ BEZPEČNOST / Robert Škopec	27
JE ČESKÁ REPUBLIKA DOBROVOLNICKOU VELMOCÍ? / Květa Šubrtová	29
EKONOMICKÝ OBZOR	
LIBERALIZACE OBCHODU ENVIRONMENTÁLNÍMI SLUŽBAMI / Eva Tošovská	30
VOLNÁ TRIBUNA	
ČERNÁ HORA TROCHU JINAK / František Šístek	33
RECENZE	
OPIUM INTELEKTUÁLŮ / Václav V. Nekvapil	36
NOVÍ ČIŇSTÍ PŘÍSTĚHOVALCI V EVROPĚ. PŘÍPAD ČÍNSKÉ KOMUNITY V MAĎARSKU / Rudolf Fürst	37
TRAGIKOMIČNO ROZDĚLENÉHO SVĚTA / Jaroslav Šonka	38
SROVNÁVACÍ POHLED NA SOUDNÍ KONTROLU ÚSTAVNOSTI / Bohumil Tesařík	39
VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV	39

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 11. 2001)

► *Česko-německé vztahy* ► *Česko-německá spolupráce v oblasti vnitřní bezpečnosti* ► *Od průkopnictví k pasivitě?* ► *Evropská environmentální politika Německa a její export na východ* ► *Česko-německé vztahy a jejich ekonomické aspekty* ► *Malé národy velkého Německa* ► *Francie vstoupila do předvolební kampaně* ► *Ozbrojení albánští povstalci a Makedonie* ► *Jižní Afrika: Získají Afrikánci vlastní stát?* ►

1. – mezi finančními institucemi deseti států Evropské měnové unie se začalo distribuovat euro.

1. – představitelé afrických zemí na Konferenci OSN proti rasismu v Durbanu požádali Západ o omluvu za ničivé následky kolonialismu a otrokářství. V otázce finanční náhrady však mezi nimi nepanovala jednotna.

1. – afghánské vládní hnutí Tálibán vyhostilo ze země zahraniční humanitární pracovníky z organizací International Assistance Mission a Serve pro podezření z šíření křesťanství.

3. – USA se rozhodly odvolat svou delegaci z Konference OSN o rasismu (vyslaly ji na nízké úrovni na poslední chvíli) stejně jako Izrael. Obě delegace jednání opustily poté, co ztroskotaly pokusy dosáhnout kompromisního znění závěrečné deklarace, do které arabské státy prosazovaly odstavce přirovnávající Izrael ke státům apartheidu.

3. – izraelský ministr spravedlnosti Meir Šitrit oznámil, že premiér Ariel Šaron je ochoten výměnou za mír s Palestinci zrušit židovské osady na palestinských autonomních územích.

3. – v belfastské čtvrti Ardoyne začaly severoirští protestantští extremisté útočit nadávkami a kameny na katolické dívky, které tudy procházely do školy. Protestanti považují to, že katolické dívky chodí do školy kolem jejich domů, za provokaci. Děti začala chránit policie.

4. – v Kábulu začal proces s osmi zahraničními humanitárními pracovníky obviněnými z šíření křesťanství. Zároveň je souzeno šestnáct Afghánců.

6. – zimbabwská vláda souhlasila s přijetím rozhodných kroků k zastavení násilností vůči bělošským farmářům a jejich zaměstnancům a k ukončení okupace farem. Rozhodnutí padlo na konferenci ministrů zahraničí států Commonwealthu v nikaragujské metropoli Abuja. Na oplátku obdrží Zimbabwe finanční podporu od Británie a dalších zemí k uskutečnění pozemkové reformy.

8. – v Durbanu skončila konference OSN proti rasismu. Přijaté dokumenty Deklarace principů a Akční plán pro boj s diskriminací jsou kompromisem. Do deklarace se nedostal syrský návrh obviňující Izrael z rasismu a další ostré protiizraelské formulace, evropské státy souhlasily s omluvou za kolonialismus.

9. – v prezidentských volbách v Bělorusku zvítězil naprostou většinou hlasů dosavadní prezident Alexander Lukašenko. Účast přes 80 procent voličů.

9. – americká letadla bombardovala protiletecké základny v jižním Iráku. Podle ministra obrany USA Donalda Rumsfelda Irák pokračuje ve zbrojení, a zejména jeho arzenál biologických a chemických zbraní začíná být problémem.

9. – dva Arabové spáchali atentát na vrchního velitele protialbánských sil generála Ahmada Šáha Masúda, který na následky útoku 14. září zemřel. Pachatele byli údajně ve spojení s bin Ládinem.

11. – teroristický útok unesenými dopravními letadly Boeing na Světové

obchodní centrum v New Yorku a na budovu Pentagonu ve Washingtonu. Čtvrté unesené letadlo se zřítilo v Pensylvánii. Ztráty na životech se odhadují až na 7000. Z útoku jsou podezřelí aktivisté Usámy bin Ládina. Následující den FBI identifikovala pachatele útoku a později zveřejnila jejich fotografie.

11. – americký prezident George W. Bush a ministr zahraničí Colin Powell prohlásili, že útoky na Světové obchodní středisko a na Pentagon byly aktem války. Powell řekl, že odpověď nebude útokem proti jednomu člověku, ale dlouhodobým konfliktem.

12. – Rada NATO rozhodla, že pokud se ukáže, že útoky proti USA byly vedeny ze zahraničí, bude následovat akce vycházející z 5. článku Washingtonské smlouvy, tzn. že členské státy považují útok proti jedné nebo několika z nich za útok proti všem a zavazují se přispět na pomoc včetně použití ozbrojené síly.

12. – Usáma bin Ládín údajně popřel účast na teroristických útocích, přičemž vysoce ocenil „odvahu útočníků“ v boji proti světové supervelmoci. FBI zadržela už několik osob podezřelých ze spojení s teroristy.

12. – byla zahájena preventivní evakuace všech pracovníků OSN a pracovníků humanitárních organizací z Afghánistánu.

13. – podle afghánské rozhlasové stanice Šaría požádal Afghánský islámský emírát USA o jasné a průkazné důkazy toho, že za teroristické útoky na WTC a Pentagon nese odpovědnost bin Ládín, pak prý ho předá jednomu z islámských soudů ve světě, aby byl souzen.

15. – ruský ministr zahraničí Igor Ivanov vyslovil v Jerevanu nepřímý souhlas s případnou vojenskou operací USA proti Afghánistánu.

15. – po šestiměsíčním přerušení obnovily KLDK a Jižní Korea v Soulu jednání o usmíření.

15. – makedonská vláda vyzvala NATO, aby ponechalo své jednotky v Makedonii i po vypršení jejich mandátu ke shromáždění zbraní albánských povstalců.

15. – americký prezident George W. Bush v poselství k národu prohlásil, že Spojené státy jsou s pachateli teroristických útoků v New Yorku a ve Washingtonu ve válce a odpovědi jim rychlou a souvislou válečnou akcí. Upozornil, že konflikt nebude krátký a že součástí odvety může být i pozemní operace.

17. – izraelská armáda oznámila, že je připravena vytvořit nárazníkové pásmo mezi Izraelem a západním břehem Jordánu, které by mělo zabránit Palestincům vstoupit na izraelské území a podnikat tam bombové útoky. Dvaatřicetkilometrová zóna se má táhnout od Džanínu k Tulkaru.

18. – Jásir Arafát nabídl Izraeli mír, když v Rammaláhu prohlásil, že Palestinci si nepřejí válku. Vzápětí nato Izrael nařídil zastavit vojenskou operaci proti Palestincům.

18. – Severní a Jižní Korea na jednáních v Soulu přijaly deklaraci, v níž prohlašují, že budou pokračovat v ekonomické a humanitární spolupráci a v rozvíjení dialogu. V dokumentu se nemluví o termínu navrho-

vané cesty Kim Čong-ila do Korejské republiky.

18. – hnutí Tálibán pohrozilo Spojeným státům válkou – ozbrojeným džihádem, jestliže zaútočí na Afghánistán.

19. – vůdce Tálibánu Muhammad Umar nabídl Washingtonu vyjednávat o vydání Usámy bin Ládina. Prezident Bush vyjednávání odmítl a tvrdě vyzval Tálibán, aby okamžitě a bez podmínek bin Ládina vydal v souvislosti s rezolucí č. 1333, která to požaduje již od loňského prosince.

19. – Evropská komise navrhla dvě základní opatření v boji proti terorismu: jednotnou definici tohoto jevu včetně stanovení sankcí, a dále vytvoření instituce evropského zatykače.

19. – první skupina 80 uprchlíků pobývajících na norské lodi Tampa se vylodila na ostrově Nauru. S přijetím 150 uprchlíků vyslovil souhlas Nový Zéland.

19. – palestinské militantní hnutí Hamas a Organizace islámské svaté války odmítly příměří vyhlášené Arafátem.

21. – americký prezident George W. Bush dal Tálibánu poslední ultimátum k vydání Usámy bin Ládina. Nevydá-li ho, bude s ním sdílet stejný osud. Tálibán odmítl a spolupráci slíbil pouze po předložení důkazů o Ládinově vině.

21. – bývalý afghánský král 86letý Muhammad Záhir šáh vyzval ke svolání mimořádného shromáždění zástupců všech afghánských skupin, které by zvolily hlavu státu a nastolily přechodnou vládu.

21. – členské státy Evropské unie se dohodly, že jsou ochotny po boku USA k vojenským akcím. Den nato se připojily i kandidátské země.

22. – prezident George W. Bush zrušil hospodářské sankce proti Pákistánu a Indii uvalené na ně v roce 1998, kdy provedly jaderné pokusy.

23. – papež Jan Pavel II. při návštěvě v Kazachstánu vyzval svět, aby se vyhnul válce a vytvářel „civilizační lásky“.

23. – v parlamentních volbách v Polsku zvítězila koalice Svazu demokratické levice a Unie práce, která získala 41,04 procenta hlasů. Účast ve volbách přes 46 procent.

23. – Pákistán, jedna ze tří zemí, které uznávaly vládu Tálibánu, uzavřel velvyslanectví v Kábulu.

24. – Usáma bin Ládín vyzval Pákistán, aby zahájil boj proti „americkým krížákům“. Tálibán vyhlásil mobilizaci tří set tisíc mužů. Prezident Bush zmrazil první bankovní účty teroristů a potvrdil, že tažení proti teroristům už začalo. Akce byla původně nazvána Nekonečná spravedlnost, později přejmenována na Trvalá svoboda.

24. – Kazachstán prohlásil, že je připraven poskytnout vzdušný prostor pro letecké údery proti základnám teroristů v Afghánistánu. Využit svého vojenského prostoru povolily Spojeným státům také Řecko, Ukrajina a Turecko. Připojily se i Tádžikistán a Uzbekistán.

24. – makedonský parlament schválil návrh ústavních změn, které slibují více práv albánské menšině.

25. – Saúdská Arábie přerušila diplomatické styky s Tálibánem. Spojené arabské emiráty tak učinily již 22. září.

25. – bylo oznámeno, že afghánská opozice na severu rozvinula proti Tálibánu širokou ofenzivu.

25. – Interpol vydal na žádost egyptské vlády zatykač na Ajmána Zavahrího, pravou ruku bin Ládina, klíčovou osobu organizace Al-Kajdá.

25. – generální tajemník NATO George Robertson oznámil, že jednotky Aliance splnily svůj úkol a vybraly od albánských povstalců dohodnutých 3300 zbraní.

25. – část čečenských povstalců přistoupila na výzvu prezidenta Putina k zahájení rozhovorů o mírovém ukončení konfliktu.

26. – na mezinárodním letišti v Gaze se uskutečnila několikrát odložená schůzka Šimona Perese a Jásira Arafata. Nejvýznamnějším důsledkem je dohoda o upevnění příměří a o obnově spolupráce bezpečnostních složek.

26. – NATO schválilo operační plán nové mise v Makedonii pod názvem Amber Fox, jejímž úkolem bude chránit mezinárodní civilní pozorovatele.

26. – turecký parlament schválil doplatek k ústavě, který umožní používání kurdštiny na veřejnosti.

26. – ruský prezident Vladimir Putin při návštěvě v Berlíně signalizoval, že je připraven jednat o členství své země v NATO. Opakovaně přislíbil USA ruskou pomoc při boji proti terorismu.

26. – Německo zablokovalo třináct bankovních kont firem a osob podezřelých z podpory mezinárodního terorismu. K obdobnému kroku přistoupila i Francie.

28. – vysoký činitel administrativy prezidenta George W. Bushe potvrdil televizi CNN, že americká a britská komanda jsou už v Afghánistánu, údajně od 13. září.

28. – Mezinárodní tribunál pro bývalou Jugoslávii rozšířil obvinění vznesená proti bývalému jugoslávskému prezidentovi Slobodanu Miloševićovi o odpovědnost za zločiny spáchané během války mezi Srbském a Chorvatskem v letech 1991–1995.

29. – RB OSN přijala rezoluci předloženou USA, která vyzývá všechny země ke zmrazení financí osob podezřelých z terorismu a k zásahu proti skupinám, které jim pomáhají.

30. – Saúdská Arábie vyslovila nesouhlas s tím, aby Spojené státy využívaly základny na jejím území k útoku na Afghánistán.

30. – Izrael dal šéfovi palestinské správy Jásiru Arafatovi 48hodinovou lhůtu na ukončení násilností. Jestliže Arafát do té doby proti násilnostem nic nepodnikne, izraelský kabinet přijme všechna opatření nebytná pro uplatnění práva na sebeobranu.

30. – Tálibán poprvé oficiálně přiznal, že Usáma bin Ládín se skrývá v Afghánistánu a že ho má pod svou ochranou. Zástupce Tálibánu údajně předal bin Ládinovi stanovisko rady islámských duchovních, které žádá jeho dobrovolný odchod ze země. Bin Ládín na výzvu neodpověděl.

Příliš vzdálený Blízký a Střední východ

Nechce se věřit, že *svět po 11. září* bude hledat nová pojmenování pro světové regiony. Ale měli bychom si dovolit alespoň hypoteticky tento předpoklad vyslovit. V posledním čísle Mezinárodní politiky, věnovaném kontinuitě americké zahraniční politiky a připraveném dávno před útokem na Pentagon, jsme si všimli toho, že *hegemonismus nebo gaia-politika neohrožuje jen různé země světa, ale i samotné Spojené státy*, ale zcela mimoděk jsme článkem Jiřího Bystřického (*Rychlost a politika*) upozornili na skutečnost, že v době, kdy se stává nejvyšší hodnotou rychlost, se přechází *od politiky jednotlivých území a jejich správy, od geopolitiky k chronopolitice, k politice času, k její dostupnosti nebo zachytitelnosti. Politice se nabízí nové místo zásadního střetu: namísto prostoru zbývá už jen čas.*

Mění se mapa světa, rozpadají se geopolitické koncepce, přetváří se prostor mezinárodních vztahů, vzniká současná *e-civilizace*, v níž se informace šíří rychlostí světla. Mění se naše chápání nejen prostorových, ale i časových vztahů.

Snad nám americká tragédie pomůže uvědomit si, že pohled na tento nový svět by neměl být jiný z Washingtonu a jiný z Pražského hradu, že Blízký východ a Střední Asie jsou dnes už jen nostalgickou vzpomínkou na dvě stě let rozpadu osmanského impéria a téměř stejně tak dlouho expanzi ruských carů, v jejichž díle pokračoval Josef V. Stalin a které téměř zaniklo jako následek Gorbaciovovy perestrojky. Náhle nás zajímají Huntingtonovy nápady o střetu civilizací nebo o válce kultur, stejně jako metafory o Balkánské Euroasii, které se však stále ještě pohybují na úrovni geopolitické. V chronopolitických rozměrech však už musí uvažovat američtí politici a vojáci, když se rozhodují o nových formách boje proti terorismu, o způsobech provedení odstrašující odplaty, o mezích daných mezinárodním právem nebo existencí dosud funkčních mezinárodních organizací.

Jednou ze stále ještě svěžích tezí bezpečnostních studií je, že války nebo konflikty vznikají nikoli po důkladných přípravách a dlouhodobém uvažování vojenských a politických strategií, ale právě díky náhodám, improvizacím a unáhlení, jejichž původcem je právě emocionální uvažování o odplatě, o slabosti nebo naopak síle potenciálního nepřítele.

Napoleonovo tažení na Rus, o kterém se dodnes učí studenti vojenských akademií, má kromě své technologie vedení války také svůj počátek v rozhodnutí jediného muže (teprve později se ukázalo, že unáhlením), které se v daný okamžik zdálo téměř logické nebo alespoň logicky odůvodněné. Hitlerovo rozhodnutí o vedení

války na dvou frontách, které se zdá být výsledkem diskusí vojenských a politických spolupracovníků, je však konečným také jen rozhodnutím jediného muže, který před dějinami za ně nese svou odpovědnost. A stejně tak rozhodnutí Winstona Churchilla právě Hitlerovu rozhodnutí se postavit (a byl to politik, který jako jeden z mála si byl vědom všech možných důsledků pro osud impéria a celé Evropy), vycházelo sice z převažujícího aktuálního konsensu britské veřejnosti, ale formulovat, sdělit a obhájit je musel jednotlivec a jenom my, jeho potomci, máme možnost posuzovat je jako více či méně oprávněné.

Ve slavném filmu režiséra Richarda Attenborougha *A Bridge too Far* (1977) prosadí anglický generál Urquhart Montgomeryho plán obsazení pěti mostů přes Rýn pomocí výsadku speciálních jednotek. Na konci filmu pak s věcnou upřímností Brita a s omezeností vojáka konstatuje, že si vždy myslel, že *ten most je příliš daleko*. V této větě pak je ukryta celá složitost vojenského (a dodejme, že i politického) rozhodování, které se může zdát být cynické, ale je běžné a snad i nutné. Generálovým omylem je to, že si stále myslí, že mu byla největší překážkou vzdálenost, a nikoli čas a rychlost.

Původně jsme chtěli věnovat celé jedno číslo Mezinárodní politiky Blízkému a Střednímu východu a jeho postavení ve světové politice jako regionu, který sice již ztratil své přesně určené hranice, ale stále je ještě, alespoň v Evropě, chápán jako ekonomický, politický a kulturní celek, který v našich hlavách integrují plyn a ropa, autoritativní monarchie, diktatury a kasárenské režimy a konečně i islám. Ale to je také jen stereotyp, který nám brání pochopit, že hranice mezi nepřáteli nejsou v této oblasti totožné s hranicemi různých politických uspořádání nebo kulturních či náboženských celků. Není lepší příklad chronologického pojetí politiky než stále trvající válka uvnitř i vně Izraelského státu, která není válkou mezi Araby a Židy, mezi muslimy a židy, mezi Palestinci a Izraelci, ale mezi skupinami a jednotlivci, kteří se nechtějí smířit s fyzickou existencí toho druhého v čase, kteří jej označují a definují jako svého nepřítele a kteří tomuto nepříteli vyhlásili nikoli svatou válku, ale válku na život a na smrt, jejímž cílem nemá být obrácení na víru, ale fyzická likvidace, zabití, smrt, exterminace... a ví Bůh, jaká slova si dokážeme ještě pro vyvražďování lidí vymyslet.

Brzezinski svým výrokem o Balkánské Euroasii říká, že existuje někde daleko od Washingtonu svět, který je charakteristický svou nestabilitou, neustálými konflikty a nekonečnou potencí napětí, že je etnicky a nábožensky nepřehledný a že jen jedním z mála jeho obecných znaků je náboženství. Ale přehlédneme-li politické hranice, uvidíme, že i islám zde má nejružnější podoby – sunnitskou, šíitskou, od vypjaté ortodoxní až po nábožensky zcela lhostejnou, žijící někdy i v symbióze s nacionalismem a socialismem, nebo naopak izolovaně, Arábia Félix připomínající uzavřenou společnost s archaickou modalitou života obce.

Pokusili jsme se proto v tomto čísle vzdálit se politickým aktualitám a znovu se vrátit k hlavním centřům napětí a konfliktů, kterými se soustavně na stránkách Mezinárodní politiky zabýváme. Jen zřejmě bude ten také již trochu tradiční pohled po 11. září individuálně odlišně přijímaný. Kultivovanost a kvalita této akceptace bude záležet nejen na každém autorovi, ale i čtenáři, na jejich porozumění a představě o tom, zda ten most mezi civilizacemi a kulturami už není příliš vzdálený. Útok na Spojené státy je pro nás jen dalším upozorněním, že chronologické vzorce bezpečnosti e-kultury se v zásadě nemění. Blízký a Střední východ jsou stále střetem zájmů, kde se mění agenti politického procesu, v jehož rámci se tyto zájmy realizují, ale stále se zde mýjejí ti, kteří chtějí svůj svět vidět odděleně od světů jiných, ti, kteří nevnímají *svět toho druhého*, svět dialogu a porozumění.

-zz-

Politický islám na prahu nového tisíciletí

LUBOŠ KROPÁČEK

Díky Muhammadovým kazatelským a vůdcovským úspěchům islám vstoupil do dějin jako náboženství a zároveň politické společenství. V tomto rámci pak v jeho raném a klasickém období respektování učitelé propracovali systém šari'j, „bezpečnou, správnou cestu“ či islámský právní řád.

Když se ve 13. století po vpádu Mongolů muslimské společnosti ocitly poprvé načas pod nadvládou jinověrců, Ibn Tajmíja, dnes jedna z nejcitovanějších autorit, prosazoval, že vládu lze tolerovat jenom tehdy, pokud neodporuje šarijskému právu. Koloniální pokoření většiny muslimských zemí v 19. a počínajícím 20. stoletím vedlo muslimské vzdělance k hořkým úvahám o příčinách stagnace islámu tváří v tvář dynamickému Západu. Mnozí vysvětlovali tuto osudovou slabost tím, že muslimové nežili a nespravovali své věci veřejně podle příkazů své víry. Po rozpadu koloniální soustavy se nově nezávislé země vydaly cestou modernizace, napodobující velkou měrou západní vzory. Vedle nacionalismu, sloužícího jako ideová zbraň již v zápasech za nezávislost, přestávaly myšlenky opatrné liberální demokracie nebo socialismu, snaživě očišťovaného od hrubého ateismu. Modernizace byla tehdy obecným konsenzem sociologů chápána jako proces, k němuž samozřejmě patří také sekularizace.

Události na rozhraní 60. a 70. let vyvolaly na Západě i na muslimském Východě zřetelnou, navzájem protikladnou paradigmatickou změnu. V Evropě se tehdy liberální mentalita a sekularizace vyvíjely z břehů až do hodnotového rozvolnění postmoderny. Na druhé straně, pro muslimské společnosti vstup do nového období předznamenal zkršující porážky: Arabů ve válce s Izraelem v červnu 1967 a Pákistánů ve válce s Indií v roce 1971. V reakci na toto trauma nabyly na síle hlasy požadující rozchod s importovanými západními ideologiemi a nabízející perspektivu obrody v důsledném přímknutí k domácím, islámským hodnotám. Postupně se ve všech zemích formovala islámská hnutí – po vzoru Muslimského bratrstva působícího v Egyptě již od 30. let – a podle místních podmínek také islámské opoziční strany, nebo militantní skupiny, případně obojí. Triumf islámské revoluce v Íránu v roce 1979 vyburcoval zájem západních médií o islám, líčený nadále pod tučnými titulky jako hrozba, či nový faktor světové politiky. V těžké době rozpoutali v Afghánistánu islámští mudžáhidini

ozbrojený boj proti sovětské okupaci. V arabských zemích islámská hnutí vytlačila marxisty z vedení studentských a profesních organizací i z postavení hlavní síly politické opozice. Když se rozpadl sovětský imperiální blok a skončilo bipolární rozdělení světa, část publicistů, analytiků a politiků na Západě – a později pod tlakem vlastních potíží i v Rusku a Číně – označila za novou vážnou hrozbu světovému pořádku islámský fundamentalismus.

Teoretické základy

V nepřehledně rozsáhlém a stále bohatě živěném odborném, mediálním i politickém diskurzu o tomto znepokojivém sektoru politické scény muslimského světa narážíme již dobrých 30 let na propletence nevyjasněných, vzájemně se křížících a různě hodnotících termínů. Pokusil jsem se před časem částečně je utřídit do třístupňového schématu¹⁾: *fundamentalismus* označuje filosofický, zpravidla netolerantní postoj majetnictví výlučné pravdy²⁾; *politický islám* neboli *islamismus* znamená organizované úsilí o mocenské prosazení islámského řádu; a je-li za tímto účelem používáno násilí, je na místě hovořit o *extremismu*, případně přímo o *terorismu*. Příznávám, že v publicistice převládá jiné pojetí, jakému dává teoretické ukotvení například holandský orientalista J. Jansen, který již sám vysoce frekventovaný pojem *islámský fundamentalismus* vykládá jako dvojediné propojení náboženství a politiky.³⁾ Editoři sborníku tematicky utříděných esejů z amerického *Middle East Reportu* J. Beinin a J. Stork odmítají naopak termín *fundamentalismus* jako pro islám vlastně pleonastický a hovoří pouze o politickém islámu, jehož zřetelným jádrem jsou programové politické záměry.⁴⁾ Muslimští autoři vymezují sepětí islámu a politiky v té míře, jaká odpovídá jejich orientaci. Zcela je kaceřuje přední egyptský odpůrce islamismu M. Sa'íd Ašmáwí: „Bůh chtěl, aby islám byl náboženstvím, ale lidé z něj udělali politiku.“⁵⁾ Častěji však zaznívá názor, že islám je „náboženství a stát“ (arabsky *dín wa dawla*). Islamisté si na jeho základě vytyčují za cíl ustavit islámský stát

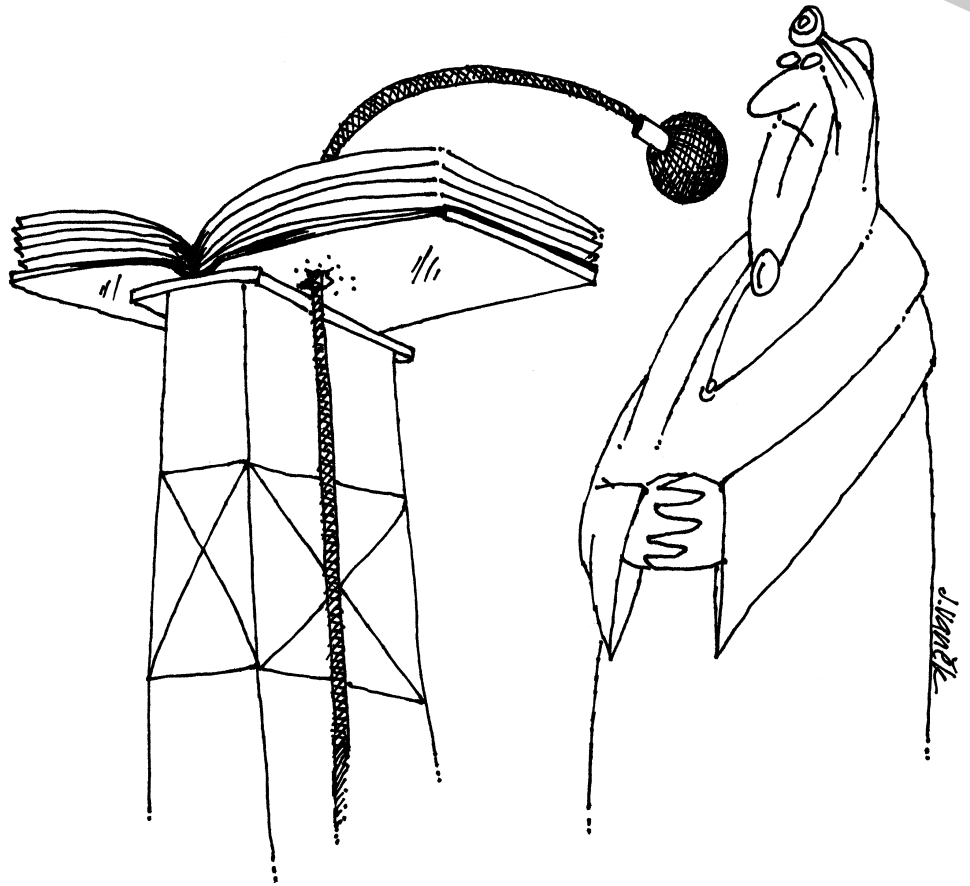
řízený šari'ou a sjednocující všechny muslimy (celou *ummu*). Prvním postulátem překračují původní význam šari'j jako náboženských příkazů určených pouze muslimům a nevědomky přebírají evropské územní pojetí legislativy. Postulát sjednocení postavil přitom islamisty proti arabským, případně jiným nacionalistům; ostří tohoto sporu se však v minulém desetiletí ve společné nechuti ke globalizaci leckde již zřetelně otupilo.

Islamisté se snaží dát svému politickému úsilí pevný teoretický základ a v tomto směru rozvíjejí vedle islámské ekonomie také islámskou politologii. Je na místě upřesnit, že v ovzduší téměř všudypřítomného probuzení (revivalismu) islámu a mnohostranného zájmu o jeho hodnoty a symboly v médiích i v každodenním životě lidí tematika islámu a politiky zaujala významné místo v programech islámských vysokých škol a výzkumných ústavů, jakých vznikl a stále vzniká velký počet v muslimských zemích i v USA a v Evropě. Širší renomé si již získal například Ústav islámského politického myšlení v Londýně, kde žijí v exilu početné skupiny islamistů z různých arabských a asijských zemí. Obecné i konkrétně vztahované otázky islámu a politiky jsou předmětem každoročních mezinárodních konferencí svolávaných zainteresovanými subjekty (nejen v Teheránu a Chartúmu). Rychle se rozvíjejí nadnárodní diskuse na internetu, na nichž se podílí muslimští i nemuslimští odborníci. Muslimští účastníci tvoří široké spektrum od radikálních islamistů přes umírněné stoupence pozvolných demokratických přeměn (integrativisty) až po sekulární liberály. Diskutuje se o demokracii, o občanské společnosti, o lidských právech, o místní správě, o roli žen, o ekologii, o globalizaci i o dalších živých tématech. Příležitostně se dostávají do popředí zvláštní problémy regionálního charakteru, v současnosti zvláště obnovená palestínská intifáda.

Spektrum postojů k otázkám demokracie a lidských práv zahrnuje odmítání, vstřícné přijetí nebo souhlas vyjádřený v termínech islámských hodnot. Příkrých odmítnutí v posledních letech zřetelně ubývá. V době krizí (např. za války v Bosně, dnes za intifády) však vždy ožívají kritické výtky západním demokraciím, že lidská práva vykládají účelově, s dvojnásobným standardem, v neprospěch muslimů. Ideje demokracie klasikové dnešního islamismu většinou přijali, s upozorněním na potřebné úpravy v islámském duchu. Už Muslimští bratři položili důraz na koránský princip vzájemného porad (*šúra*) jako zdravý domácí islámský základ demokracie.⁶⁾ V praxi se zatím pojem *šúra* ujal v Egyptě jako název senátu, v zálibových monarchiích jako označení jmenovaných poradních sborů a v Libyi jako náboženské zdůvodnění praxe tzv. lidových kongresů; pro islámská hnutí zůstává stále cílovou hodnotou. Pákistánec A. A. Mawdúdí (r. 1979) nadřadil nad demokracii Boží svrchovanost (*hákímíja*): pouze tehdy,

když se lidé uvědoměle podrobí příkazům Božího řádu, mohou o svých věcech rozhodovat, a to v duchu čistší demokracie, než jakou vykazují morálně vratké západní společnosti. Mawdúdího egyptský duchovní žák Sajjid Qutb (popraven 1996) demokracii vůbec odmítl jako zřízení států, které se stavějí nepřátelsky vůči arabským a muslimským záležitostem. Toto odmítnutí napřed převzal a později, po událostech v Sýrii z počátku 80. let, opět zvrátil Qutbův žák Sa'íd Hawwá († 1988). Usoudil, že právě demokracie by měla vytvořit na Blízkém východě příznivé klima pro konečný úspěch islámského projektu. V Maghribu razil cestu duchovnímu přehodnocení a spojení islámu s demokracií vlivný alžírský intelektuál Málek Bennabí († 1973).⁷⁾ Události v Alžírsku v lednu 1992, kdy armáda znemožnila volební vítězství islámské strany FIS, přesvědčily dnešní ideové vůdce islámských hnutí, jako jsou soudánský Hasan Turábí nebo tuniský Rášid Ghannúší, že cesta k triumfu islámu může vést přes volební urny.

Tento názor přijímá dnes za svůj většina islamistů, lidí z různého městského sociálního prostředí, kterým moderní školy a média, dnes již i včetně internetu, otevřely cestu ke vzdělání a k možnosti vyjadřovat se i k náboženským otázkám, včetně politické filosofie.⁸⁾ Tradiční sunnitští duchovní (*ulamá'*), zbavení tohoto někdejšího monopolu, pohlížejí z velké části na islámská hnutí kriticky. Sami však již také zvládli taktiku vystupování a šíření právních názorů (*fatwy*) v rozhlasu, televizi a na internetu. Šíitské duchovenstvo v Íránu (hovorově *mullové*) se naopak postavilo do čela revoluce, která ústavou z roku 1979 nastolila v zemi režim, kde formálně demokratické volební mechanismy zůstávají plně pod jeho kontrolou. Někteří západní publicisté tu hovoří o *mullokracii*. Je zřejmé, že se muslimské země modernizují, aniž by se sekularizovaly, jak podle západní zkušenosti pokládali za zákonité Max Weber a naprostá většina sociologů vypočítávajících znaky modernity. Dnes islámská hnutí patří k nejviditelnějším proudům kritiky sekulárního státu, usilujícím o opětovné prosazení náboženských hodnot a symbolů ve veřejném životě.⁹⁾ Islamisté výmluvně ukazují, že sekularizace není nutným doplňkem demokracie, ale na Blízkém východě se stala naopak nástrojem despotismu, privatizace náboženství v intencích vládnoucích režimů, fanatismu a dalších zel. Sekularismus může být ovšem chápán a praktikován značně různě, čtyřdílná encyklopedie *Dekonstrukce sekulárního diskursu*, vydaná letos v Káhiře, to dokazuje velmi názorně.¹⁰⁾ U muslimských autorů nalezneme názory, že sekularizace je neslučitelná s islámem, na rozdíl od Evropy zbytečná, nebo naopak žádoucí tvář v tvář vládnoucí pseudomodernitě. Kultivovaná výtka adresovaná jak domácím režimům, tak Západu označuje sekularizovanou politiku za machiavellistické hledání možného, zatímco z islámského hlediska by měla být hledáním ctnosti a spravedlnosti.¹¹⁾ Těto



obecné formulí lze přisvědčit, spor ale může nastat v obsahovém pojetí postulovaných mravních hodnot. S fundamentalistickými výklady některých příkazů šari'yy (nerovnost náboženství, podřízené postavení žen, tělesné tresty) křesťané, sekulární humanisté ani liberální muslimové souhlasit nemohou.

Bilance

Sluší se přiznat, že vývojové tendence z 90. let neopravňují k jednoznačným prognózám. Na počátku desetiletí, kdy euforie z konce studené války a vlna nadšení pro demokracii zasáhly také velkou část třetího světa, Blízký východ prožil těžkou krizí, vyvolanou iráckou okupací Kuvajtu s následujícím napětím a vojenským řešením. Bagdádský režim, dotud sekulární, sáhl zprudka k vypjaté islámské rétorice, s níž zaútočil na ropné monarchie, na USA a na všechny „nevěřící“, kteří vyslali do Arábie svá vojska. Touto rétorikou strhl na svou stranu Muslimské bratrstvo a další islámská hnutí, až do této doby finančně podporované ze Saúdské Arábie a dalších petrodolarových zdrojů. Tato podpora nevděčnickům pak načas nebo i natrvalo vyschla.

Další vývoj dále potvrdil již dřívější hodnocení, že oba okázale islámské státy – šíitský Írán a sunnitický Súdán – nemohou přes veškerou propagandistickou snahu působit jako přitažlivý vzor k napodobování. V Íránu samotném sílí snahy po uvolnění. Naděje mládeže, žen, intelektuálů a všech, kdo touží po takovéto změně, se upírají k prezi-

dentu Chátamímu, zvolenému podruhé (1997 a 2001) velkou většinou. Jeho opatrné kroky k vlídnějšímu pojetí islámu zahrnují snahu o rozvoj občanské společnosti a v mezinárodním plánu o dialog civilizací, avšak ústavní pořádek omezuje jeho možnosti reformem. Súdán zase sužuje trvalá hmotná bída, vleklá občanská válka na několika okrajových frontách a podle mezinárodního monitoringu hrubá porušování lidských práv, zvláště vůči nemuslimům. Přes některé kosmetické úpravy je stále patrný deficit pluralitní demokracie, jejíž domácí kořínky Bašírův režim zpřerthlal. Jeho důvěryhodnosti neprospěla ani předloňská roztržka s hlavním islamistickým ideologem Turábím.

Rozpaky, ba až nechuť, vyvolávají v mezinárodních, a to i islamistických kruzích represivní opatření, která zavádí tálibánský režim v Afghánistánu. Z internetových diskusí vysvítá rozhořčení nad totalitním zglajchšaltováním života, nad šikanováním žen, jimž tálibáni znemožňují vzdělávání a silně omezují pohyb na veřejnosti, i mužů, jimž bylo nařízeno nosit dlouhý, hustý vouse.¹²⁾ Jako hanbu a diskreditaci pro islám vnímala většina muslimů také vandalské ničení buddhistických a jiných figurativních památek předislámských kultur v Afghánistánu na jaře 2001 a také opatření proti jinověrcům.

Ve většině muslimských zemí představují islámské strany nebo hnutí politickou opozici vůči režimům. Postoje vlád se v jednotlivých zemích velmi liší: někde by-

la islámská opozice potlačena silou (Sýrie, Tunisko) a zbavena účasti na moci i přes volební úspěch (Alžírsko, Turecko), nebo prostě není dovoleno ustavovat politické strany na náboženském základě (celá severní Afrika), jinde se islámské strany začlenily do politické plurality a účastní se voleb (Jordánsko, Jemen, Libanon, Pákistán, Malajsie, Bangladéš aj.).¹³⁾ Zkušenost ukazuje, že volební podpora islámských stran zpravidla nepřesáhne 20 procent. Je to matematický důkaz, je-li ho třeba, že islamisté nemají právo hovořit jménem všech muslimů. Inkluze politického islámu do politického života se jeví jako nejspřávnější a nejdemokratičtější strategie. Reálně, integračně smýšlející islámské strany dokonce otevřeně vyslovují svůj souhlas s pluralitní společností, v níž chtějí působit legitimními prostředky. Někteří analytici dospěli již počátkem 90. let k přesvědčení, že bojovný islamismus se vyčerpá a jeho někdejší i noví adepti hledají další perspektivu v reislamizačním sociálním působení. Proces, který O. Roy nazval neofundamentalismem, znamená snahu o zavádění šarí' y zdola, bez potřeby dosadit islámskou státní moc.¹⁴⁾ Nelze nevidět, že pozvolná, nerevoluční islamizace je na postupu téměř všude. Jestliže islám je v ústavách většiny zemí regionu uváděn jako státní náboženství, vlády čelící islámské opozici uvádějí zároveň jakoby preventivně tuto formuli do života. Tato tendence se v určitých konkrétních segmentech společenského života – jako třeba rodinného i občanského postavení žen (pasy, různá povolení, možnost předat občanství dětem nebo cizímu manželovi) – střetává s protikladnou tendencí nesenou liberálním vlivem západního světa.

Dnešní křehkou rovnováhu snadno naruší krize, ať už je jejích původ jakýkoliv. Napětí je patrné všude v muslimském post-sovětském prostoru. Asijská finanční krize (1997) vyvolala nejvážnější otřesy v Indonésii, kde rychle přibývalo skupin, jež hledají řešení těžkých problémů v zavádění šarí' y a vyvolávají konfrontace s křesťanskými a etnickými menšinami. Právě indonéský islám býval až donedávna známý svou tolerancí vůči pluralitě. Islám se silně zpolitizoval také v převážně pragmatické Malajsii, kde dnes vládnoucí strana UMNO doslova soupeří s islámskou opoziční stranou PAS o podíl na islamizaci veřejného života. Na opačném konci islámského světa, v Nigérii, léta těžkých zápasů s vojenskou diktaturou vyústila v době demokratického uvolnění v nové napětí, které vyvolává snaha devíti svazových států na severu země zavádět šarí' u zákonem. V arabském světě hrozí návratem do minulosti nově rozdmýchaný konflikt v Izraeli/Palestině, v němž islamistické organizace Hamás a Islámský džihád hrají výraznou roli náboženskou i národní.

V nejobecnějším pohledu stojí dnes muslimské společnosti stejně jako jiní tváří v tvář postupující hospodářské, politické a kulturní globalizaci. Ve všech těchto směrech jsou islamisté jednotni se všemi krajany, kteří jsou odhodláni bránit vlastní ná-

rodní a kulturní identitu. Nemáme prostor líčit podrobně, co vše, někdy i úsměvného, se na obranu děje (například výroba íránské a arabské decentní varianty panenky Barbie). Vedle převládající kritičnosti se ozývají i hlasy, že stejně jako demokracie a post-moderna také globalizace znamená pro islám výzvu i šanci.

Útok na USA z 11. září ukázal hrozivě na novou tvář terorismu, která dosud zůstávala zastíněna konfrontacemi s domácími režimy: sám teror se globalizuje. Bude důležité, aby v chystané bouři odvety zřetelně zazněl a nebyl arogantně umlčován hlas umírněné většiny muslimů, opeřený o ryzí, nesektářský islám a jeho potenciál tolerance a míru. ○

¹⁾ L. Kropáček, *Islámský fundamentalismus*, Praha, 1996.

²⁾ Obecné filosofické vymezení fundamentalismu podle vztahu k pravdě podává zvláště E. Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, London and New York, 1992.

³⁾ J. J. G. Jansen, *The Dual Nature of Islamic Fundamentalism*, London, 1997.

⁴⁾ J. Beinin and J. Stork, *Political Islam*, University of California Press, 1997.

⁵⁾ M. Sa'íd al-Ašmáwí, *Al-islám as-sijásí*, Káhira, 1987; kniha vyšla též francouzsky (*L'islamisme contre l'islam*, Paris, 1989) a anglicky (*Islam and the Political Order*, Washington, 1994). Autor svým způsobem navazuje na úzký proud egyptského moderního myšlení, které chce islám očistit od politiky. První, silně skandalizovaný krok v tomto směru učinil r. 1925 azharský šejch Alí Abdarráziq knihou *Islám a základy vlády*.

⁶⁾ Podrobnou analýzu klasické teorie a středověkých a moderních diskusí o principu šurá podává R. Badry, *Die zeitgenössische Diskussion um den islamischen Beratungsgedanken*, Stuttgart, 1998.

⁷⁾ Nárys vývoje islámských názorů na demokracii podává Azzám Tamími, ředitel londýnského Ústavu islámského politického myšlení na <http://msanews.mynet.net/Scholars/Tamimi/demos.html>

⁸⁾ Na význam masového školství pro růst islamismu ukazuje zvl. G. Starrett, *Putting Islam to Work: Education, Politics and Religious Transformation*, California UP, 1998.

⁹⁾ Různé dílčí pohledy soustřeďuje sborník D. Westerlund (ed.), *Questioning the Secular State*, London, 1996. U nás je známo podání G. Kepela, jak „křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět“, *Boží pomsta* (česky 1996). Teoretický pohled především muslimských autorů na sekularismus přináší nejnověji J. L. Esposito a Azzám Tamími (eds.), *Islam and Secularism in the Middle East*, London, 2000.

¹⁰⁾ Abdalwahháb al-Masírí (Elmessiri), *Tafkík al-chitáb al-'ilmání*, Káhira, 2001.

¹¹⁾ S. Parvez Manzoór in J. L. Esposito a A. Tamími, op.cit. s. 92.

¹²⁾ Ahmed Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil and Fundamentalism in Central Asia*. New Haven, Yale UP, 2000.

¹³⁾ Pokusnou typologií různých strategií arabských vlád vůči islámské opozici viz in L. Kropáček, *Blízký východ na přelomu tisíciletí*, Praha, 1999, s. 221–223.

¹⁴⁾ O. Roy, *L'échec de l'islam politique*, Paris, 1992.

Na vídeňském zasedání Evropské rady (prosinec 1998) byly vybrány čtyři regiony vhodné pro formulování společné strategie EU: Rusko, Ukrajina, západní Balkán a středomořský region. Formulování společné strategie EU vůči Středomoří bylo od počátku komplikováno značnou velikostí a heterogenitou (ekonomickou, politickou, kulturní) celé oblasti.

Navic Středomoří bylo zahrnuto do barcelonského procesu a hrozilo prolínání obou koncepcí. Barcelonská deklarace obsahovala všechny pracovní plány v letech 1999–2000 (programy MEDA II a závěry ministerských konferencí), a nebylo tudíž naléhavé připravovat nový dokument. Společná strategie EU vůči středomořskému regionu byla přijata na zasedání Evropské rady v Santa Maria da Feira (20. 6. 2000), ale obsah dokumentu byl příliš obecný a méně rozpracovaný do konkrétních ustanovení. Není jasné, jaké budou bilaterální vztahy EU s kandidátskými středomořskými zeměmi (Turecko, Kypr a Malta) a z dokumentu je pouze zřejmá kontinuita v multilaterální oblasti spolupráce.

Skepticky naladěni autoři poukazují na mimořádně rozvinutou deklarativní dovednost EU a varují před její neschopností realizovat přijaté cíle. Problémy nejsou ani tak ve vnějších vztazích zabezpečovaných Evropskou komisí (vnější pomoc, obchod, ekonomické vztahy), ale spíše v zahraniční politice s třetími zeměmi, prováděné na mezivládní úrovni (Evropská rada a Rada ministrů) a v rámci Společné zahraniční a bezpečnostní politiky (CFSP) či Evropské bezpečnostní a obranné politiky. Typická nejednotnost nebyla překonána ani zavedením hlasování kvalifikovanou většinou. Některé země (např. Velká Británie) měly silné výhrady k používání tohoto mechanismu pro formulování zahraničněpolitické orientace. Evropská rada na svém zasedání v Amsterodamu (1997) udělila značné pravomoci vládám členských zemí při formulování parametrů a politického zaměření zahraniční politiky (společné akce a postoje) v rámci Ministerské rady, ale na druhé straně byla rozšířena práva Evropské rady definovat principy a rámce „společné strategie“ ve vztahu k oblastem klíčových zájmů.

Z dlouholeté praktické politiky jednotlivých členských zemí je patrné, že „třemi motory“ euro-středozemní integrace jsou Francie, Itálie a Španělsko, což je dáno ekonomickými, bezpečnostními i kulturně-historickými vazbami. Bývalý ministr zahraničí Francie Hervé de Charette zastával názor, že středozemní dimenze současné francouzské zahraniční politiky má absolutní prioritu od počátku 90. let, kdy Rusko ztratilo pozice v této oblasti, a to bez ohledu na to, zda je u moci levice či pravice.¹⁾ Francie se považuje za středomořskou velmoc, která chce mít v euro-středomořském prostoru hlavní slovo v rámci institucí EU. Ve vztahu k některým zemím, jako je Alžírsko či Libanon, odmítala Paříž jednotné celoevropské přístupy či iniciativy jednotlivých evropských ze-

Euro-středomořské partnerství na počátku 21. století

JAROSLAV BUREŠ

mí, aby nebyla oslabena její dominantní zprostředkovatelská role. Většina členských zemí tuto roli chápe a podporuje. Aktivní přístupy Francie ve středomořské oblasti se dají vysvětlit nejen koloniálními reminiscencemi či sentimentem, nýbrž i silným lobbováním francouzských firem, které mají významné ekonomické zájmy v oblasti, a rovněž tlakem početné maghrebské komunity na jejím území. Recko je sice více orientováno na Balkán, ale jeho kulturně-historické vazby (pravoslavná řecká církev) a geografická poloha ho předurčují k větší roli v oblasti. S vytvářením společných hranic schengenského evropského prostoru přestávají být bezpečnostní aspekty euro-středomořského partnerství výhradním zájmem jihoevropských zemí. Bezpečnostní prvek hraje rozhodující roli v současném větším zájmu Německa o tuto oblast, neboť jeho ekonomické zájmy jsou omezené ve Středomoří.²⁾

Skandinávské země projevují, s výjimkou Finska, malý zájem o středomořskou problematiku, ale zajímavá je u nich dělba zájmů. Švédsko se zaměřuje na dialog civilizací, Dánsko zajímají lidská práva a pro Finsko je prioritou ekologie. Podobná dělba zájmů by mohla inspirovat visegrádské země po vstupu do EU a začlenění do barcelonského procesu. V Helsinkách se konala první středomořská ministerská schůzka věnovaná ekologii a byl odstartován Krátkodobý a střednědobý prioritní ekologický akční program, známý pod anglickou zkratkou SMAP. Nejznámější a nejstarší finskou středomořskou aktivitou je TAPRI projekt středomořských studií, který je členem významných celoevropských, euro-středomořských expertních institucí, jako jsou STRADEMED, EuroMeSCO, a zapojuje se i v MEDA programu FEMISE či středomořské Nadaci Reného Seydoux.³⁾ TAPRI projekt se silně angažuje po nevládní linii při přípravě tzv. Euromed občanského fóra, jehož setkání probíhají paralelně s ministerskými euro-středomořskými konferencemi.

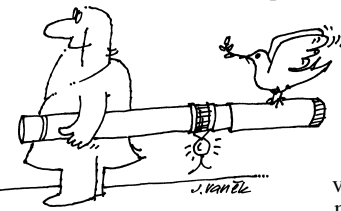
Výčet oficiálních a neoficiálních aktivit Finska je velký, ale zajímavější jsou příčiny zvýšeného zájmu málo lidnatého Finska (má polovinu obyvatel ve srovnání s ČR) o vzdálený region, což může být inspirující pro naši zahraniční politiku ve vztahu ke Středomoří. Ročenka Finského institutu mezinárodních vztahů (FIIA) uvádí, že zájem o Středomoří je vynucován úsilím Finska o vyváženou politiku EU vůči baltskému a středomořskému regionu, Rusku a východní Evropě. Finsko užívá středozevní politiky jako prostředku k prosazení svých vlastních zájmů v prioritních oblastech, jako je migrace z okolních zemí, baltská oblast a Rusko. Motivem je rovněž zviditelnění finské evropské politiky a demonstrování solidarity a zájmu o politiku EU, ostatní členské země i partnery ve Středomoří.

Zvýšenou pozorností vůči jižní, středomořské dimenzi chce Finsko současně vyvolat náležitou pozornost ostatních členských zemí o severní, baltskou dimenzi, která je z hlediska finských národních zájmů nejdůležitější.⁴⁾ Myslím, že právě vybalancovaná finská zahraniční politika by mohla být příkladem pro českou zahraniční politiku, jak přistupovat k ostatním regionům zahrnutým do společné bezpečnostní a zahraniční politiky EU. Vstřícnými postoji a zájmem o středomořský region si Česká republika získá pro své záměry sympatie jihoevropských zemí a jejich podporu.

Již delší dobu se objevuje v materiálech Evropské komise symbolické připodobnění euro-středomořského ekonomického prostoru k severoamerickému ekonomickému bloku NAFTA. Některým politikům je i barcelonský rámec poněkud úzký. Zvláštní vyslanec EU pro mírový proces na Blízkém východě M. A. Moratinos ve svém příspěvku předložil myšlenku hledat pro Středomoří nový druh asociace, který nebude předjímat ani členství, ale ani nevyloučí budoucí integraci.⁵⁾ Podobný přístup zdůrazňuje v poslední době i marocký král Muhammad VI., což má své historické kořeny, protože Maroko spolu s Tureckem patřily k jediným muslimským zemím, které oficiálně požádaly o členství v EU.

Základní politické, sociální, ekonomické i kulturní charakteristiky regionu nevzbuzují v období rychle postupující globalizace přemíru optimismu. Arabskému národnímu státu se nepodařilo rozrušit patriarchální strukturu arabské společnosti, neboť v ní nadále přežívají klanové, kmenové, rodinné struktury, dokonale popsané již ve 14. století vynikajícím arabským historikem Ibn Chaldúnem, který je označil arabským termínem „asábja“. Arabským režimům se sice podařilo násilím a s podporou Západu rozdrtit třetí vlnu islamistického radikalismu v 90. letech, ale bez následného zahájení tolik očekávané demokratizace. Autoritativní režimy nedokázaly včlenit hlavní proud umírněných islamistů do politického systému (např. Muslimské bratrstvo v Egyptě či FIS v Alžírsku) a omezit tak vznik jednotné islamistické protireformní fronty v budoucnosti. V Egyptě a jiných zemích dochází k oficiální islamizaci seshora, která se však mnohdy „vymkne z rukou“, a dochází k otevřenému pronásledování reformistů, modernistů, sekulárně ori-

entovaných jednotlivců, feministek a příslušníků menšin. Autoritativní režimy pod heslem boje proti islamistickému terorismu narušily mnohdy i autonomní zárodky občanské společnosti, které se začaly vytvářet v regionu v 80. letech. V Alžírsku se islámský faktor nebezpečně prolíná se sociálními, politickými a národnostními problémy. Většina arabských států dala jasně najevo, že přistoupí s určitými výhradami na zahájení ekonomické liberalizace, ale odmítla zásadní diskusi o politické liberalizaci, zvláště v podmínkách nedostatečné politické legitimacy některých stávajících režimů.



Evropská unie podporovala demokratizaci

a politický pluralismus v arabských islámských zemích na přelomu 80. a 90. let pod vlivem demokratizačních vln ve východní Evropě. Omezeným pluralismem a pozvolnou demokratizací se podařilo řadě arabských režimů přežít tento vnější tlak. Tragické události v Alžírsku a částečně i v Egyptě způsobily vystřízlivění a ovlivnily negativně další tempo a charakter demokratizačních změn v arabském světě.⁶⁾ Aktivita EU se poté omezila pouze na monitorování dodržování lidských práv, často prováděné nevládními organizacemi, ale bez většího tlaku na příslušné vlády.

„Demokratizační klauzule“ byly občas včleňovány do některých asocičních smluv s arabskými partnery v rámci barcelonského procesu spíše z formálního, principiálního hlediska, aniž by byla zajišťována průběžná kontrola plnění. Vstup do nového století možná znamenal obrát v dosavadních laxních evropských přístupech. Evropská komise (EK) přijala 8. května 2001 dokument „Role EU při podpoře lidských práv a demokratizace v třetích zemích“, který se stal první širokou strategií EK od roku 1995.⁷⁾ Tento dokument klade větší důraz na lidská práva a demokratizaci při formování vztahů EU s třetími zeměmi. Nové priority se měly promítnout do politického dialogu a být provázány s obchodem a vnější pomocí. Problematika lidských práv se zřejmě stala stabilním tématem při jednáních středomořských partnerů s evropskou trojkou, v asocičních radách a výborech. Zvažuje se vytvoření společných pracovních skupin k problematice lidských práv na oficiální úrovni. Evropské členské země budou přesvědčovat středomořské partnerské země, aby přistoupily k příslušným konvencím na obranu lidských práv. Veškeré aktivity tohoto druhu v euro-středomořském prostoru mají být hrazeny prostředky z programu MEDA II a Evropské iniciativy pro demokracii a lidská práva (EIDHR).

Další osud politických reform bude pevně spojen s procesem ekonomické liberalizace, která se značnou pravděpodobností povede k zásadním přesunům na trhu práce asociovaných zemí i v rámci vlastnických vztahů. V řadě zemí se nepochybně zúží do-

savadní sociální základna režimu, protože některé politicky loajální vrstvy a profesní skupiny obyvatelstva se stanou očekávanými prvními oběťmi globalizace a otevření trhu vyspělé evropské konkurenci. Jedná se o dělníky, techniky a zaměstnance nedostatečně konkurenceschopných podniků přebujelého státního sektoru, kteří zřejmě nenajdou útočiště v pomalu vznikajících podnicích soukromého sektoru. Tyto vrstvy tradičně volí z vděčnosti provládní politické strany.

Uvolnění obchodu s nájmy povede například v Egyptě ke koncentraci půdy ve vlastnictví velkých vlastníků a k vyhánění drobných nájemců. Problém bude mít značná část přebujelé všemocné, ale málo kvalifikované státní byrokracie, která se nepřizpůsobí včas novým podmínkám a nenaváže bližší kontakty s prosperující obchodní buržoazií. Ohroženou skupinou jsou rovněž vojáci a bezpečnostní složky. Dojde ke změně toku moci a renty ve prospěch tzv. „agentů globalizace“, mezi které je řazena tradiční, a především nová obchodní buržoazie napojená na zahraniční obchodní síť a rovněž tak i inteligence se západní formou vzdělání. Naopak arabsky mluvící a tradičně vzdělaná vysoká školská inteligence nenachází uplatnění na trhu práce a stává se nesmiřitelným nepřítelem nového systému. Alžírští „hittiti“ jsou sociální vrstvou, která je přítomná ve většině arabských zemí.⁸⁾ Mezi stoupence reformu a liberalizace budou zřejmě patřit modernisté, příslušníci svobodných povolání, umělci, novináři, zaměstnanci filiálek zahraničních podniků, politici a část mládeže, která bude hledat únik z domácí kruté reality v povrchně chápaném západním stylu života. Očekávané přesuny na trhu práce povedou podle názoru některých autorů k upevnění klientských, nepotických vazeb, oživení kmenové a klanové struktury a návratu k puritánskému islámskému tradicionalismu.⁹⁾

Islamismus zdaleka nevyčerpal své možnosti a politický potenciál v období překotné modernizace, multikulturálního prolínání, krize legitimacy národních států, informační revoluce, ale také sociální frustrace a anomie. Hledá pouze formy působení na společenské změny v novém mezinárodním prostředí. Roberto Aliboni, člen vedení EuroMeSCo (MEDA program), si zřejmě všiml těchto souvislostí, když poněkud cynicky doporučil EU realistický a blahovolný postoj k jihostředomořským autoritativním režimům a více optimismu ve vztahu k jejich budoucí politické evoluci. Principy globalizace podle něho předpokládají respekt k vnitřní stabilitě. Pro ty, kteří se domnívají, že politické reformy v těchto zemích jsou prioritou pro stabilitu a bezpečnost Evropy, se nebudou euro-středomořské partnerství zdát dostatečným nástrojem.¹⁰⁾

V období zásadních, ale bolestivých ekonomických reform, završených vytvořením euro-středomořské zóny volného obchodu v roce 2010, narůstajícího sociálního napětí nelze očekávat zásadní tlak ze strany EU ve směru urychlení a prohloubení demokratizace v zemích jižního Středomoří. V tomto období lze spíše doporučit evoluční působení decentralizované, nevládní spolupráce při vytváření autonomních segmentů občanské společnosti jako předpokladu pro bu-

doucí vytváření stabilní demokratické společnosti.

Země Evropské unie mají rovněž zájem, aby proces ekonomické liberalizace nevyvolal sociální a politický rozvrat v jižním Středomoří. Téměř „genetickým“ handicapem arabských zemí, bez ohledu na jejich politické označení (konzervativní, prozápadní i země tzv. arabského socialismu), jež jim brání vstoupit bezbolestně do éry globalizace a liberalizace, je ekonomický rentiérský systém, založený na přivlastňování veškerých zdrojů a zisků všemocným státem. Velké státní podniky, často propojené se státními bankami typu Bank Misr, či národně kapitálové skupiny (Aramco, Sonatrach, Sabic), které slouží coby nástroj transformace a pokladna pro rozdělování ropné renty mezi stát a zástupuce moci, významně přispívají k deformaci konkurenčního prostředí. Tam, kde ropná renta není, se vytvoří kapitálová skupina, stahující zisky ze všech odvětví ekonomiky opět ve prospěch státu a vládnoucí elity (marocký model-Omnium). Typickými figurkami jsou vlivní národní podnikatelé-budovatelé, kteří zbohatli jako dohazovači nadnárodnímu kapitálu, sloužili jako nastrčené figurky pro jiné subjekty či získali „ostruhy“ jako prodejci zbraní ve službách bohatých ropných států či velkých cizích společností. Podnikatelské dynastie v arabských zemích se neřídí zákony trhu, ale vděčí za svou existenci státnímu aparátu a zřídka kdy vybočí z národních mantinelů. Odpuzujícím jevem je všudypřítomná korupce, která prorostla celou společností. Jakékoliv reformy, které by chtěly důrazně rozrušit tento rentiérský systém, se zřejmě střetnou s odporem státu a na něm závislých privilegiovaných vrstev. Většina buržoazie se nachází ve stadiu primitivní akumulace kapitálu (nemovitosti, půda, obchod na velkou vzdálenost). Kapitálový trh je slabý, nerozvinutý a často uzavřený pro cizince. Informační revoluce z různých důvodů dosud nepustila své kořeny. V arabském světě téměř není financován základní či aplikovaný vědecký výzkum, kromě zbrojní oblasti.

Evropská unie v rámci euro-středomořského partnerství se snaží prosadit změny v oblastech, které by přinesly jižním partnerům alespoň částečné zmírnění negativních následků otevření trhu. Důležité je, aby všechny středomořské země co nejrychleji uzavřely, podepsaly a ratifikovaly asociační dohody s EU. V letošním roce je podepsal Egypt a existuje snaha, aby do konce roku tak učinily Alžírsko a Libanon a v roce 2002 i Sýrie. Problémem je i ratifikace dokumentu parlamenty příslušných zemí, jak dokazuje příklad Jordánska, které podepsalo dohody už před třemi lety, ale dosud je neratifikovalo. Nejasná je budoucnost Libye, která získala na třetí ministerské konferenci ve Stuttgartu v roce 1999 statut pozorovatele v euro-středomořském procesu, ale odmítla asociační jednání se zdůvodněním, že euro-středomořské partnerství pomáhá rozdělit Afriku, a kromě toho stále trvá i na vyloučení Izraele z barcelonského procesu.¹¹⁾ V pozadí jsou i vnitropolitické, mocenské důvody.

Evropské země jsou připraveny všemožně podporovat jakoukoli subregionální integraci v jižním Středomoří, což zní zvláště příjemně

v členských zemích Ligy arabských států (LAS), která v roce 1997 vyhlásila realizaci projektu Velké zóny arabského volného obchodu (do roku 2007). Projekt ve verbální rovině podporují všechny arabské země, ale v praxi je jeho realizace složitější vzhledem k různým vnitřním mocenským zájmům, meziarabské rivalitě a ekonomickým překážkám. Mnohé arabské země zdůvodňují svůj zájem o barcelonský proces potřebou vytvořit lepší podmínky pro arabské ekonomické propojení a získávají tímto postojem arabskou veřejnost. Berou tím v úvahu i radikálním islamistům, kteří tradičně podporují pouze arabskou a islámskou integraci jako odpověď na globalizační tlaky. Očekává se, že integrovaný středomořský trh pomůže přilákat zahraniční investory a vytvořit nová pracovní místa. Dopusud je jižní Středomoří rozděleno na řadu malých trhů s odlišnými normami, cly a standardy. V červnu 2001 se podařilo vytvořit minizónu volného obchodu čtyř nejpokročilejších zemí partnerství – Egypta, Jordánska, Tuniska a Maroka. „Agadirská čtyřka“, jak je skupina nazvána podle místa podpisu dohody o volném obchodu, má otevřené členství i pro další arabské země bez výjimky.

Velký důraz se klade na sjednocení pravidel o původu zboží podle vzoru EU a za tímto účelem byla vytvořena v květnu zvláštní pracovní skupina. Stojí za zmínku, že v současné době existuje osm různých výkladů těchto pravidel v asociačních dohodách. Pořádek v této oblasti pomůže využívat výhod kumulace původu zboží pro zlepšení regionální spolupráce, vývozních kapacit a jako příznivý signál pro investory. Naléhavá bude liberalizace trhu se službami, zlepšení ekonomické komplementarity, konvergence legislativních systémů ve sféře obchodu (normy, fytosanitární a sanitární předpisy, intelektuální a průmyslová vlastnická práva, konkurence, celní legislativa aj.). Liberalizace má probíhat v souladu s pravidly Světové obchodní organizace (WTO), a tudíž je zájem, aby všichni středomořští partneři se stali jejími členy. V nejbližším období hodlají vstoupit do WTO Libanon a Alžírsko.

Nástup Netanjahuovy vlády v roce 1996 přinesl ukončení série tzv. MENA summitů a upuštění od americké vize blízkovýchodního trhu, která nabízela Arabům vstup do období globálních vztahů prostřednictvím vyspělé izraelské ekonomiky. Barcelonského procesu se v tomto případě změna příliš nedotkla, ba naopak mu od této chvíle připadla role jediné instituce, v jejímž rámci se všechny středomořské země mohly podílet na vytváření společného ekonomického prostoru. Nástup Šaronovy vlády a vypuknutí nové fáze intifády, nazvané al-Aqsa, znamenaly nejen opětné zmrazení mírového procesu, nýbrž v některých oblastech dokonce i ústup z dříve dohodnutých pozic. Rozšiřování izraelských osad na okupovaných územích, zdůvodňované potřebou reagovat na přirozený demografický růst, pouze aktivizovalo palestínské radikály a islamisty. Lidová podpora nejvlivnější islamistické skupiny Hamás je největší v historii palestínské autonomie a Arafatovo vedení téměř ztratilo kontrolu nad situací.

Je zřejmé, že zmrazení blízkovýchodního mírového procesu ovlivní rychlost a kvalitu reformních kroků v rámci euro-středomoř-

ského partnerství v nejbližším období. Neúčast Sýrie a Libanonu na čtvrté Euromed schůzce v Marseille a odsunutí jednání o Chartě pro mír a stabilitu, jejíž draft byl předložen již během Barcelony III ve Stuttgartu v roce 1999, signalizovaly zásadní potíže. Blízkovýchodní konflikt komplikuje a ohrožuje multilaterální spolupráci členských zemí ve všech oblastech, zvláště pak, jak konstatuje společná strategie EU z Feiry, v otázce uprchlíků a vodních zdrojů. Brzdí odzbrojovací procesy a zájem Arabů o opatření na posílení důvěry v rámci barcelonského procesu. Destabilizuje vnitropolitickou situaci v arabských zemích, neboť posiluje vliv negativistických islamistických sil a oslabuje legitimitu režimů.

Země EU od konání barcelonské konference odmítaly i přes nátlak Arabů jakékoli propojení mezi blízkovýchodním mírovým procesem a euro-středomořským partnerstvím. Naopak v případě arabských zemí blízkovýchodní konflikt a palestinská otázka byly jedinými tématy středomořských konferencí, ke kterým zaujímaly členské země LAS předem koordinované, shodné postoje. Společná strategie EU z Feiry, na rozdíl od Barcelonské deklarace, už vycházela ze vzájemné provázanosti obou procesů. Úloha EU byla v dokumentu soustředěna na fázi posilování důvěry mezi oběma stranami, a především pak na konsolidaci míru v případě jeho dosažení. Evropská komise připravila v loňském roce dokument, v němž vypočítala předběžnou cenu za mír a jakým způsobem ji bude EU spolufinancovat. Stojí jistě za zmínku, že EU je nadále největším finančním dárce pro palestinskou samosprávu.¹²⁾

Nejčastější kritika je zaměřena obvykle na zprostředkovatelskou roli EU, která podle četných pozorovatelů neodpovídá geopolitickému a ekonomickému postavení EU po skončení studené války. Celá série dokumentů svědčí o koncepční propracovanosti postojů k EU a existenci stabilních principů evropské zahraniční politiky ve vztahu k řešení blízkovýchodního konfliktu. Poslední ministerská schůzka euro-středomořské spolupráce v Marseille (listopad 2000) znovu potvrdila, že strategie EU bude vycházet z rezolucí RB OSN č. 242 a 338, tzv. Berlínské deklarace EU (25. 3. 1999), tj. především z principu výměny území za mír. Berlínská deklarace vyjádřila přesvědčení, že nejlepším způsobem k zajištění izraelské bezpečnosti je vytvoření demokratického, životaschopného, mírumilovného a suverénního palestinského státu na základě jednání. Evropská rada na svém zasedání v Nice (8. 12. 2000) odmítla násilí jako prostředek řešení konfliktu. Kromě toho členské země na ní potvrdily nezákonnost izraelského osidlování okupovaných palestinských území a vyzvaly Izrael, aby se zřekl takové politiky. H. Ch. Paten, člen Evropské komise odpovědný za zahraniční vztahy, varoval dne 16. 5. 2001 ve Štrasburku, že palestinská správa se nachází na pokraji finančního a institucionálního kolapsu.¹³⁾

Od vydání Berlínské deklarace projevuje Evropská unie značný zájem podílet se po boku Spojených států na řešení konfliktu. Arabská, a zvláště palestinská strana účast Evropy na jednáních tradičně podporuje a ani Izrael nemá v současné době zásadní výhru-

dy, jako tomu bylo v minulosti.¹⁴⁾ Přítomnost Evropy může uklidnit Araby, kteří tradičně podezírají USA z příliš proizraelských pozic, a více je zainteresovat na mírovém řešení. Přítomnost EU na blízkovýchodním summitu v Šarm aš-šajchu či aktivní účast Javiera Solana na práci Mitchellovy vyšetřovací komise, která ve své zprávě vyzvala Izrael, aby zmrázil osidlování okupovaných území, potvrdily seriózní zájem EU o hledání řešení. Užitečná je mise M. Moratinose, který od roku 1996 působí ve funkci zvláštního vyjednavče pro Blízký východ. Přesto jeho kritici zdůrazňují jeho nevýraznost, která ho odsouvá do stínu mnohem agilnějších amerických vyjednavců typu D. Rosse.¹⁵⁾ Akceschopnost diplomacie EU je v současnosti narušována nejednotnými postoji. Například Německo (syndrom viny z války) a Holandsko tradičně projevují nechuť k rezolucím ostřeji kritizujícím Izrael. Během poslední schůzky v Marseille se členské země EU například nedohodly na odsouzení Izraele za násilí a osidlovací politiku, jak prosazovaly během jednání Francie, Finsko a některé další země. Podle mého názoru má EU rovněž obavy přijmout odpovědnost za pravděpodobný nespěch zprostředkovatelské mise, což by se mohlo odrazit v klesající důvěře středomořských partnerů v barcelonský proces. Současné pokusy německé diplomacie prosadit se jako zprostředkovatel v blízkovýchodním konfliktu zřejmě nemají velkou šanci na úspěch, pokud za nimi nebude stát jasný a jednotný postoj EU, přestože je Německo vnímáno pozitivně oběma konfliktními stranami coby neutrální evropská mocnost a významný dárcce pomoci.

Zajímavé je německé úsilí koordinovat středomořskou politiku s Francií, od níž zřejmě očekává větší pochopení pro své zájmy ve střední Evropě. Francie odmítá roli USA jako prvořadé středomořské velmoci, opírající se o trvalou přítomnost 6. americké flotily. Potvrdil to i spor o jižní velení NATO mezi Paříží a Washingtonem. Francie by ráda dokázala svou dominantní roli v tomto regionu po oslabení pozic Ruska. Klíč k naplnění této role vidí v mnohem větší angažovanosti EU, anebo ještě lépe samotné Paříže, v mírovém procesu na Blízkém východě. Citlivě reaguje na tvrzení o jedinečné a nezastupitelné zprostředkovatelské roli Spojených států a má obavy, že by se americké diplomacii podařilo trvale vyřešit palestinskou otázku či sjednat izraelsko-syrský mír bez podstatnějších evropských zásluh.¹⁶⁾ Důležitou roli hraje obavy z následného oslabení evropské či francouzské role a ohrožení euro-středomořského projektu. Dodávky zbraní a ekonomická spolupráce s levantskými zeměmi po dosažení Pax americana by pomohly postupně vytlačit Evropu v regionu životních zájmů, podobně jako se to stalo v zemích Perského zálivu po operaci Pouštní bouře.

Značnou nevoli Evropské unie vyvolalo rozhodnutí amerického Kongresu z 27. 7. 2001 o pětiletém prodloužení kontroverzního iránského a libyjského sankčního zákona (ILSA) s deklarovanou exteritoriální působností, který ohrožoval podle názoru Unie světový obchod a byl v rozporu s duchem spolupráce, dosaženým během posledních euro-amerických summitů.¹⁷⁾ Evropská unie je

připravena předat stížnost na jednostranný krok Spojených států Světové obchodní organizaci. Jednotlivé členské země, závislé na obchodě s Libyí a dovozu její ropy, se cítí tímto opatřením poškozeny. Evropská unie, poté co libyjská vláda přijala rozhodnutí vydat podezřelé z aféry Lockerbie, zrušila sankce proti Libyi (13. 9. 1999), kromě zbrojního embarga. Rozhodnutí Kongresu, pokud bude důsledněji uplatňováno v praxi, naruší pozvolně se zlepšující ekonomickou spolupráci mezi maghribskými zeměmi a možná i v rámci euro-středomořského partnerství. Tato událost znovu vnesla prvek nejistoty do euro-atlantického partnerství v době, kdy je zapotřebí úzké spolupráce a koordinace postojů při narůstajícím nebezpečí eskalace konfliktu na Blízkém východě.

Claire Spencerová načrtla tu nejhorší vizi budoucího vývoje, která se může za jistých podmínek naplnit. Vycházela z předpokladu, že by se podařilo v kratší časové perspektivě překonat všechny problémy s rozdělením Kypru, Tureko by splnilo kodaňská kritéria a vyřešilo jiné problémy, které ho izolují od Evropské unie. Nastala by situace, že všechny tři kandidátské země by vstoupily do EU. Poté by se vydělil ještě Izrael, jako ekonomicky rozvinutá země, a barcelonské euro-středomořské partnerství by bylo redukováno na pouhý povýšený euro-arabský dialog (EAD), který už fungoval v 70. a 80. letech. V tomto případě by však de facto oddělil a izoloval arabské země od širšího evropského prostoru.¹⁸⁾ Zbytek zemí by byl vystaven ničivým následkům eskalujícího izraelsko-arabského konfliktu, různým globalizačním tlakům, narůstajícím ekonomicko-sociálním problémům a vnitropolitické nestabilitě, spojené se vzdušnou vlnou populistických islamistických proudů, které jsou připraveny ohrozit nedostatečnou legitimitu národních států.

Podle mého názoru může eskalující blízkovýchodní konflikt a zhroucení mírového procesu způsobit, že maghribské země a Egypt (pravděpodobně i Jordánsko), které mají větší zájem o vyšší formu spolupráce s EU, ponechají země Mašreků svému osudu. Euro-středomořský projekt se omezí na vytvoření euro-maghrebské zóny volného obchodu, tak, jak se původně předpokládalo na začátku 90. let. Dosavadní vývoj spíše dává za pravdu rezervovaným optimistům.

Společná strategie Evropské unie vůči Středomoří slíbila větší propojenost barcelonského procesu s vývojem uvnitř EU (s odvoláním na některé dokumenty), což vyznívá v praktické rovině jako snaha EU opakovaně ubezpečit partnery o nutnosti plnit závěry Barcelonské deklarace. Rovněž většina arabských zemí dává najevo, že pokračování procesu má pro ně velký význam, protože uspíš jejich nikoliv bezbolestné, ale každopádně nutné začlenění do světové ekonomiky. Evropská unie se musí předem smířit s tím, že ekonomické reformy budou mít v následných letech v oblasti Středomoří větší dynamiku a rychlost než stagnující spolupráce v politické či bezpečnostní oblasti.

¹⁾ Hervé de Charette: Méditerranée et Proche-Orient: l'Europe doit se tourner vers le sud., La Revue internationale et stratégique, hiver 2000–2001, č. 40, s. 17–18.

²⁾ Ačkoli je Německo závislé na dovozu libyjské a alžírské ropy, přesto odmítalo kvůli tomu měnit své odměněné politické vztahy s oběma zeměmi. Německý obchod se zeměmi Středomoří představuje přibližně 3 % z celkového zahraničního obchodu (hlavní část připadá na Turecko a Izrael). Podrobně viz Volker Perthes: Germany Gradually Becoming a Mediterranean State, Publications EuroMeSCO Papers, February 1998.

³⁾ STRADEMED (Stratégie Développement Méditerranée) má hlavní sídlo v Bruselu a sekretariát v Toulonu. EuroMeSCO je polooficiální expertní instituce sdružující ústavy zabývající se politikou a mezinárodními vztahy v euro-středomořském prostoru (sídlí Lisabon). FEMISE má stejný statut jako EuroMeSCO, ale sdružuje ekonomické ústavy. Oba jsou financovány z prostředků MEDA.

⁴⁾ Yearbook 2001, Northern Dimensions, The Finish Institute of International Affairs, 6/2001, s. 50.

⁵⁾ Miguel Angel Moratinos: La Relation euro-méditerranée cinq ans après la conférence de Barcelone, La Revue internationale et stratégique, hiver 2000–2001, č. 40, s. 127.

⁶⁾ The Arab Strategic Report 1997, Al-Ahram Center for Political and Strategic Studies, Cairo, Egypt 1998, s. 61.

⁷⁾ European Commission: The European Union's Role in Promoting Human Rights and Democratization in Third Countries, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, 8 May 2001, COM (2001) 252 final.

⁸⁾ Hittisti (zkomolenina arabského slova zeď) se stali hybnou silou islamistické radikální rebelie v Alžírsku z 90. let. Jednalo se o studenty, zvláště vysokých škol, kteří pocházeli z vesnických oblastí a usadili se v chudinských čtvrtích velkých měst. Hittisté zpravidla hovoří pouze arabsky a mají silnou úctu k tradičním hodnotám. Tvoří podstatnou část nezaměstnaných a frustrovaných mladých lidí, kteří se bouří proti společnosti, jež jim nedala šanci.

⁹⁾ Marc Lavergne: Le monde arabe face aux défis de la mondialisation, Moyen-Orient: transitions, La Revue internationale et stratégique, hiver 2000–2001, č. 40, s. 75–76.

¹⁰⁾ Roberto Aliboni: Sécurité et stabilité: les nouveaux enjeux du Partenariat euro-méditerranéen, La Revue internationale et stratégique, hiver 2000–2001, č. 40, s. 47.

¹¹⁾ Nicole Grimaud: Méditerranée. Le Partenariat Euro-méditerranéen, vu du Maghreb, Défence nationale, février 2001, č. 2, s. 179.

¹²⁾ EU v roce 2000 vyčlenila ze svého rozpočtu 155,6 mil. eur.

¹³⁾ The Rt Hon Chris Patten: Statement on Situation in the Middle East, speech/01/222, Plenary Session of the European Parliament, Strasbourg, 16 May 2001, <http://europa.eu.int/comm/external-relations/news/patten/speech>.

¹⁴⁾ V Izraeli je rozšířen názor, že proarabský postoj Evropy je třeba chápat jako kompenzaci Arabům za její proizraelské postoje ze 40. a 50. let, přijaté pod vlivem holocaustu. Radikálnější část Izraelců dokonce podezívá EU z tolerance vůči palestinskému a islámskému terorismu. Berlínská deklarace EU byla označena ISP i Likudem jako příliš propalestinská v roce 1999. Velmi nevrzavě jsou přijímány jakékoliv pokusy EU o nátlak na Izrael. Podrobně viz Gerald M. Steinberg: The European union and the Middle East Proces, Jerusalem Center for Public Affairs, Letter No. 418, Nov. 1999.

¹⁵⁾ Hervé de Charette: cit dílo, s. 19.

¹⁶⁾ Tamtéž: s. 19–20.

¹⁷⁾ Zákon ILSA (1996) zakazoval investice do libyjského a iránského ropného průmyslu nad 40 mil. USD. Evropská unie dováží devět desetin libyjské ropy, přičemž hlavními dovozci jsou Itálie – 51 %, Německo – 13 % a Francie – 5 %. Největšími libyjskými obchodními partnery jsou Německo, Itálie, Velká Británie a Francie. EU Regrets Extension of US Sanction Law, Statement by Commissioner for External Relations Chris Patten, IP/01/1162, Brussels, 31. 7. 2001, www.index.com.jo/redwg/about/index.

¹⁸⁾ Claire Spencer: The Euro-Mediterranean Partnership: Changing Context in 2000, Mediterranean Politics, Vol. 6, No. 1, Spring 2001, s. 86.

Za oponou BŘETISLAV TUREČEK intifády

Jak palestínští politici ovlivňují ulici a naopak

Když na sklonku loňského září vypukly ve východním Jeruzalémě a na dalších Izraelem obsazených územích násilné střety mezi Palestinci a izraelskými silami, patrně jen málokdo tušil, jak široké to bude mít dopady na palestinské vnitropolitické scéně.

Teprve později totiž situace dostala kvůli svému spádu a rozsahu název povstání, *intifáda II*, a palestinskému establishmentu se zčásti vymkla z rukou. Jistota, byť těžko doložitelná, existovala od počátku jediná – totiž, že povstání nebylo reakcí na Šaronovu návštěvu jeruzalémského komplexu Haram aš-Šaríf z 28. září 2000, ale kampaní chystanou přinejmenším od neúspěšného červencového summitu v Camp Davidu, k jejímuž startu byl provokativní počín izraelského premiéra skvělou záminkou. Na této jistotě nemění nic ani fakt, že když dlouhodobé plánování *intifády II* potvrdil letos v březnu v Libanonu palestinský ministr spojů Imád Falúdí, musel vzápětí vzít svá slova pod silným tlakem vedení zpět.¹⁾

Arafat stále vede...

Tichým přehlížením příprav na pouliční střety – či dokonce přímou účastní na nich – si palestinské vedení paradoxně nařízlo větev. Politické ořesy a přelévání preferencí mezi jednotlivými proudy (o nichž je řeč dále) totiž patrně už nikdy neumožní takové rozložení sil, jaké palestinské samosprávné vládě Jásira Arafata do loňského léta zajišťovalo vcelku klidné žití.

Samotný Arafat je ovšem nadále relativně nejsilnějším politikem. Jak ukázal jarní průzkum univerzity Bír Zejt v Rámalláhu, na první příčku jej postavilo 47 procent respondentů a zůstali tak za ním všichni vůdci islamistické i sekulární opozice.²⁾ „Samozřejmě, že je oslaben,“ připustil v srpnu palestinský diplomat, který si v této souvislosti nepřál zveřejnit své jméno. „Stále ale platí, že kdykoliv se ukáže na fotbalovém stadionu nebo na ulici, lidé ho berou jako jedničku a jdou za ním.“³⁾

Podobně je na tom i u mocenských a hospodářských špiček. „Přispívají k tomu Arafatovy zásluhy vůdce, který stojí v čele více než 30 let, stejně jako jeho schopnost překlenuvat rozpory a sjednocovat,“ domnívá se izraelský politolog Barry Rubin. „Proto není žádnou záhadou, že palestinská politická elita ho podporuje. Nevidí k němu žádnou alternativu a obává se také chaosu a ztráty vlastních pozic, nebude-li Arafat v čele. On

sám tento pocit umocňuje takovými výsadami, jako jsou rozdělování bytů, zaměstnání, kontrakty – anebo zbavování lidí těchto požitků. Být zadobře s Arafatem znamená přístup k penězům, byť tento aspekt stěží zastítní rozšířený pocit, že podporovat Arafata je vlasteneckou povinností.“⁴⁾

Izraelští analytici opakovaně poukazují na to, že Arafat má jiný slovník pro světovou veřejnost a jiný pro obyvatele okupovaných území. Zatímco pro západní média několikrát referoval o svých výzvách k zastavení palby, k Palestincům se tyto apely v arabštině dostávaly v uplynulém roce daleko řídkěji.

Jde evidentně o výsledek rozvahy. Například podle letního průzkumu veřejného mínění se 92 procenta Palestinců vyslovila pro pokračování ozbrojených operací proti izraelským vojákům na okupovaných územích. „To ukazuje, že Arafat nemá mnoho jiných politických možností, než jít nadále s proudem pokračujícího násilí, bez ohledu na to, jak se bude mezinárodní společenství dívat na jeho mírové plány,“ okomentoval to bejrútský týdeník *Monday Morning*.⁵⁾

I v tomto aspektu odráží Arafatovo počínání rostoucí frustrace a životní těžkosti palestinské společnosti. Efraim Inbar, přední izraelský expert na palestinskou vnitřní politiku a ředitel Begin-Sadatova Střediska pro strategické studie, v létě tvrdil: „Arafat bezpochyby nese část odpovědnosti za pokračující násilí, jeho chování ale do velké míry jen odráží hluboké politické a sociální trendy v palestinské společnosti. Často zdůvodňoval svou neústupnost při jednání s Izraelem obavami z atentátu. Jistě si je vědom hranic, které mu pro jednání vyměřilo nepřátelské palestinské veřejné mínění.“⁶⁾

...samospráva ale propadá

Renomé bojovníků ovšem zdaleka nemájí všichni představitelé oficiálního establishmentu. A stmelují-li v něm coby instituce palestinskou veřejnost, pak v rostoucí nespokojenosti. Důvodů k tomu během *intifády II* jen přibývá.

Exaktně měřitelný je propad životní

úrovně. V červenci palestinský Ústřední statistický úřad zveřejnil údaj, že více než dva miliony Palestinců (64,9 procenta domácností na Západním břehu Jordánu a v pásnu Gazy) měly v květnu a červnu měsíční příjem pod 1300 šekelů (1 USD = 4 šekely). Hranice chudoby byla přitom palestinskou samosprávou stanovena na 1642 šekelech.

Za prvních deset měsíců povstání propadl průměrný příjem na Západním břehu z 3000 šekelů na polovinu, v tradičně chudším a přelidněném pásnu Gazy pak z 1900 na tisíc šekelů a pod oficiální hranici chudoby tu proto žilo téměř 80 procent domácností.⁷⁾

Příčin ekonomických potíží se prolíná celá řada: zadržování vybraných cel a daně z přidané hodnoty izraelskými úřady, ztráta pracovních míst více než sta tisíc Palestinců v Izraeli, omezení obchodu izraelskými blokádami jednotlivých měst, ale i zavření lukrativního kasina v Jerichu, nedodržení loňského slibu arabských zemí napumpovat na palestinská území miliardu dolarů naléhavé pomoci nebo převádění mezinárodních rozvojových fondů přes agentury OSN namísto samosprávy. Od jara se proto objevují varovné zvěsti o kolapsu celého palestinského quasistátního systému, jehož náznaky se už nyní promítají do školství, sociálních a zdravotních služeb apod.

Psychiku veřejnosti formují i izraelské vojenské akce a administrativní akce. „Proces z Osla předstíral, že obě strany jsou rovnými „partnery pro mír“. Nyní je toto předstírání pryč,“ tvrdí palestinská autorská dvojice Rima Hammámiová a Džamíl Hilál. „Jasně je vidět, že Izrael kontroluje většinu palestinských veřejných peněz a přístup palestinských dělníků na jejich nejdůležitější pracovní trh a (uzávěrami a propustkami) rozhoduje, zda se palestinská vláda a legislativní rada mohou vůbec sejít.“⁸⁾

Šéf publicistického portálu *Arabic Media Internet Network* Chálíd Abú Akir už krátce po únorovém zvolení Šarona tvrdil, že právě oslabení palestinského vedení bude hlavním cílem nového izrael-

ského premiéra. „Ulehčí život řadovým Palestincům a zároveň bude ztěžovat situaci palestinskému vedení.“⁹⁾

Izraelskými médii poté skutečně proběhla celá řada zpráv o cíleném izraelském podkopávání domácí pozice Arafata a jeho mocenské skupiny. Argumenty platné dodnes se přímo nabízejí a izraelské mediální masinérii je paradoxně dodávají sami Palestinci: rozkrádání rozvojové pomoci, přijímání provizí za přidělování kontraktů zahraničním firmám, porušování lidských práv ve vězeňském a soudním systému apod.

Inbari sice upozorňuje, že míra svobody pod palestinskou správou vysoce převyšuje standardy arabského světa, *Intifáda II* ale přesto posílila vnitřní, doposud nepřilíš smělé volání po demokratizaci palestinského systému a dalších reformách.¹⁰⁾ A posílila tento tlak natolik, že o nutnosti změn dokonce obšírně hovořil na březnovém zasedání Palestinské legislativní rady i sám Arafat.

Dlouhodoběji a programověji než on se úvahami o reformách (zahrnujících např. boj proti korupci nebo vypsání voleb a upevnění právního systému) zabývají zejména nevládní organizace a levicová uskupení. „Tyto skupiny ale ještě musejí dát dohromady politický program, a především organizační strukturu. Žádná z nich nemá větší základnu přívrženců ani jasnou strategii k provádění kýžených změn,“ uvádějí Hammámiová a Hilál.¹¹⁾ Po reformách a třeba omezení Arafatovy osobní moci volala už v minulosti i řada představitelů jeho hnutí Fatah, nemluvě např. o opoziční Lidové frontě pro osvobození Palestiny (PFLP) a Demokratické frontě pro osvobození Palestiny (DFLP), které jsou rovněž zastoupeny ve střešních palestinských orgánech. „Arafat se ale vždy uhájil argumentací, že situace ještě pořád vyžaduje jeho polodiktátorské metody,“ tvrdí Barry Rubin.¹²⁾

Tanzím a vnitřní puť ve Fatahu

Arafatovo vedení se v průběhu povstání dostalo před důležité dilema: zda jít cestou formující se státnosti, nebo se vrátit do 80. let

a dále, k modelu osvobozeneckého hnutí. Jestliže byl tento rozpor ve druhé polovině 90. let nanejvýš tématem pro akademické debaty, raketový nástup vůdců první *intifády* z přelomu 80. a 90. let a jejich bojůvek – známých jako tanzím, organizace – během současného konfliktu jej odhalil v plné nahotě.

„V podstatě nemají žádnou pevnou organizaci. Zkrátka se dá dohromady několik lidí a ti provedou tu či onu operaci,“ tvrdí Palestinec dobře obeznámený se situací na Západním břehu.¹³⁾

Tak vypadá *tanzím* z hlediska gerilových a protestních (jen výjimečně teroristických) akcí proti izraelským a židovským cílům. Z pohledu palestinské politické hry je čitelnější – v čele *tanzímu* stojí aktivisté, které dohody z Osla a mírový proces 90. let zbavil většího vlivu na úkor někdejších – zpravidla o generaci starších – exulantů. Významně se v této roli profiloval například Husajn Abájat, kterého izraelská armáda loni v listopadu zabilo při cíleném vrtulníkovém útoku. Dnes je tvář *tanzímu* číslo jedna generální tajemník Fatahu na Západním břehu Marván Barghútí.

„Tyto skupiny mají podporu mezi těmi členy Fatahu, kteří se cítí vyloučení z řízení palestinské samosprávy. Na lokální úrovni také soupeří s Arafatem dosazenými starosty a bezpečnostními činiteli,“ píše Rubin. „Ačkoliv se Arafat pokoušel sesadit Barghútího, v zásadě se snaží udržovat s těmito svými kritiky dobré vztahy.“¹⁴⁾

Ne vždy ale i oni s ním: Husám Chadir, přední aktivista první *intifády* z uprchlického tábora Baláta, obvinil v rozhovoru pro televizi *al-Džazíra* vedení samosprávy z kolaborace s Izraelem. Na počátku srpna se na Západním břehu objevily letáky vydané volnou koalici ozbrojených skupin a vyzývající činitele oficiálních bezpečnostních složek ke vzpouře a zapojení se do boje proti Izraeli.¹⁵⁾

Už 23. července došlo kvůli zatčení pěti ozbrojenců palestinskou bezpečností k bouřlivé demonstraci u domu šéfa palestinské vojenské rozvědky Músy Arafata v Gaze. Akce asi tisícovky lidí přerostla ve střelbu na budovu ozbrojenci opozičního Hamásu, Islámského džihádu, PFLP, ale i vládního Fatahu.

Tehdy vyšlo najevo, že rebelii se účastnili i vládní policisté. Představitel vzbouřenecké koalice na otázku, proč tito lidé nesplní rozkaz nadřízených a nevrátí se na základnu, odpověděl: „Máme-li si vybrat mezi výplatou a národními zájmy, zvolíme to druhé. Jákýkoliv pokus zatknout naše členy narazí na odpor.“¹⁶⁾

Palestinský politolog Ghasan Chatíb rozpory bagatelizoval s tím, že je zveličila zahraniční média: „Žádné skutečné napětí neexistuje, ani jedna ze stran nezměnila své pozice.“¹⁷⁾ Pravdou ale zůstává, že kvůli incidentu u domu svého synovce Jásir Arafat zkrátal své zahraniční turné.

Ukázalo se také, že palestinská veřejnost velmi dobře rozlišuje mezi jednotlivými exponenty moci. O zatýkání osob útočících na



STŘEDNÍ VÝCHOD

Izrael, které bylo založeno na podmínkách příměří zprostředkovaného v červnu šéfem americké Ústřední zpravodajské služby CIA Georgem Tenetem, rozhodla Palestinská bezpečnostní rada tvořená šefy všech bezpečnostních složek. Cílem protestu se ale stal jen nepopulární Músá Arafat. Například šéf preventivní bezpečnosti v pásmu Gazy a bývalý vysoký činitel Fatahu Muhammad Dahlan i někdejší bojovník Organizace pro osvobození Palestiny (OOP) a dnešní šéf tajných služeb Amín Hindí zůstali hněvu ušetřeni.

Islámská opozice na scéně

Střední generace Fatahu nepochybně využije získaných ostruh k dalšímu posilování pozic na úkor bývalých exulantů, kteří *intifádu I* prožili ve svých vilách v Tunisu a v Evropě. „Vůdci jako Ahmad Kurá'aj (Abú Aláa), Sábíb Irikát, Nabíl Šás a Tajíb Abd ar-Rahím jsou obecně vnímáni jako nejvíce proameričtí z celého vedení. *Tanzím* velmi usiluje o jejich skalpy v jakémkoliv nástupnickém boji po Arafatovi,“ tvrdí Graham Usher.¹⁸⁾

Lidé volající po demokratizaci Fatahu a OOP jsou navíc připraveni na kompromis i se skutečnou opozicí. Na počátku srpna Barghútí veřejně vyzval k vytvoření vlády národní jednoty za účasti Hamásu a Islámského džihádu: „Naši partneři ve zbrani, kteří přinášejí oběti, mají právo podílet se na politickém rozhodování.“¹⁹⁾

Popularita Hamásu ještě před rokem když ne upadala, tak stagnovala. Hnutí odmítající vstoupit (s výjimkou citovaného ministra Falúdzího) do vládních struktur a podílet se tak na dojednávání jakéhokoli kompromisu s Izraelem stálo před nebezpečím, že pro své teroristické akce může být kdykoliv obviněno ze sabotování snu drtivé většiny Palestinců – jejich samostatného státu. Aktivita proto Hamás, jenž má mocenskou základnu v Gaze (zatímco Islámský džihád – vzešlý z Fatahu – se těší větší podpoře na Západním břehu), pečlivě dávkoval v oprávněných obavách z represí vládním aparátem a ze ztráty sympatií.

Povstání ovšem tyto zábrany odstranilo, a neklamně o tom svědčilo už propuštění desítek vězňů aktivistů hnutí z palestinských žalářů krátce po jeho vypuknutí. Jestliže samospráva sympatie ztrácí, preference islamistických skupin i jejich způsobu boje průběžně rostou.²⁰⁾ Přispívá k tomu i ze zahraničí (zejména Íránu a arabských států Perského zálivu) sponzorované zdravotnictví a další sociální infrastruktura, jimiž nábožensky orientovaná sdružení suplují vládní sektor.

K posílení radikálního protiizraelského proudu a ztrátám Arafatových „diplomatů“ paradoxně přispěly i izraelské atentáty na Palestince, kteří se podle špiónážních poznatků podíleli na organizování teroristických a gerilových útoků. „Dnes stojí stále více lidí na straně Hamásu a hnutí je schopno shánět stále více lidí k provádění (sebe-

vražedných) útoků,“ přiznal nejmenovaný činitel palestinské bezpečnosti na Západním břehu.²¹⁾ Podobně pomohl Izrael zpět na výsluní téměř zapomenuté marxistické PFLP, když na konci srpna raketovým útokem v Rámalláhu zavraždil jejího šéfa Abú Alí Mustafu.

V tomto momentě se palestinská vnitřní politika zásadně prolíná s vývojem vztahů k Izraeli. Komentátor izraelského deníku *Ha'arec* Danny Rubinstein napsal, že velké pumové útoky Islámského džihádu a Hamásu (jako byl např. ten červnový u diskotéky v Tel Avivu, po němž zemřelo 22 lidí) bytostně ohrožují Arafata. „On a jeho kolegové si sebevražedné atentáty v Izraeli nepřejí. Stačí jim relativně nízká úroveň násilností.“ Podle Rubinsteina je totiž Arafatovi jasné, že na teror v Izraeli nemůže premiér Šaron a ministr zahraničí Peres odpovědět jinak než útokem na samotnou palestinskou vládu. „Osud Arafata a jeho stoupenců je tak do velké míry v rukou Hamásu a Islámského džihádu.“²²⁾

Teprve časem se ukáže, nakolik s tím, anebo s „pouhým“ oživením opozičních proudů stárnoucí Arafat počítal, když dal před rokem zelenou poslednímu povstání svého života.

Již jsme si zvykli na zprávy o prohlubování propojení mezi členskými zeměmi Evropské unie a možnosti jejího rozšíření či na podobné iniciativy v Latinské Americe (NAFTA a dříve Mercosur a Andské společenství) nebo v jihovýchodní Asii (ASEAN). Jaká je ale situace na Blízkém východě? Existují zde také podobné iniciativy?

Jdou tyto země stejným směrem, nebo se zcela izolují a vymykají a brání těmto trendům? Na základě některých zpráv a informací z médií by se jistě většina čtenářů přiklonila k druhé variantě. Realita je však zcela opačná. Ani oblast Blízkého východu se nevyhnula a logicky ani nemůže vyhnout celosvětovým globalizačním trendům. Možná, že probíhají komplikovaněji, a možná si na jejich hmatatelné výsledky budeme muset chvíli počkat, ale jejich postup je nesporný. Velkým problémem je, že o nich média poměrně málo informují. V oblasti však existuje několik uskupení a možností dalšího vývoje.

Velká zóna volného obchodu

Již během prvních blízkovýchodních mírových rozhovorů v první polovině devadesátých let se mnoho politiků a finančních expertů začalo zabývat myšlenkou na vytvoření ekonomických uskupení na Blízkém východě. V době, kdy šly rozhovory hladce a zdálo se, že se Izraelci s Palestinci brzy dohodnou, přišli politici z USA s myšlenkou postupného vytvoření velké zóny volného obchodu v celé oblasti. Projekt počítal samozřejmě se zapojením Izraele. Do projektu neměly být zahrnuty státy nepřátelské k americkým iniciativám v regionu (Írák, Írán, Libye a Sýrie). Pokud však dojde ke změně postojů těchto států (Sýrie a částečně Írán a Libye), mohou být později také zahrnuty.

Základní smlouva byla podepsána roku 1998. Jejím cílem je postupné snižování celních sazeb během deseti let. Každý rok by cla měla klesnout o deset procent. Do roku 2008 by tedy měla být definitivně odstraněna. Po připojení Alžírsko a Súdán vzrostl počet signatářů této dohody na 22 členů. Noví členové v prvním roce upraví své celní sazby na stejnou úroveň s ostatními. Dále se očekává přičlenění Somálska a Džibuti.

Tento projekt však naráží na rozdíly mezi jeho možnými aktéry. Za prvé, mírový proces se zkomplikoval a je velmi málo pravděpodobné, že by mohlo dojít k podepsání dohod o bezcelním obchodu mezi Izraelem a některými arabskými zeměmi. Za druhé, vztahy arabských států a Turecka mají také značné mezery. Za třetí, nepravděpodobné je, že by se podařilo vytvořit tak ohromné uskupení najednou. Hospodářství jednotlivých zemí jsou stejně rozdílná jako jejich politické systémy, takže by bylo bláhové očekávat rychlé vytvoření jednotného uskupení. Rozdíly v rámci EU jsou proti tomu naprosto směšné a malicherné. Je ale nesporné, že bude docházet k postupnému přibližování

¹⁾ Libanonský deník Daily Star, 3. března 2001.

²⁾ Rema Hammamí a Jamil Hilal, *An Uprising at a Crossroads*, Middle East Report, Summer 2001.

³⁾ Soukromý rozhovor autora článku s palestinským diplomatem.

⁴⁾ Barry Rubin: *The Future of Palestinian Politics: Factions, Frictions, and Functions*, Middle East Review of International Affairs, Volume 4, No. 3 – September 2000.

⁵⁾ Monday Morning, 30. července 2001.

⁶⁾ Izraelský deník The Jerusalem Post, 13. srpna 2001.

⁷⁾ Izraelský deník Ha'arec, 24. července 2001.

⁸⁾ Viz 2.

⁹⁾ Daoud Kuttab: *Sharon and the Palestinians*, The Jerusalem Post, 8. února 2001.

¹⁰⁾ Viz 6.

¹¹⁾ Viz 2.

¹²⁾ Viz 4.

¹³⁾ Soukromý rozhovor autora s palestinským činitelem, který si nepřál být jmenován.

¹⁴⁾ Viz 4.

¹⁵⁾ The Jerusalem Post, 8. srpna 2001.

¹⁶⁾ The Jerusalem Post, 25. července 2001.

¹⁷⁾ Viz 5.

¹⁸⁾ Graham Usher: *Fatah's Tanzim Origins and Politics*, Middle East Report 217, Winter 2000.

¹⁹⁾ Zpravodajský servis agentury DPA, 6. srpna 2001.

²⁰⁾ Podle průzkumu Palestinského střediska pro veřejné mínění citovaného 28. 8. agenturou AP odpovědělo v polovině srpna 81,1 procenta Palestinců, že schvalují sebevražedné teroristické útoky za situace, kdy Izrael uplatňuje uzávěry palestinských území, ostřelování raketami a cílené vraždy palestinských činitelů. V případě, že by Izrael tyto postupy zastavil, sebevražedné atentáty by stále schvalovalo 54,8 procenta dotázaných.

²¹⁾ Viz 15.

²²⁾ Ha'arec, 9. července 2001.

Globalizace

TOMÁŠ STRNAD

na Blízkém východě

mezi některými zeměmi regionu, a není vyloučené, že by ve vzdálenější době mohlo dojít k dohodám mezi těmito skupinami. Vše ovšem závisí na vývoji mírového procesu a tak či onak je to otázkou velmi vzdálené budoucnosti.

Další komplikací jsou zastaralé obchodní praktiky většiny zemí regionu. Země se pomalu pouštějí do liberalizace vlastního hospodářství. Vzájemná obchodní výměna je i přes jazykovou a kulturní blízkost mizivá. Podle palestinského ekonoma Youssifa Sayegha stagnuje vzájemný obchod zemí regionu po 30 let na sedmi procentech jejich celkového obchodu.¹⁾

Pro většinu států regionu je velmi těžké zrušit celní bariéry bránící volnému obchodu a vládní subvence podporující nekonkurenční průmysl. Bojí se, že konkurenční výrobky sousedních států zásadně poškodí jejich průmysl a povedou k vyšší nezaměstnanosti. Povolení volného obchodu mezi arabskými zeměmi je pro ně často těžším oříškem než volný obchod jednotlivých zemí s EU. Již nyní se objevují některé neshody. Libanon například dováží růž ze Saúdské Arábie, které jsou podstatně konkurenceschopnější než vlastní produkce. Levnější zboží do země proudí i ze sousední Sýrie, s níž byla vytvořena zóna volného obchodu. Výroba cementu v Saúdské Arábii je zase chráněna dvacetiprocentními cly. Pokud by se cla podstatně snížila, těžko by místní průmysl v konkurenci obstál. Poměrně dobře se daří farmaceutickému průmyslu v zemích Perského zálivu. Petrochemický průmysl a výroba alumina jsou závislé na cenách ropy. Při dobrých cenách se daří, při špatných má průmysl značné problémy. Takových a podobných komplikujících případů je celá řada.

Euro-středomořské partnerství

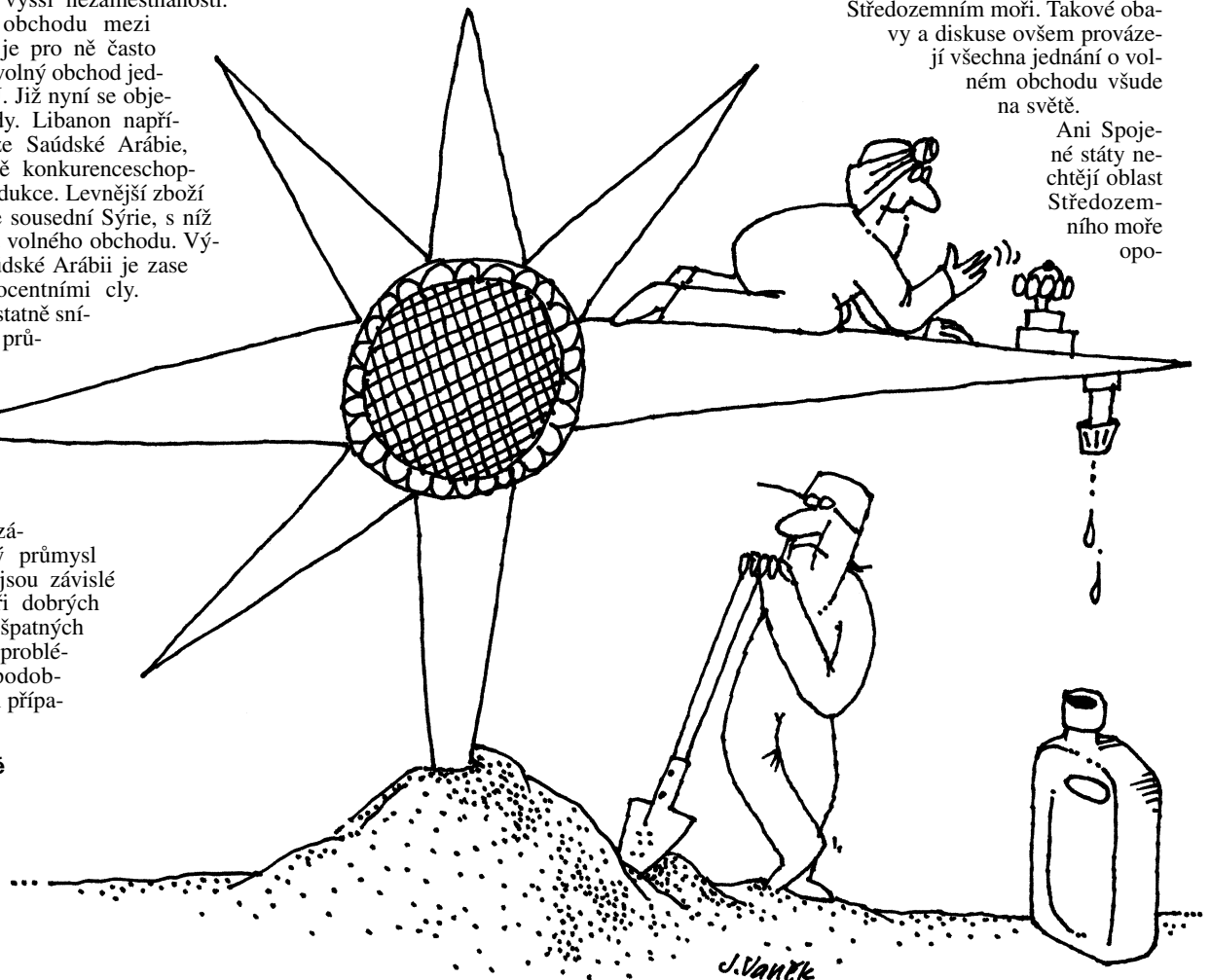
Evropská unie přišla s konkurenčním návrhem. V roce 1995 se v Barceloně sešli mi-

nistři zahraničních věcí Evropské unie a většiny nečlenských zemí Středomoří, aby se dohodli na nové formě vzájemné spolupráce. Partnerství má za cíl zintenzivnění spolupráce v rámci středomořského regionu, zvýšení obchodní výměny a postupné odstraňování vzájemných bariér, jak obchodních, tak i nábožensko-politických a společenských. Vrcholem by mělo být vytvoření zóny volného obchodu během následujících deseti let. Někdy se však uvažuje o posunutí tohoto data o pět let. Tento projekt na rozdíl od americké iniciativy nabízí postupné sblížování kulturně relativně bližších států a nevnučuje přímé dohody s Izraelem. Jednotlivé státy vstoupí do společenství a podepší dohodu s Evropskou unií, ale nemusí již podepisovat dohody mezi sebou. Členy partnerství jsou již Tu-

nisko, Maroko, Izrael a Palestinská samospráva. Jednání o přistoupení byla již ukončena s Jordánskem a byla podepsána i dohoda. V současné době se čeká pouze na její ratifikaci. I s Egyptem byla již jednání zdárně ukončena a dohoda je připravena. Zatím ale ještě není podepsána. Za velmi perspektivní se považuje Alžírsko. Představitelé EU pozitivně zhodnotili úspěchy, kterých dosáhlo jak v otázkách bezpečnostněpolitických, tak i ekonomických. Sýrie a Libanon iniciativu vítají, ale po neúspěších mírových jednáních mezi Izraelci a Palestinci rozhovory o svém přidružení pozastavily. Libye se k partnerství zatím staví zdrženlivě.

Postup odstraňování celních bariér komplikují byrokratické překážky, pomalý postup Evropské unie a některé technické detaily. Proto je možné, že bude zóna volného obchodu kolem Středomořího moře vytvořena o pět let později. Arabské země mají zájem na přílivu investic a získání moderních technologií. Rády by také vyvážely své zemědělské produkty a výrobky textilního průmyslu. Země EU se ale bojí, že by laciná produkce ohrozila domácí zemědělce. Například jednání s Egyptem se komplikují kvůli sporům o podmínkách dovozu egyptských pomerančů do Evropské unie.²⁾ Arabské země se zase obávají, že jejich průmyslové výrobky nebudou schopny konkurovat vyspělejší produkci evropské. Podobné spory se vedou o pravidlech rybolovu ve Středomořímí moři. Takové obavy a diskuse ovšem provázejí všechna jednání o volném obchodu všude na světě.

Ani Spojené státy nechtějí oblast Středomořího moře opo-



míjet. Vidí zde ohromný obchodní potenciál a rády by ho rovněž využily. Proto se po pomalém postupu ve vytváření zóny volného obchodu na Blízkém východě rozhodly prorazit s dalším konkurenčním projektem, který vypracoval Stuart Eizenstat, náměstek ministra financí USA. Takzvaná Eizenstatova iniciativa byla oficiálně zveřejněna na konferenci, která se konala ve dnech 15.–16. listopadu 2000 ve Washingtonu. Zúčastnili se jí podnikatelé z USA na jedné straně a Tuniska, Maroka a Alžírsko na straně druhé. Jejím základem je vytvoření zóny volného obchodu mezi těmito třemi státy a USA. Projekt je velkou výzvou pro EU. Pokud se rozhovory o středomořské bezcelní zóně nepohnou kupředu, může jejich význam převládnout nástup amerických obchodníků.

Zástupci Maroka, Tuniska i Alžírsko americkou iniciativu nadšeně vítají. Jejich dosavadní frankofonní orientace by neměla být rozhodně na závalu. Obchod je obchod a schopnější vždy vyhrává. Zatím se obrat amerických firem v regionu pohybuje okolo 3–4 mld. USD. V případě vytvoření bezcelní obchodní zóny začne tato částka podstatně narůstat. USA také slibují podstatnější příliv investic a přesun nejmodernějších technologií. To by zásadně pozdvihlo místní hospodářství.³⁾ Podobně se USA stavějí i k Jordánsku a Egyptu. S Egyptem se postupně připravuje dohoda o volném obchodu. Již v dubnu roku 1997 se začal touto záležitostí zabývat egyptský prezident Hosní Mubarak a americký viceprezident Al Gore. Podle USA Egypt ještě nesplnil všechny podmínky. Je zapotřebí více uvolnit a liberalizovat trh a zajistit dodržování zákonů o duševním vlastnictví. Jednota zatím nenastala v otázce cel. Egyptské úřady stále trvají na minimální taxě 5 procent.⁴⁾

Po měsících jednání byla koncem minulého roku podepsána dohoda o volném obchodu mezi Jordánskem a USA. Dohoda ruší postupně během deseti let dovozní tarify na textil, zemědělské výrobky a několik dalších položek. USA posadily usnesení o ochraně práv pracovníků a o životním prostředí. Takovou dohodu již Jordánsko po letech pomalého hospodářského růstu a rostoucí nezaměstnanosti a chudoby nutně potřebovalo. USA vyvážejí do Jordánska ročně zboží v hodnotě 276 milionů USD, hlavně pšenici, leteckou techniku, rýži a žito. Jordánsko do USA vyváží zboží jen asi za 11 milionů USD, a to především pánské obleky a šperky. Dohoda by měla zvýšit export Jordánska a pomoci mu získat více investic. Jordánské telekomunikace a dopravní služby budou otevřeny americkým firmám.⁵⁾ Bude vyvíjen větší tlak na ochranu duševního vlastnictví v Jordánsku. Dohoda zajistí jordánskému zboží bezcelní přístup na americký trh. Jordánsko se tak po Izraeli, Kanadě a Mexiku stane čtvrtou zemí na světě, které USA udělí tuto výsadu.⁶⁾

Rada pro spolupráci v Zálivu

Rada pro spolupráci v Zálivu – Gulf Cooperation Council (GCC) – sdružuje šest arabských zemí v oblasti Perského zálivu (Saúdskou Arábii, Kuvajt, Spojené arabské emiráty, Bahrajn, Katar a Omán). Tyto země

jsou si velmi blízké a jejich panovníky často pojí i rodinné pouto (Bahrajn a Katar). Jejich představitelé se pravidelně scházejí a koordinují vzájemné kroky v oblasti ekonomické a bezpečnostní. Jednání o zóně volného obchodu mezi členskými zeměmi této organizace začala podpisem Ekonomické smlouvy (Unified Economic Agreement, Al-ittifáqija al-iqtisádija) v roce 1982. V počáteční etapě byla zrušena cla na zboží s podílem přidané hodnoty v zemích sdružení alespoň 40 procent a vyrobené společností s nadpolovičním vlastnictvím (nejméně 51 procent) subjektu členské země. Druhá podmínka byla zrušena na zasedání GCC v Rijádu koncem listopadu 1999. V současnosti se ve smyslu tohoto rozhodnutí a v důsledku vývojových změn posledních let připravuje nové znění Ekonomické smlouvy. V rámci GCC platí volný pohyb pracovníků a volný trh s pozemky. Ten je však omezen na plochu 3000 m², aby se zabránilo spekulacím. Toto omezení neplatí pouze pro Bahrajn a Dubaj.

Plány na zavedení celní unie od počátku roku 2001 mezi členskými zeměmi GCC se začaly prezentovat již v roce 1998. V listopadu roku 2000 byly upraveny do konečné podoby a v březnu 2000 bylo zboží na jejich základě rozděleno do tří kategorií: bezcelní, s tarifem 5,5 procenta a tarifem 7,5 procenta. Již existují předběžné seznamy zboží rozdělující je do těchto tří kategorií. Vyšší sazba, tj. 7,5 procenta, bude aplikována především na zboží produkované na domácím trhu (vejce, kuřata, nábytek a další). Očekává se, že klasické celnice budou zrušeny a celní úřady budou provádět pouze kontrolní a restriktivní úkony (něco ve stylu policejních stanic). Saúdská Arábie bude navíc stále aplikovat svá omezení na dovoz alkoholu a podobných produktů, jejichž import je do některých dalších zemí GCC povolen.⁷⁾

Zóna volného obchodu mezi EU a GCC

Možnost vytvoření zóny volného obchodu mezi Evropskou unií a Radou spolupráce v Zálivu je sice zajímavá, ale poněkud kuriózní a zatím těžko realizovatelná iniciativa. Protokol o vzájemné spolupráci obou uskupení byl podepsán již v roce 1998. O vytvoření zóny volného obchodu usilují především členské země Rady spolupráce v Zálivu (GCC). Jejich výrobky petrochemického průmyslu a zpracování hliníku jsou při dovozu do EU zatěžovány vysokými cly. Evropská unie je v úsilí o vytvoření zóny volného obchodu méně razantní. Evropské státy se nechtějí zříci ohromných zisků z cel za dovoz ropy a ropných produktů. GCC proto navrhuje podepsat desetiletou smlouvu na každoroční snižování vzájemných celních sazeb o 10 procent. Tak by byla cla odstraněna postupně. EU se k těmto návrhům staví zdrženlivě. GCC pohrozila vypovězením protokolu o spolupráci s EU, pokud ta bude nadále pokračovat ve zdržovací politice celého procesu. Jakkoliv je tento projekt velmi zajímavý a jeho aplikace by jistě přinesla mnohé výhody, jeho realizace je velmi nepravděpodobná. Dá se spíše očekávat vedení táhlých a bezvýsledných jednání. Mohlo by však dojít k dohodě o snížení celních bariér u určitých komodit.

Arabské země a Světová obchodní organizace

Protiglobalizační hnutí a odpor proti Mezinárodnímu měnovému fondu a Světové obchodní organizaci nejsou v arabských zemích zdaleka tak silné jako v Evropě a USA. Ohromné desetitisícové demonstrace následované rabováním sídel nadnárodních společností se zde nekonají. Podobnou roli ovšem občas sehrávají některé konzervativní a radikální islámské organizace včetně některých místních vlád. Země je obecně o spolupráci s těmito organizacemi roste. V posledních letech zesílil především zájem o vstup do Světové obchodní organizace.

Omán je klasickým příkladem takového čerstvého nového člena. Země je obecně velmi pozitivně hodnocena za dobrý postup při liberalizaci vlastní ekonomiky. Saúdská Arábie by měla vstoupit koncem letošního roku. Na vstup se proto horečně připravuje. I tato země, která byla po dlouhá léta považována za typický příklad konzervativního, těžko reformovatelného a čistě na ropných příjmech závislého království, se podstatně mění. Její hospodářské změny realizované během několika posledních let se dávají za příklad dalším státům regionu.

Bahrajn je členem od roku 1995. Je jedním z hospodářsky nejliberálnějších a nejotevřenějších států regionu.

Většina členských zemí Rady spolupráce v Zálivu se snaží při jednání o vstupu získat výjimky a ústupky při liberalizaci především finančního sektoru. Typickými příklady jsou Kuvajt a Katar. Oba vstoupily v polovině devadesátých let, ale dodnes musí upravovat podmínky pro vstup zahraničních firem. Všechny země regionu se brání liberalizaci. Zejména v Kuvajtu brzdí reformní snahy vládnoucího emíra Jabira Al-Ahmada Al-Sabaha konzervativními islámskými kruhy ovládaný parlament.

Egypt, Tunisko, Maroko a Jordánsko již členy jsou. Palestinská samospráva o tom rovněž uvažuje. Zde však další vývoj závisí na úspěších mírových rozhovorů. Ty jsou zatím v nedohlednu. Navíc je podstatně musela změnit hospodářská politika samosprávy. Dosavadní praktiky mají bohužel daleko k podmínkám Světové obchodní organizace.

Podobnou větu je ale bohužel možné použít v souvislosti s arabskými zeměmi obecně. Všechny musí v tomto směru ještě učinit řadu kroků, aby nezaostávaly nejen za vyspělými západními zeměmi, ale i za svými rozvojovými kolegy z jihovýchodní Asie a Latinské Ameriky, jak se zatím bohužel děje. Je velmi těžké prosazovat bolestivé hospodářské změny proti silné opozici tvořené částečně levicovými, ale především konzervativními islámskými kruhy. Odpůrci varují před krachem místního průmyslu a masovou nezaměstnaností. Volný obchod stoprocentně zlikviduje řadu zprostředkovatelů obchodu a jejich agentů a dalších podagentů, tak typických právě pro tuto část světa. Konečný efekt však bude jednoznačně pozitivní. Je jisté, že nové zahraniční investice pomohou vytvořit nová a mnohem hodnotnější pracovní místa.

Je nesporné, že globalizace a bourání celních bariér se daly i na Blízkém východě do pohybu. Vzhledem k rozlehlosti regionu

Sýrie

v procesu transformace

a jeho rozmanitosti je také logické, že se zde objevuje více teorií a projektů, které se někdy doplňují, jindy si zase konkurují. Nikoho rovněž nemůže s ohledem na ohromný strategický význam a hospodářský potenciál této oblasti překvapit, že se zde střetávají zájmy různých velmocí, především však EU a USA. Vedle toho je zde také určitý rozdíl mezi snahami těchto dvou skupin o vytváření jimi podporovaných hospodářských uskupení a mezi vlastními regionálními projekty.

I přes určité subjektivně-romantické pochopení pro snahy některých lokálních politiků o vytváření vlastních silných arabských či islámských hospodářských unií a uskupení je nutné přiznat, že tyto jsou ve srovnání s iniciativami USA a EU poměrně málo úspěšné. Globalizace je především ekonomickou a racionální záležitostí a v ekonomice není příliš prostoru pro emoce a romantiku. Jakkoli dobře myšlené projekty na vytvoření velesilných a velemocných uskupení, která budou schopna sama o sobě konkurovat západním mocnostem, nemají žádný smysl, pokud nejsou postavena na logickém a pragmatickém základě. Doba sjednocených arabských republik je již zřejmě nenávratně pryč. Do čela arabských států se postupně dostávají mladší a pružnější politici, z nichž většina studovala na prestižních amerických nebo evropských univerzitách. Tito politici jsou obvykle velmi zbdělí v ekonomice a rádi by své země přebudovali v moderní a vyspělé státy srovnatelné s jejich západními partnery. Nesní již naivně o vytváření velké a vojensky silné arabské mocnosti a věčném boji s Izraelem. Vědí dobře, že je to velmi nereálné a že by to brzdilo chod jejich hospodářství. Hlavním cílem je prosperující vlastní ekonomika. Dá se logicky očekávat, že s postupem času bude tento trend sílit a bude přibývat takto uvažujících arabských politiků. O snahách EU, a především USA podporovat takovou výměnu čelných představitelů arabských států se rovněž diskutuje již delší dobu.

Evropská unie i USA také ustupují od myšlenky vytváření velké celoarabské či celoblízkovýchodní zóny volného obchodu. Zatím ji také komplikuje palestínsko-izraelský konflikt. Dá se tedy očekávat postupné vytváření menších zón volného obchodu mezi hospodářsky bližšími zeměmi, jako je tomu například v oblasti Perského zálivu. Severní Afrika bude patrně druhým takovým příkladem. Druhým určujícím trendem bude zřejmě podepisování dvoustranných dohod o volném obchodě mezi USA či EU na jedné straně a jednotlivými státy regionu na straně druhé. Třetím trendem pak bude postupné uvolňování zahraničního obchodu a liberalizace domácích ekonomik v rámci vstupu jednotlivých států regionu do Světové obchodní organizace.

Nástup prezidenta Baššára Asada

Dne 10. června 2000 náhle v Damašku zemřel prezident Háfiz al-Asad. Pohřbu se zúčastnil egyptský prezident Mubárak, íránský prezident Chátamí, jordánský král Abdulláh II. a rovněž francouzský prezident Chirac. Dne 11. června 2000 byl syn zesnulého prezidenta štábní plukovník Baššár al-Asad povýšen na divizního generála a jmenován vrchním velitelem armády a ozbrojených sil. Viceprezident Chaddám urychleně prosadil změnu ústavního zákona snižujícího věk prezidentského kandidáta ze čtyřiceti let. Pouze Rif'at al-Asad se z exilu pokusil zpochybnit Baššárovu kandidaturu na místo nového syrského prezidenta.

Ve dnech 17. až 21. června 2000 se konal již dříve svolaný řádný 9. regionální sjezd strany Baas za přítomnosti 950 delegátů, z nichž třetinu tvořili vojáci. Baššár Asad byl zvolen generálním tajemníkem strany Baas a prohlášen „vůdcem pochodu“ strany a lidu v Syrské arabské republice. Zároveň byl navržen za jediného kandidáta na prezidentský úřad.¹⁾ Na baasistickém sjezdu bylo zvoleno 21členné regionální vedení a 90členný ústřední výbor.

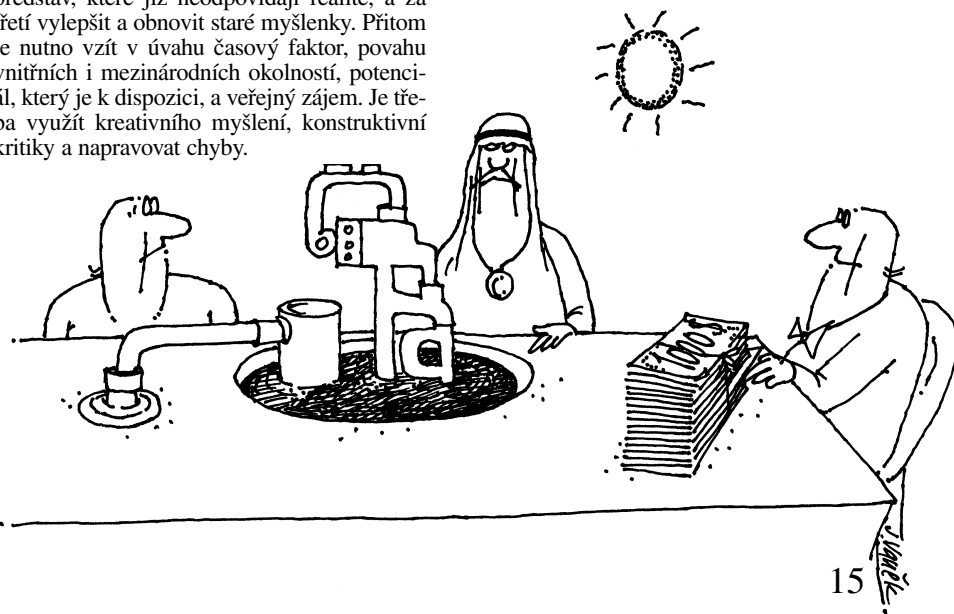
Dne 27. června 2000 parlament jednomyslně schválil nominaci Baššára Asada do funkce prezidenta. 10. července 2000 došlo k referendum (97,29 procenta „ano“), na jehož základě se Baššár Asad stal novým syrským prezidentem. Poté 17. července 2000 v parlamentu pronesl svůj nástupní projev, v němž položil důraz na kontinuitu zahraniční politiky i procesu modernizace započaté jeho otcem.²⁾

V úvodu prohlásil, že „velký vůdce Háfiz al-Asad nám připravil solidní základ a veliké dědictví hodnot a principů“. Bude třeba postupovat na třech frontách: za prvé přijít s novými myšlenkami, za druhé upustit od starých představ, které již neodpovídají realitě, a za třetí vylepšit a obnovit staré myšlenky. Přitom je nutno vzít v úvahu časový faktor, povahu vnitřních i mezinárodních okolností, potenciál, který je k dispozici, a veřejný zájem. Je třeba využít kreativního myšlení, konstruktivní kritiky a napravovat chyby.

Baššár Asad konstatoval, že politická strategie, kterou v posledních třiceti letech prosazoval prezident Háfiz Asad, byla velmi úspěšná. Jiné oblasti však neodpovídaly plnění této vynikající politické strategie. Zejména oblast ekonomiky prošla ostrými výkyvy. Syrské hospodářství musí být otevřené a konkurenceschopné. Vydané zákony a nařízení byly někdy experimentální a impulzivní bez jasné strategie. Důležitá je transparentnost a přesná čísla. Potřebujeme odvážný dialog schopný odhalit naše slabiny. Je nezbytné směřovat k hospodářským změnám stálými a postupnými kroky, modernizací legislativy, odstraňováním byrokratických překážek, mobilizací soukromého i veřejného kapitálu, aktivizací soukromého sektoru a zvýšením konkurenceschopnosti veřejného sektoru.

Baššár Asad poukázal na nutnost demokratického myšlení, avšak zároveň zdůraznil, že „nelze na nás aplikovat demokracii jiných. Západní demokracie je výsledkem dlouhé historické tradice. My máme naši specifickou demokratickou zkušenost, která vychází z našich dějin. Naše Národní fronta je demokratickým příkladem a sehrála základní roli v našem politickém životě a národní jednotě. Dnes je třeba rozvíjet metody práce Národní fronty.“ Baššár Asad zdůraznil naléhavou nutnost administrativní reformy, potírání nedbalosti, plýtvání a korupce. Tyto představy nastíněné v nástupním projevu nového syrského prezidenta mají řadu charakteristických rysů typických pro koncepci „perestrojky“.

V závěru se Baššár Asad vyjádřil k zahraniční politice. Potvrdil zvláštní vztahy Sýrie s Libanem. Potvrdil rovněž syrské stanovisko k blízkovýchodnímu mírovému procesu. „Znepokojuje nás, že Izrael nadále okupuje naše Golany. Osvobození našeho území



¹⁾ Arabies Trends, únor 2001.

²⁾ Al-Iktissad Wal Aamal, prosinec 2000.

³⁾ Jeune Afrique, 5. – 11. 12. 2000.

⁴⁾ Pharaohs, září 2000.

⁵⁾ Arabies Trends, prosinec 2000.

⁶⁾ Arabies Trends, září 2000.

⁷⁾ Informace ZÚ ČR v Rijádu.

STŘEDNÍ VÝCHOD

stojí v čele našich národních priorit. Naší strategickou volbou je dosažení spravedlivého a úplného míru, avšak nikoli na úkor našeho území či naší svrchovanosti. Naše území a naše svrchovanost jsou věci národní důstojnosti a v těchto věcech není kompromisu.“ Odmítl však přistoupit na modifikaci syrského požadavku „linie ze 4. června“: „Nejsme ochotni vzdát se ani píď našeho území.“ „Apelujeme na Spojené státy, aby plně hrály svou roli čestného makléře a spolusponzora mírového procesu.“

„Damašské jaro“

V oblasti vnitřní politiky se postupně projevíly opatrné kroky směřující k transformaci země. Uvolnila se celková atmosféra v zemi, ilustrovaná vznikem internetových kavárén a záplavou satelitů a mobilních telefonů. Za pozornost stojí amnestie z 16. listopadu 2000, která následovala po otevřeném dopise 99 intelektuálů adresovaném Baššárovi Asadovi. Prezident propustil z vězení 600 politických vězňů a ohlásil, že známá vězňice Mazza bude uzavřena a přeměněna v muzeum. Tisíc prominentních osobností podepsalo v lednu 2001 manifest požadující zrušení výjimečného zákona, který v Sýrii platí od revoluce 1963. Ministr informací reagoval slovy, že zákon o výjimečném stavu je fakticky již mrtvou literou. Koncem února 2001 Přátelé občanské společnosti zveřejnili další manifest požadující dodržování lidských práv a dodržování zákonosti.

Za první krok k povolení opozičního tisku byl vydáván fakt, že 4. ledna 2001 poprvé po 37 letech vyšel čtrnáctidenník Syrské komunistické strany Sawt aš-Ša'b, koncem února se objevil nezávislý satirický týdeník Al-Dumari. Tyto projevy byly některými publicisty označovány za počátek „damašského jara“. Nicméně prezident Baššár Asad, údajně kritizovaný některými příslušníky „staré gardy“, že se „odchýlil od cesty svého otce“, varoval reformisty před „akcemi ohrožujícími stabilitu země“. Okázalý vzpomínkový akt, připomínající rok od úmrtí Háfize Asada, byl signálem kontinuity a stability syrského režimu.

Transformace v hospodářské oblasti

Vzhledem k tomu, že nový prezident Baššár Asad při své inauguraci položil důraz na změny v ekonomické oblasti, je právě v této oblasti patrná největší aktivita směrem k transformaci. Zajímavé je rovněž oživení role strany Baas v tomto procesu. Kritika ekonomické stagnace se objevila na výše zmíněném 9. regionálním sjezdu strany Baas. Příkladem jsou rozpory mezi realitou a oficiální statistikou, kdy například pro rok 1998 syrské statistiky uvádějí růst HDP 7,8 procenta, zatímco skutečný růst byl pouze 1,5 procenta. Regionální vedení strany Baas na svých zasedáních v prosinci 2000 schválilo vstup soukromých bank na syrský trh, zřízení burzy cenných papírů, odstranění systému pevných kurzů syrské libry a rovněž novou průmyslovou politiku. Stranická usnesení mají být prováděna vládou.

Ministr hospodářství a zahraničního obchodu Muhammad Imádí konstatoval, že „syrská hospodářská politika je založena na

ekonomickém pluralismu vylučujícím myšlenku privatizace či prodeje existujícího státního sektoru“. Syrská reforma „nahradí“ privatizaci postupnou likvidací nepotřebných a neefektivních výrobních a rozšiřováním výrobních efektivních.

Od června 2000 bylo povoleno podnikání zahraničních bank v zónách volného obchodu. Počátkem srpna 2000 byl udělen souhlas prvním třem méně významným libanonským bankám. Nový, liberálnější prezidentský dekret č. 6/2000 umožňuje vlastnictví cizí měny a drahých kovů. Od roku 1986 totiž platil devizový zákon, který trestal vlastnictví cizí měny. Dovoz cizí měny nyní není omezen, pro opětovný vývoz vyšších částek je nutné přihlášení při dovozu. Je připraven návrh dekretu na založení Veřejné společnosti pro směnu valut a sítě legálních směnáren valut v „kurzu sousedních zemí“.

Zajímavý je posun v řešení syrského dluhu vůči Německu na základě dohody podepsané v listopadu 2000. Celkový dluh byl snížen o 20 procent ze syrského protínároku z titulu nekvalitních dodávek firm NDR, vyčíslen na 1,3 miliardy DEM a rozložen do splátek v dalších dvaceti letech. Německo poté obnovilo svou půjčku Sýrii ve výši 62 milionů DEM, pozastavenou před deseti lety. V této souvislosti je třeba sledovat rovněž návštěvu českého ministra zahraničí Jana Kavana v Damašku počátkem června 2001, během níž byla podepsána dohoda o dlouhodobé hospodářské spolupráci.³⁾

Důležitým podnětem pro hospodářské reformy by mohly být očekávané dopady asociací dohody Sýrie s Evropskou unií. Jednání v prosinci 2000 v Bruselu potvrdilo syrský vážný zájem o pokračování a urychlení procesu asociace. Evropská investiční banka v prosinci 2000 obnovila pozastavenou půjčku 75 milionů eur v souvislosti s dohodou o úhradě německých pohledávek.

Dilemata zahraniční politiky

V oblasti zahraniční politiky Baššár al-Asad byl zpočátku aktivní především v arabské oblasti. Svědčí o tom jeho účast na mimořádném arabském summitu v Káhiře (říjen 2000) a na 9. summitu Organizace islámské konference v Duhá v Kataru (listopad 2000). Libanonský premiér Harírí navštívil Damašek v listopadu 2000 v čele hospodářské delegace. Byla ratifikována dohoda o volném obchodu se Spojenými arabskými emiráty a podepsána dohoda o zamezení dvojího zdanění s Ománem. V lednu 2001 proběhla návštěva egyptského prezidenta Mubárika v Damašku.

Pokud jde o vztahy k Iráku, obě země se dohodly na otevření ropovodu Kirkúk–Bánijás s kapacitou 200 000 barelů denně. Tato levnější ropa mimo rámec programu OSN „ropa za potraviny“ měla být určena pro syrskou spotřebu, což by umožnilo Sýrii vyvézt ekvivalentní množství za světovou cenu. Nerespektováním sankcí OSN by se Sýrie zařadila k Jordánsku a Turecku, kam rovněž již delší dobu směřuje vývoz irácké ropy a ropných produktů mimo rámec programu „ropa za potraviny“ s tichým souhlasem Spojených států.

Nová americká administrativa prezidenta George W. Bushe z tohoto důvodu zařadila Sýrii do programu první mise ministra zahraničí Colina Powella na Blízký východ. Při setkání Powella s prezidentem Baššárem Asadem v Damašku 26. února 2001 Sýrie souhlasila s podřízením ropovodu z Iráku sankčnímu režimu OSN.

Prezident Baššár Asad byl záhy v několika rovinách postaven před problém vývoje blízkovýchodního konfliktu. V Libanonu v souvislosti s odchodem izraelské armády z jihu země (s výjimkou nevelkého sporného území farem Šibá'a) zesílil tlak libanonské veřejnosti na stažení syrské armády z území Libanonu, neboť oficiálním důvodem syrské přítomnosti je ochrana Libanonců před Izraelem. Sýrie poté zrušila některá stanoviště a přesunula některé jednotky.

Na druhé straně se v důsledku „druhé intifády“ výrazně zlepšily vztahy mezi Damaškem a palestinskou reprezentací, které byly chladné do podepsání palestinsko-izraelských dohod v roce 1993. Vyvrcholením je návštěva Jásira Arafata v Damašku plánovaná na září 2001. Spojené státy vyzvaly Sýrii ke zdrženlivosti po atentátu na vůdce Lidové fronty pro osvobození Palestiny Abú Alího Mustafy (Mustafá Zibrí) dne 27. srpna 2001. Syrský prezident reagoval prohlášením, že „dohody z Osla již neexistují“. Bushova administrativa nevěří, že je šance na pokračování mírového procesu mezi Sýrií a Izraelem, jehož druhá etapa skončila v březnu 2000, a proto nepočítá s návštěvou syrského prezidenta ve Washingtonu. Vztahy mezi Washingtonem a Damaškem tudíž zůstávají chladné.

Syrský prezident Baššár Asad proto v intencích svého otce pokračuje v úsilí o podporu v Evropě. Prestiží Damašku nepochybně přidala návštěva papeže počátkem května 2001, která ostře kontrastovala s přijetím v pravoslavném Řecku a na Ukrajině. Rovněž Asadova návštěva ve Francii koncem června 2001, která proběhla za protestů zorganizovaných židovskou komunitou, demonstrovala syrskou orientaci na svého tradičního zastávce, Francii, jejíž prezident se jako nejvýznamnější západní státník zúčastnil pohřbu zesnulého prezidenta Háfize Asada.

Sýrie je sice nevelká blízkovýchodní země s nepříliš početným obyvatelstvem, dosahujícím 16 milionů, avšak zaujímá významné geopolitické a strategické postavení na Blízkém východě a jako lokální mocnost se stala významným účastníkem blízkovýchodního konfliktu i mírového procesu. Úspěšný proces transformace v této zemi je proto v zájmu stability v oblasti Blízkého východu.

¹⁾ Hizb al-ba'th al-'arabí al-ištiráki: *Taqárir al-mu'tamar al-qutrí at-tási' wa maqarrátuhu. 17/6/2000 li-ghájat 21/6/2000* (Socialistická strana arabské obrody: Zprávy a usnesení 9. regionálního sjezdu. 17. 6. 2000 až 21. 6. 2000).

²⁾ Text projevu viz www.basharassad.com.

³⁾ *Arabské trhy*. Česko-arabská obchodní komora, 2/2001, s. 1–2, 6.

Nevyrovnané šance: Na co ukazují běloruské volby?

PETR NOVÝ

Prezidentské volby v Bělorusku se nakonec konaly. Měly být již v roce 1999, ale Alexandr Lukašenko si po nejednoznačném referendu z 26. listopadu 1996 své volební období prodloužil o dva roky. Výsledky letošních voleb velká překvapení nepřinesly. Jak prohlásil jeden běloruský novinář, společná operace Rady bezpečnosti a KGB k udržení Lukašenkovy moci pod kódovým označením prezidentské volby byla úspěšně završena. Podle konečných výsledků Ústřední volební komise (ÚVK) oficiálně získal Alexandr Lukašenko 75,65 procenta hlasů, jeho protikandidáti Uladzimir Hančaryk 15,65 procenta a Sjarhej Hajdukevič 2,48 procenta. Při vysoké volební účasti (83,86 procenta) nejsou šance na změnu režimu na první pohled žádné.

Jak se očekávalo, opozice oficiální výsledek voleb neuznala. Společný opoziční kandidát U. Hančaryk požadoval jejich anulování a vypsání nových. Ústřední volební komise však žaloby U. Hančaryka i Běloruského helsinského výboru zamítla. Avšak v běloruských podmínkách, i kdyby Hančaryk současného prezidenta přemohl, ÚVK by stejně vyhlásila vítězství A. Lukašenka. Opozice proto poslední naděje vsadila na masové protesty voličů pobouřených falzifikacími.

Efektivní práce KGB

Režim si vítězství jistil jednostranným mediálním atakem ve prospěch A. Lukašenka a politickými represemi proti oponentům (v době volební kampaně bylo milicí nebo KGB zadrženo přes 300 aktivistů opozice, o krátkodobých zadrženích nevládní organizace statistiku nevedou). Vzhledem k tomu, že režim v průběhu hlasování (v den voleb 9. září i během tzv. předčasného hlasování mezi 4.–8. zářím) blokoval práci pozorovatelů a do volebních komisí nepustil opozici, nikdy se nedozvímé reálné výsledky voleb. Podle různých průzkumů ale před volbami podporovalo Lukašenka mezi 40–55 % voličů a v Minsku dokonce jen 15–30 %. Za cenu zastrasování a hrozeb, cenzury nezávislého tisku a využívání státních médií, Lukašenko vyhrál. V soukromých rozhovorech uznávají vítězství dosavadního prezidenta i představitelé opozice. O falzifikacích přesto nepochybují. Nejasnosti vykazují zejména různá rychlost sčítání hlasů 9. září. Ve 23:30 ÚVK oznámila, že ve Vitebské oblasti bylo sečteno již 98,8 procenta hlasovacích lístků, zatímco v Minsku, kde měly komise dokonce lepší technické podmínky, pouze 16 procent. I to je nepřímý důkaz toho, že komise v některých oblastech potřebovaly víc času, aby výsledky byly v souladu s něčím přáním.

Podíváme-li se na prozatím jediný příklad prezidentských voleb, z roku 1994, zji-

stíme, že do té doby málo známého poslance A. Lukašenka ve druhém kole volilo 80 procent voličů. I podle oficiálních čísel tedy za poslední léta Lukašenko část podpory ztratil. Pokud by ale ÚVK letos oficiálně vyhlásila, že Lukašenko obdržel zcela reálných 55 procent hlasů, nemohla by opozice hovořit o falzifikacích a Západ by se k výsledkům voleb postavil smířlivěji. Lukašenko však takovou legitimitu v podobě uznání výsledků voleb opozicí a mezinárodním společenstvím nepotřebuje, jelikož stojí pouze o podporu běloruského lidu. Mýtus otce národa bačky, kterého zvolil všechen běloruský lid, by okamžitě ztratil. Lukašenko je tak opojen svým úřadem a statusem otce národa, že raději bude žít v hluboké mezinárodní izolaci, než by dopustil volební porážku v podobě pouhé pětadesátiprocentní podpory. Lukašenko z čela Běloruska nehodlá odejít a udělá pro to cokoliv.

Co opozice?

Potřebných 100 tisíc podpisů z 22 kandidátů získali pouze čtyři: Alexandr Lukašenko, Siamion Domaš, Uladzimir Hančaryk a Sjarhej Hajdukevič. Siamiona Domaše, bývalého bezpartijního poslance a gubernátora Hrodněnské oblasti, podporovaly nejmocnější (pravicové) opoziční strany Běloruská lidová fronta a Sjednocená občanská strana, Uladzimira Hančaryka, prezidenta Federace odborových svazů a také bývalého bezpartijního poslance (oba odešli z parlamentu v roce 1996 po jeho rozpuštění), několik sociálnědemokratických stran a samozřejmě odbory. Rozporuplná osoba Sjarheje Hajdukeviče, který bývá přezdíván běloruským Žirinovským, nedávala garance na jeho pomoc demokratům. Tento populistický politik a podnikatel, který má svou vlastní Liberálnědemokratickou stranu, se podle potřeby a nálady přiklání k opozici či Lukašenkově režimu. Významnou roli sehrál právě po letošních volbách, když jejich vý-

sledky uznal, na adresu Hančaryka prohlásil, že by se měl uklidnit a Lukašenkovi blahopřál k jasnému vítězství.

V porovnání s mimořádnou aktivitou A. Lukašenka vyznívá činnost nesourodé opozice žalostně. Na propagaci Hančaryka začala opozice pracovat sotva od konce července, čili měsíc před volbami. Teprve 22. července se stalo zřejmým, že jediným kandidátem běloruské opozice proti Lukašenkovi bude odborářský předák Hančaryk.¹⁾ Jeho popularita na začátku léta však sotva překračovala hranici statistické chyby. Zatímco Lukašenko by v červenci 2001 volilo 44 procenta Bělorusů, Hančaryka 10 procent (pravda, na začátku léta běloruská opozice ještě neměla jediného kandidáta a preference se tak rozšířily mezi několik osob).

Ještě v polovině srpna se opoziční strany a hnutí dohadovaly na programových prohlášeních a koaličních smlouvách, které měl Hančaryk podepsat, aby ho vůbec podpořily. Přitom vliv politických stran na společnost je nízký, neteší se velké důvěře, počet členů často sotva překračuje několik stovek. Nad legitimitou takových rozhodnutí potom visí otazník. Neuvěřitelná pasivita Bělorusů, kterou si do 21. století přinesli ze Sovětského svazu, vráží opozici do paty trn. Kdyby nebylo studentů a mládeže, kteří od června bez rozdílu, z jaké jsou organizace, provádějí mobilizační kampaň, přišlo by k volbám daleko méně voličů. Paradoxně tak opozice pomohla legitimizovat vládu A. Lukašenka. Mládeží prováděná mobilizační kampaň opozici plody nepřinesla: k volbám přišlo neskutčných 84 procenta voličů, ale špatně provedená agitace za Hančaryka, rozpracovaná nekompetentními technologiemi pohybujícími se v jeho okolí, nestačila představit kandidáta všem voličům. Kromě toho ale Hančaryk musí být vděčný právě stranickým aktivistům, bez nich by nedosáhl ničeho.

Bohužel na typické lukašenkovské *Já svůj lid před opozicí ochráním* část voličů stále



slyší. Opozice nedokázala přimět voliče k obraně svých práv. Jako obvykle si politické strany vystačily s výzvou k běloruskému národu (Prohlášení vůdců politických stran a občanských hnutí z 14. září) požadující zrušit zfalšované výsledky voleb. Běloruská opozice, unavená a oslabená pěti lety tvrdých represí, se ocitla bez pomoci západních demokracií a v posledních dvou letech nedostala do ulic ani 10 tisíc lidí. Avšak ani Lukašenko není schopen přivést do ulic víc než padesát tisíc lidí (a to letos při oslavách 9. května na poslušnost pracujících dohlíželi osobně ředitelé minských závodů).

Naposledy si Lukašenko vyzkoušel poslušnost hlavního města 3. července v den osvobození země od nacistů, kdy uspořádal vojenskou přehlídku. Zúčastnilo se jí sotva 40 tisíc lidí, které ani tak nezajímá sám Lukašenko jako zlevněné pivo a zmrzlina. Je třeba konstatovat smutné zjištění: Běloruská opozice neměla a nemá žádný reálný plán, jak přejít od autoritářského postkomunistického režimu k evropské demokracii. Stále se snaží hledat vzory někde jinde. Studovat československou sametovou revoluci je mezi opoziční mládeží stále populární. Když však byla loni 12. listopadu v Minsku nečekaně brutálně rozeznána studentská demonstrace, kdy omonovci užívali hrubé fyzické síly dokonce i proti třináctiletým dětem, v Bělorusku to s nikým nehnulo a ve světových novinách o ní nevyšly ani příslušné noticky. Ačkoliv mají běloruští demokraté oproti východoevropské opozici z 80. let velké výhody legální politické strany, svobodný tisk, většina oponentů režimu může vyjždět za hranici a objevil se internet, stále se snaží kopírovat staré vzory. V uplynulých pěti letech vznikly také pro Bělorusko nevhodné projekty jako Charta 97 (1997), Občanské fórum (1997), Solidarita (2000) a nakonec dokonce Otpor-Zubr (2001). Originální běloruské projekty staré přes deset let – Běloruská lidová fronta a Mladá fronta – zůstávají kvůli své deklarované běloruskosti a vlivu státní propagandy v hluboké izolaci.

Svou ne zcela pozitivní roli také sehrál urychlený rozvoj demokratického nevládního sektoru. Běloruská opozice je živena prostřednictvím občanských organizací, které získávají (podle běloruských zákonů obvykle nelegálně) regulérní granty od západních soukromých i vládních fondů. Podle amerického Christian Science Monitor poskytl například Spojené státy běloruské opozici 24 milionů USD, které byly rozkradeny, a volby prohrány. Pomineme-li přehnanost amerických názorů na východoevropskou anarchii, zůstane nad opozicí viset otázník: Ne všechny peníze byly využity efektivně. Vinny jsou ale často samy fondy: Američané rádi financují pro běloruskou situaci nepoužitelné věci a kromě toho peníze přišly pozdě: většinu příjemců týden před volbami, což mnohde znamenalo kolaps kampaně.

Lukašenkova opatření

Lukašenko před volbami několikrát představil scénář, který podle něho připra-

vila opozice společně s OBSE. V okamžiku voleb 15–17 tisíc pozorovatelů, které oni (pozn. – OBSE) chtějí sebrat podle jugoslávského scénáře, se u vchodu do volebních místností budou ptát voličů, komu dali svůj hlas a 10. září my vyhlásíme, že vyhrál Lukašenko. Ti, co s výsledky nebudou souhlasit, budou svezeni do Minsku a zaútočí na rezidenci prezidenta. Jako v Jugoslávii bude vyhlášen běloruský Koštunica. Dále obvinil šéfa Konzultativně- pozorovatelské mise OBSE v Minsku Hanse-Georga Wiecka, že koordinuje činnost opozice. „Wieck stojí v čele opozičního předvolebního štábu a já mám pro to důkazy,“ prohlásil.²⁾

Opozice skutečně na 9. září večer chystala masové protesty. Na Říjnové náměstí, kde dočasně sídlila ÚVK, však přišlo sotva pět tisíc lidí. Výstižně události popsal polský anarchista, který přijel na volby do Minsku: V neděli večer jsme přišli na náměstí. Řekli nám, že lidí je málo, protože prší. Proto se revoluce odkládá na zítek. Zasmáli jsme se tomu, chvíli jsme postáli a potom šli pít vodku. Ráno jsme spěchali na přeloženou demonstraci. Měla začít v deset. Pohled byl ještě žalostnější. To samé se opakovalo v pět večer (*měly začít stávkovat odbory v závodech – pozn.*). Skutečně jsme nechápali, proč je opozice tak pasivní. Předem souhlasila se svou porážkou.³⁾

Jiný obrázek poskytoval Lukašenko. Čtyři dny po skončení voleb (ještě neprošel inaugurací) vyměnil klíčové funkce Administrace prezidenta, které obsadil lidmi z KGB a Rady bezpečnosti. Šéfem Administrativy jmenoval Urala Latypava, do té doby tajemníka Rady bezpečnosti (na jeho místo přišel velitel prezidentské ochranky Henadz Njavyhlas). Prvním náměstkem šéfa Administrativy jmenoval generálmajora Stanislava Knjazeva (do té doby náměstek tajemníka RB a bývalý šéf kontrarozvědky). Oba dva byli do vedoucích funkcí RB jmenováni loni v listopadu a za uplynulý rok přetvořili Radu bezpečnosti v informačně-analytické centrum, které se stalo faktickým volebním štábem Lukašenka.

Lukašenko chtěl kádrovými změnami naznačit, že se chystá na špatné časy a chce mít své lidi blízko sebe. Jak vyplývá z jeho projevů, je dosud upřímně přesvědčen, že opozice se pod vedením západních tajných

služeb chystá svrhnout jeho režim a umožnit okupaci Běloruska vojsky NATO.

Co Západ?

Ačkoliv televize strašila, že Bělorusko bude v době voleb zaplněno cizími špióny a diverzanty, k ničemu takovému nedošlo. ÚVK pouze zaregistrovala 714 mezinárodních pozorovatelů a ministerstvo zahraničí akreditovalo 400 novinářů. Ostatním cizincům se víza striktně na dobu voleb nevydávala.

Zatímco Západ se do předvolební kampaně v Bělorusku z obavy před reakcí Ruska vůbec nemíchal, před rokem žádal vydání jednoho z jugoslávských prezidentských kandidátů haagskému tribunálu.⁴⁾ Samozřejmě Lukašenko není válečný zločinec (pokud by na území bývalé BSSR zůstaly jaderné rakety, jejichž stažení Lukašenko upřímně lituje, odvíjely by se události v Bělorusku nepochybně odlišně; Evropa by se musela naučit žít se svou Severní Koreou za zády), ale nezáměr Západu o události v Bělorusku je zarážející. Německo prý dokonce Lukašenkovi nabídlo, že pokud propustí německého špiona Christopha Lenze, odsouzeného vojenským soudem na sedm let do vězení, nebude se vměšovat do průběhu voleb.

Kreml stojí za Lukašenkem. Je třeba doufat, že se Kremlu nebude chtít Lukašenko podporovat v jeho výstředních vystoupeních na adresu Západu. Jednoznačně to vyjádřil Sergej Kovaljov: *Jedinou racionální a efektivní cestou, kterou vidím, i když bude velmi pomalá, je bezprostřední tlak. Tlak naší společnosti na západní společnost, tlak západní společnosti na jejich vlády. Jejich vlády je třeba přimět, aby tlačily na Kreml. To je vše.*⁵⁾

¹⁾ Hančarykova biografie: <http://belarus.cz/articles/936.html>. Webová stránka Uladzimira Hančaryka: <http://www.goncharik.org>

²⁾ A. Lukašenko na jednání vlády 31. července 2001.

³⁾ Zhoda 13. 9. 2001.

⁴⁾ Společné prohlášení pozorovatelské mise PS OBSE, KDILP OBSE, PS Rady Evropy a Evropského parlamentu zde: www.osce.org/belarus

⁵⁾ Z interviewu Sergeje Kovaljova, které poskytl Radiu Racyja letos 11. června.

CO VYTÝKÁ OBSE BĚLORUSKÝM VOLBÁM

- Politický režim nepřivýkl k opozici a dělá vše možné, aby ji neutralizoval.
- Silné pravomoci a vládnutí pomocí prezidentských dekretů bez kontroly zákonodárnou mocí.
- Zákonodárství neumožnilo zabezpečit nezávislost volebních komisí, průzračnost procesu hlasování a sčítání hlasů, svobodné a spravedlivé podmínky pro provedení volební kampaně, omezující činnost pozorovatelů.
- Nedostatečná kontrola průběhu předčasného hlasování.
- Volební komise jsou příliš závislé na výkonné moci.
- Zastrahování aktivistů opozice, nezávislých pozorovatelů, nezávislého tisku, pomlouvání mezinárodních pozorovatelů.
- Jednostrannost státních médií, cenzura nezávislého tisku.

Moderní hrozby globálního terorismu a perspektivy boje proti němu

JÍŘÍ MATOUŠEK

Rostoucí rozsah a závažnost teroristických útoků, nově sofistikované a nebezpečné metody včetně potenciálního i aktuálního použití zbraní hromadného ničení, a narůstající transnacionální charakter teroristických skupin a organizací vyžadují rezolutní akce civilní společnosti na národní i mezinárodní úrovni. Zdá se, že jedině spojené, koordinované úsilí může přinést viditelné výsledky při prevenci a potírání terorismu i likvidaci následků teroristických úderů, nehledě na žádoucí, ale pravděpodobně nedosažitelný konečný cíl – vymýcení terorismu spolu s jeho příčinami. V této práci chceme informovat o kořenech současného terorismu, jeho nejnebezpečnějších hrozbách (chemickém, biologickém, radiologickém a jaderném terorismu), jakož i o mezinárodních aspektech boje proti terorismu a jeho reflexi v činnosti nejvýznamnější globální organizace – Organizace spojených národů.

Terorismus a jeho nové hrozby

Při vymezování základního pojmu, tj. *terorismu*, se zřejmě budou lišit definice podle přijatého slovníku politiků, právníků, policistů, armádních specialistů, sociologů, filosofů, psychologů i psychiatrů, stejně jako jejich přístupy k řešení tohoto protispolečenského jevu, boji proti němu a likvidaci následků konkrétních teroristických akcí. Samotné vymezení pojmu „terorismus“ je značně obtížné a v odborné literatuře lze nalézt řadu různých definic, univerzální definice však dosud neexistuje. Nicméně je zřejmé, že za terorismus lze obecně považovat násilí jednotlivce nebo skupin (v daném případě jde o organizovaný zločin), namířené proti konkrétní sociální skupině.

Připomeneme-li si středověké antisemitické pogromy i nacistický holocaust, protičernošské akce Ku-Klux-Klanu, vzájemně vyhlazovací akce afrických rodových kmenů, etnické čistky v mnoha občanských konfliktech, náboženský fanatismus afghánského Tálibánu i středovýchodní intifádu, pochopíme různost motivace, která do značné míry předurčuje rozsah i prostředky ozbrojeného násilí. Teroristické metody se vyznačují vysokou společenskou nebezpečností, brutalitou a bezohledností. Jejich výběr a použití jsou podmíněny snahou o vyvolání maximálního psychologického efektu. Násilí uplatňované teroristy není důsledkem okolností, ale je předem vypočteno tak, aby vyvolalo pocit strachu a ohrožení u co nejširšího okruhu lidí. Na pozadí následného společenského napětí, frustrace a deprivace mohou být snadněji realizovány psychologické operace a manipulace k dosažení vytčených cílů. V těchto souvislostech je terorismus považován také za mimořádně ostrou formu psychologického boje,

jehož následky jsou v moderní informační společnosti amplifikovány zájmem informačních médií, které tak fakticky nechťně napomáhají psychologickým tlakům teroristů.

Zvláštního charakteru nabývá terorismus v souvislosti s braním rukojmí k vyvolání politických a ekonomických či jiných tlaků a vydírání. Součástí teroristických aktivit jsou i zločiny, jež vytrženy z kontextu mohou být zařazeny do sféry běžné kriminality nebo organizovaného zločinu. Proto je obtížné přesně vymezit hranici mezi běžnou kriminalitou a terorismem.

Odmyslíme-li si zcela nevypočitatelné akce psychopatických jednotlivců, hnaných vnitřním patologickým nutkáním znásilňovat a vraždit, pak můžeme *motiv teroristických skupin* hledat v rasové, národnostní, etnické, náboženské, politické, sociálně-ekonomické, a dokonce i v sexuální, ekologické i jiné výlučnosti plodící nenávisť. Kromě toho nesmíme zapomenat ani na fakt, že v dnešní době, vzhledem k rozvoji mezinárodního organizovaného zločinu, který prorůstá s globálně rozvinutým ilegálním obchodem s drogami a s ním zčásti propojeným ilegálním obchodem se zbraněmi, existují i další motivy. Ty souvisejí s organizovaným bojem proti státní moci při „ochraně“ těchto činností, s ozbrojenými loupežemi k fyzickému získání finančních i dopravních prostředků a zbraní, se vzájemným bojem skupin provozujících tuto činnost apod. Motivace uvedených skupin předurčuje prostředky ozbrojeného násilí, k nimž vedle výbušnin a výbušných nástrah běžně náleží střelné zbraně včetně automatických se stále rostoucím zastoupením reaktivních protitankových a protiletectvých zbraní včetně samonaváděcích. V poslední

době se stále více šíří úvahy, že se arzenály terorismu mohou rozšířit směrem ke zbraním hromadného ničení, tím spíše, že známý případ použití extrémně toxického sarinu v tokijské podzemní dráze a jeho tragické důsledky ukázaly na realnost těchto úvah.

Chemický, biologický, radiologický a jaderný terorismus: zdroje a možnosti

Při hodnocení terorismu z pohledu nástrojů ozbrojeného násilí, mezi nimiž se reálně mohou ocitnout zbraně hromadného ničení uvedené v titulku tohoto odstavce, mylně přetrvává názor, jako by šlo *pouze* o zneužití armádních prostředků z arzenálů, které jsou podle příslušných mezinárodních úmluv likvidovány, nebo z jiných zdrojů, jež se teroristům dostanou do rukou. Uvedené druhy terorismu se však vyznačují mnohostí forem i zdrojů.(10)

Prvním zdrojem (na nějž bývá uvedený pojem často zužován) je zneužití existujících vojenských arzenálů zbraní hromadného ničení, tj. konkrétních chemických, bakteriologických (biologických), toxinových a jaderných zbraní, resp. jejich komponent, které mohou teroristické skupiny získat krádeží nebo loupeží z armádních základen, výroben, skladů, transportů apod., analogicky, jako jsou získávány výbušniny a konvenční výzbroj různého druhu. V této souvislosti se dnes za nejpravděpodobnější považuje možný přístup k dnes již vyřazeným chemickým, bakteriologickým (biologickým) a toxinovým zbraním, určeným k likvidaci podle příslušných mezinárodních úmluv. Ze zemí, které jsou členskými státy Úmluvy o úplném a všeobecném zákazu chemických zbraní (z r. 1993, vstoupivší v platnost v r. 1997) mají největší *chemické arzenály* ke zničení Rusko a USA a jejich vlastnictví ve smyslu Úmluvy přiznala Indie a Jižní Korea. Kromě uvedených zemí hrozí potenciální zneužití chemických zbraní u několika států, které dosud Úmluvu neratifikovaly nebo dokonce ani nepodepsaly a u nichž se předpokládá, že tyto zbraně vlastní.(1,2)

Pokud jde o *bakteriologické (biologické) a toxinové zbraně*, je situace v tomto ohledu daleko méně přehledná. Na jedné straně totiž existuje Úmluva o zákazu vývoje, výroby, hromadění a o zničení bakteriologických (biologických) a toxinových zbraní a o jejich zničení (z r. 1972, vstoupivší v platnost v r. 1975), která však neobsahuje žádné objektivní verifikační mechanismy, takže v rámci jejího plnění účastnické země pouze deklarovaly zničení této výzbroje a převedení výzkumných kapacit na mírové účely. Vzhledem k rozvoji biotechnologií, který nastal v době po jejím podpisu, však existovaly později potvrzené předpoklady, že některé země ve vývoji nových zbraní tohoto druhu dále pokračovaly. Nutno poznamenat, že jejich použití ve válce zakazuje Ženevský protokol (z r. 1925, vstoupivší v platnost v r. 1928 a trvale platný). Pokud jde o toxiny, jejich vývoj, výroba, hromadění a použití jsou zakázány citovanou chemickou úmluvou, zavazující navíc k jejich kontrolovanému zničení. Dlouho pocítovaný nedostatek veri-

VZTAHY A PROBLÉMY

fikace zničení členskými zeměmi je řešen probíhajícími jednáními o zesílení režimu Úmluvy z r. 1972, která bude doplněna Protokol o implementaci, aby se dostala ve verifikačních mechanismech na úroveň chemické úmluvy.(3,4)

Radiologické zbraně, tj. záměrné rozptylování radioaktivních materiálů v ozbrojených konfliktech, nejsou kryty žádnou mezinárodní dohodou. Při jednáních Konferencí o odzbrojení byl tento problém v r. 1984 stažen z programu, neboť skupina nezávislých a neangažovaných zemí chtěla tento problém nesmyslně spojit s jaderným odzbrojením, a konečně ani z vojenského hlediska nebyly takové zbraně považovány za aktuální z pohledu jejich účinnosti. Má se za to, že takové zbraně ve vojenských arzenálech proto ani neexistují.

Vedle řady mnohostranných smluv, zakazujících zkoušky *jaderných zbraní* v různých prostředích, a významné smlouvy o jejich nerozšiřování NPT (z r. 1968), která navazuje na systém kontrol mírových jaderných zařízení Mezinárodní agenturou pro atomovou energii (IAEA), je jádrem regulace jaderného zbrojení a dílčího odzbrojení systém bilaterálních dohod USA se SSSR, resp. Ruskou federací. Dosud došlo k dílčímu jadernému odzbrojení na základě Dohody IMF o likvidaci jaderných raket s doletem 500–5500 km (z r. 1987), která je prvním dokumentem o jaderném odzbrojení, vyřazujícím v SSSR a USA konkrétní třídu nejnebezpečnějších výzbrojí a snižujícím práh jaderného napadení. Z celkem více než 60 000 jaderných hlavic v 80. letech jich ve světě existuje dnes kolem 14 000, avšak počet vlastníků se z dřívějších (USA, SSSR, Velká Británie, Francie, Čína) přes existenci smlouvy o nešíření (NPT) dále rozrostl o Indii, Pákistán, Irák (jehož arzenál je blokován), a zřejmě i Izrael a KLR. Nevyklučuje se možnost u dalších zemí. Nebezpečí zneužití jaderných zbraní je často zveličováno, ačkoli je obecně myslitelné. Je nutno poznamenat, že aby se zabránilo neautorizovanému použití, resp. nehodě, má jaderná výzbroj řadu nezávislých jističích systémů, takže i nejjednodušší prostředek, tj. letecká jaderná puma (kde již došlo k řadě ztrát a nucených odhozů), je vybavena kromě pádových pojistek, které se odjíždí až při pádu několika dálkových zajišťovacích systémů, ovládaných jednak z letounu, jednak z velitelských strategických jaderných sil. Hlavní pojistka je ovládána z centra (v USA a Ruské federaci osobně hlavou státu). Jaderná výzbroj náleží k nejlépe sřeženým strategickým státním tajemstvím. Nicméně, vzhledem k rozsahu jaderného komplexu v největších zemích je možný dílčí únik tajemství i štěpného materiálu. Je však věcí dohadů, jak velká a mocná skupina by byla s to zkonstruovat nebo vyrobit jadernou zbraň při známém práhu nesmírně přísné kontroly hospodaření se štěpným materiálem ze strany IAEA a za jakých podmínek. K nim by zřejmě patřil totální kolaps státní moci a mezinárodního dozoru, navíc za dokonalé předchozí přípravy a zneužití dané technologie a specialistů. Za normálních

podmínek je i odcizená jaderná hlavice vzhledem k systému jističím zřejmě prakticky nepoužitelná.

Druhý zdroj spočívá ve vlastní výrobě komponent zbraní hromadného ničení, tj. zejména otravných látek s důrazem na supertoxické letální nervové jedy a ve zneužití běžně průmyslově vyráběných toxických chemikálií, odcizených radionuklidů, popřípadě vysoce infekčních materiálů. Lze oprávněně předpokládat, že tento zdroj může být vzhledem k omezeným možnostem a podmínkám teroristických skupin i omezenosti jejich cílů (ve srovnání s vojenským použitím zbraní hromadného ničení v potenciálních ozbrojených konfliktech) relativně snadno dostupný, jak konečně ukázal nedávný poučný případ z Japonska. Přípravu i nejtoxičtějších látek včetně toxinů lze realizovat v laboratorních podmínkách, které svým rozsahem a možnostmi utajení zůstanou stranou mezinárodních kontrolních mechanismů. Četné průmyslové jedy, jako jsou fosgen, kyanovodík a kyanidy, chlorkyan aj. jsou zneužitelné, a kromě toho lze v malém množství získat nebo vyrobit silně toxické materiály pro kontaminaci vodních zdrojů, alimentární nákazy aj.

O třetím zdroji se při hodnocení možností terorismu kupodivu zatím nemluví, ačkoliv bezpochyby náleží k zcela reálným, a dokonce v určitých podmínkách nejučinnějším, i když méně cíleným. Jde o násilné vyvolání sekundárních účinků havarijních dějů, analogicky jako při válečných událostech údery konvenční výzbrojí na infrastrukturu civilizované společnosti, tj. chemická, petrochemická a jaderná zařízení.(5,6,7) Tyto jevy se sice značně podobají mírovým haváriím, ale vzhledem ke spouštěcímu mechanismu se od nich liší rozsahem a rychlostí nástupu ničivých faktorů. Pro mírové havárie, způsobené vadou materiálu, lidskou chybou nebo selháním systému, je typický pomalejší nástup. Tak např. prasklina v tanku s kapalným chlorem nebo porucha velkého chladičového zařízení s kapalným amoniakem se projeví jako dlouhočinný bodový zdroj, čemuž odpovídá i charakter a rychlost šíření zamořeného oblaku. Naproti tomu destrukce výbušninou nebo zásah reaktivní střelou vyvolá u chemických a petrochemických zařízení, obsahujících toxické, komprimované, zápalné a výbušné látky, dramatický výbušný děj. U toxických chemikálií je jej z hlediska zákonitostí rozptylu nutno považovat za okamžitý objemový zdroj s vysokým okamžitým účinkem v blízkém okolí. Analogicky se může projevit podle druhu chemikálie ohnivá koule nebo tlaková vlna s ničivým účinkem na měkké a senzitivní cíle (živé bytosti, komunikační a jinou citlivou techniku s případnými následnými účinky). Tato forma teroristického útoku může být významná i vzhledem ke způsobeným škodám (jsou-li i ony cílem). Tento způsob útoku je velmi závažný a podobá se jen výjimečně mírovým haváriím, i když na rozdíl od válečných není plošný a mnohočetný.(8)

Mezinárodněprávní nástroje boje proti terorismu

Již v r. 1937 přijala Společnost národů úmluvu týkající se prevence a potlačování terorismu, která však nikdy nenabyla účinnosti. Dosud neúspěšnější mezinárodní právní normy jsou smlouvy o vydávání únosců letadel (Haagská úmluva z r. 1970 a Montrealská úmluva z r. 1971). V r. 1973 byla v New Yorku podepsána Úmluva o prevenci a potrestání zločinů proti mezinárodně chráněným osobám včetně diplomatického personálu a ve stejném roce Úmluva proti braní rukojmí. Účinek těchto dokumentů se však příliš neprojevil. V roce 1972 zasedl na půdě OSN Výbor pro studium problematiky terorismu a jedenáct let poté přijalo v r. 1983 Valné shromáždění OSN Rezoluci o opatřeních k prevenci mezinárodního terorismu, kterou do svých legislativních systémů vtělila většina demokratických zemí včetně ČR.(9)

Kořeny a vývoj globálního systému boje proti organizovanému zločinu a terorismu

Kořeny současného systému boje proti organizovanému zločinu a terorismu (který je jeho nebezpečným druhem), budovaného v rámci OSN, sahají až do roku 1909, kdy byla v Šanghaji zřízena Opiová komise. K nejdůležitějším milníkům pro vybudování současného systému náleží Komise OSN pro narkotika a Divize pro narkotika (1946), první kongres OSN o prevenci zločinu (1955), na jehož základě byl ustaven Mezinárodní výbor pro kontrolu narkotik (1968), který přijal Úmluvu proti ilegálnímu obchodu s narkotiky a psychotropními látkami (1988) a ustavení Mezinárodního programu OSN pro narkotika, UNDCP (1991) a konečně Úřadu OSN pro drogy a prevenci zločinu (ODCCP) se sídlem ve Vídni (1997). Pro ilustraci jsou nejdůležitější události shrnuty v chronologickém sledu:

Hlavní události vedoucí k současnému systému OSN pro boj s organizovaným zločinem

- 1909 – Opiová komise, Šanghaj.
- 1912 – První Opiová úmluva.
- 1946 – OSN ustavuje Komisi pro narkotika (UN Commission on Narcotic Drugs, CND) a Divizi pro narkotika (UN Division on Narcotic Drugs).
- 1955 – První Kongres OSN o prevenci zločinu (UN Congress on Crime Prevention and Treatment of Offenders).
- 1961 – Úmluva o narkotikách (Single Convention on Narcotic Drugs).
- 1968 – Ustavení Mezinárodního výboru pro narkotika (International Narcotics Control Board).
- 1971 – Úmluva o psychotropních látkách (Convention on Psychotropic Substances).
- 1979 – Orgány OSN pro narkotika přesídly ze Ženevy do Vídně.

- 1979 – Orgány OSN pro prevenci zločinu přesídlují z New Yorku do Vídně.
- 1987 – Přijetí programu pro budoucí aktivity v boji proti zneužívání drog.
- 1988 – Úmluva proti ilegálnímu obchodu s narkotiky a psychotropními látkami (Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances).
- 1990 – Valné shromáždění OSN přijímá Globální protidrogový program.
- 1991 – Založen Mezinárodní protidrogový program OSN (UN International Drug Control Programme, UNDCP).
- 1997 – Zřízen Úřad OSN pro drogy a prevenci zločinu (UN Office for Drug Control and Crime prevention, ODCCP).
- 1997 – Zřízeno Centrum OSN pro prevenci mezinárodního zločinu (UN Centre for International Crime Prevention, CICP).
- 1998 – 20. zvláštní zasedání Valného shromáždění OSN, věnované problému drog.
- 1999 – Zřízen Odbor prevence terorismu (Terrorism Prevention Branch) jako součást Centra OSN pro prevenci mezinárodního zločinu.

Z uvedeného přehledu jsou zřejmé historické souvislosti ilegálního obchodu s drogami s mezinárodním organizovaným zločinem a jeho moderní odnoží – terorismem.

Úloha a funkce protidrogového programu OSN

V globálním měřítku je ilegální obchod s drogami úzce propojen s mezinárodním terorismem. Podle soudobých statistik je dnes ve světě více než 200 milionů lidí závislých na drogách. Tento zlořád prorůstá všemi vrstvami společnosti. Zneužívání drog vede k závažným zdravotním a sociálním problémům, včetně rychlého šíření hepatitidy a AIDS, rozvratů rodin i společenských struktur. Existuje přímá vazba mezi drogami, kriminalitou a násilím. Drogové kartely rozvracejí státy a standardní ekonomické vztahy. Drogová závislost má na svědomí v některých zemích až 50 procent krádeží. Zisky z nezákonného obchodu s drogami jsou využívány k mnoha ozbrojeným konfliktům. Společnost musí v globálním měřítku vynakládat stále větší zdroje na posilování policejních sil, hraničních kontrol, právního systému a rehabilitačních programů. Společenské důsledky nabývají hrozivých rozměrů: násilí na veřejnosti, zvyšující se brutalita, válka gangů, strach, rozpad městských struktur, ztracené a narušené životy.

Po letech diskusí a mezinárodních dohod vstupuje mezinárodní společenství do nového tisíciletí s jednotnou vůlí legitimních vlád skoncovat s mezinárodním obchodem s drogami. Mezinárodní protidrogový program OSN (UNDCP) je mnohostranný a zahrnuje preventivní, akční, léčebné a rehabilitační prvky včetně alternativní spolupráce. UNDP spolupracuje s Interpolem

a Světovou celní organizací (WCO) na informačním a operačním poli.

K hlavním operačním programům UNDCP náleží:

- *Globální program proti praní špinavých peněz (Global Programme Against Money Laundering)*. Tento program pomáhá vládám v otázkách mezinárodního finančního systému. Poskytuje výcvik ve finančním pátrání pro obchodní, policejní a soudní profesionály a vytváří silnější právní a institucionální rámec a základy pro budování jednotek finanční zpravodajské služby.

- *Globální hodnotící program (Global Assessment Programme, GAP)* poskytuje přesná a aktuální data o ilegální spotřebě drog k nalezení optimálních preventivních strategií.

- *Program právní pomoci (Legal Assistance Programme)*. Tento systém spolupracuje se státy k plnění protidrogových úmluv formou asistence při navrhování domácí legislativy a při výcviku právních profesionálů. Dodnes bylo vyškolen v těchto otázkách přes 1400 právních specialistů a více než 130 zemím byla poskytnuta právní pomoc.

UNDCP se vyznačuje globální sítí, o jejímž rozsahu si lze učinit představu podle jeho „polních úřadoven“, které jsou rozmístěny v Afghánistánu (dočasně v Pákistánu), Barbadosu, Bolívii, Brazílii, Egyptě, Indii, Íránu, Keni, Kolumbii, Laosu, Lotyšsku, Mexiku, Myanmaru, Nigérii, Pákistánu, Peru, Senegal, Thajsku a Vietnamu.

Pro další období jsou významné závěry zvláštního zasedání Valného shromáždění OSN o světovém drogovém problému (konaném v červenci 1998): zásadně snížit nabídku i poptávku ilegálního obchodu s drogami do roku 2008.

Centrum OSN pro prevenci mezinárodního zločinu a jeho úloha

Současné období globalizace otevřelo nové formy mezinárodního zločinu. Organizované kriminální skupiny se rozrůstají alarmující rychlostí, přinášejíce s sebou násilí, zavražďování a korupci veřejné správy. Proto bylo v rámci Úřadu OSN pro drogy a prevenci zločinu (UN Office for Drug Control and Crime Prevention – ODCCP) ve Vídni zřízeno v r. 1997 Centrum pro prevenci mezinárodního zločinu (Centre for International Crime Prevention – CICP), které vedle speciálních protiteroristických aktivit vyvíjí činnost v těchto směrech:

- *Právní nástroje*. CICP podporuje státy při vypracovávání Úmluvy proti organizovanému mezinárodnímu zločinu a tří dodatkových protokolů. Tyto dokumenty by měly být vypracovány v dohledné budoucnosti. Pak se předpokládá práce na univerzální úmluvě.

- *Globální studie o organizovaném zločinu*. Tyto studie vycházejí ze známého faktu, že kriminálním skupinám se podařilo ustavit mezinárodní síť legálního a ilegálního obchodu s použitím sofistikovaných technologií. Cílem studií je mapování aktuálních tendencí organizovaného skupinového zločinu a jeho potenciálních hrozeb k založení preventivních akcí.

- *Globální protikorupční program*. Korupce je složitý sociální, politický a ekonomický jev. Tento program se zaměřuje na země se zranitelnou a tranzitní ekonomikou podporou protikorupčních opatření a zvyšováním průhlednosti veřejného sektoru.

- *Globální program proti obchodu s lidmi*. Pašování migrantů a obchodování s lidmi pro otrockou práci a prostituci se stalo v posledních letech jedním z nejrychleji narůstajících problémů ve světovém měřítku. Studie ukazují stále větší zapojení skupin organizovaného zločinu. Program má umožnit zemím původu, tranzitu a určení vývoj potřebných společných strategií a praktických harmonizovaných akcí.

Informaci o CICP lze doplnit údajem o jeho sídle ve Vídni a pobočce v Libanonu. Celý ODCCP je lokalizován ve Vídeňském mezinárodním centru (VIC) a má kolem 360 příslušníků, 22 úřadoven po celém světě a kontaktní kanceláře v New Yorku a Bruselu. Výkonným ředitelem je od r. 1997 Pino Arlacchi.(8,11)

Odbor prevence terorismu

K nejnovějším směrům činnosti Centra OSN pro prevenci mezinárodního zločinu (CICP), které je reflektováno jako organizační struktura, je v r. 1999 zřízený Odbor prevence terorismu (The Terrorism Prevention Branch – TPB). Toto těleso má za úkol posílit mezinárodní spolupráci a reakci států a vlád na terorismus.

Jakkoliv tento odbor pracuje poměrně krátkou dobu, vytvořil dobré kooperativní vazby na vládní a nevládní národní a mezinárodní organizace, nehledě na celou síť agentur OSN (jako je FAO, IAEA, ILO, UNAIDS, UNICEF, UNCTAD, UNDP, UNESCO, UNEP, UNHC, UNIDO, UNICJR, UNV, WFP a WHO). Velmi důležité jsou vazby v rámci posílení zákonnosti a právních záležitostí, jakož i konkrétních opatření proti organizovanému zločinu.

V přehledu vazeb Odboru prevence terorismu lze nalézt mj. tyto adresy:

- International Police Institute for Counter-Terrorism (www.counterterror.org.il)
- US State Dept, Coordinator for Counter-Terrorism (www.state.gov/www/global/terrorism)
- Terrorism Research Center, Inc. (www.terrorism.com)
- Political Terrorism Database: geographic areas (www.polisci.home.mindspring.com/ptd)
- International Policy Institute for Counter-Terrorism (www.ict.org.il/default.htm)
- International Crisis Group (www.intl-crisis-group.org)
- Counter-terrorism Bills and Proposals (www.epic.org/privacy/terrorism).

Závěry

Globalizace propojuje různé formy mezinárodního organizovaného zločinu, jako je obchod s drogami a zbraněmi, praní špinavých peněz, korupce a obchod s lidskými bytostmi, které patří vedle etnických, národních, rasových, náboženských, ekono-

mických a sociálních motivů ke zdrojům soudobého terorismu. Terorismus sahá k novým formám násilí a vedle jeho tradičních prostředků (výbušnin a střelných, namnoze automatických zbraní) se mohou objevit další, účinnější, včetně zbraní hromadného ničení. Chemický, biologický, radiologický a nukleární terorismus již není science-fiction, jak ukázalo nedávné použití sarinu v tokijské podzemní dráze. Mezinárodní organizovaný zločin a jeho odnož – terorismus – vyžadují spojené úsilí světové komunity. Nejprestižnější světová organizace, OSN, k tomu vytváří základní předpoklady. ○

Literatura

(1) Matoušek, J.: Současné problémy chemického a biologického odzbrojení: I. Historie úsilí za zákaz chemických a biologických zbraní. *Mezinárodní politika* č. 4, 1999, s. 35–37.

(2) Matoušek, J.: Současné problémy chemického a biologického odzbrojení: II. Chemické arzenály a plnění Úmluvy o všeobecném zákazu chemických zbraní. *Mezinárodní politika* č. 5, 1999, s. 28–33.

(3) Matoušek, J.: Současné problémy chemického a biologického odzbrojení: III. Biologické a toxinové zbraně a nutnost upevnění režimu Úmluvy o zákazu biologických a toxinových zbraní. *Mezinárodní politika* č. 6, 1999, s. 40–44.

(4) Kelle, A., Matoušek, J.: Lessons of the Chemical Weapons Convention for the BTWC Protocol. in: Kelle, A., Dando, M., Nixdorff, K. (Eds.): *The Role of Biotechnology in Countering BTW Agents*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London 2001, s. 33–45.

(5) Matoušek, J.: The impact on the social environment of a war with only conventional weapons. *Scientific World* 33, No 1, 1989, s. 24–29.

(6) Matoušek, J.: A war with conventional weapons: Fatal impact on social environment after destruction of nuclear reactors and chemical plants. *New Perspectives* 19, No 3, 1989, s. 6–7.

(7) Matoušek, J.: The release of dangerous forces from chemical facilities. in: Westing, A. (Ed.): *Environmental Hazards of War in an Industrialized World*. SAGE Publications, London, Newbury Park, New Delhi 1990, s. 30–37.

(8) Matoušek, J.: Role of international organisations in combatting terrorism. World Congress on CB Terrorism, Dubrovnik 2001. *Abstracts*, 28.

(9) Brzybohatý, M.: Terorismus. 5. mezinárodní konference medicíny katastrof. Zlín-Lukov 2001, Sborník, s. 2.

(10) Matoušek, J., Míka, O.: Chemický, biologický, radiologický a jaderný terorismus: Budování systému komplexních protiteroristických opatření. 5. mezinárodní konference medicíny katastrof. Zlín-Lukov 2001, Sborník, s. 7.

(11) Tiskové materiály ODCCP a další dokumentace: Statements, Speeches, Events, Newletters, Multimedia, Publications (Drug Abuse, HIV/AIDS, Global Illicit Drug Trends, Global Illicit Drug Traffics), Bulletin on Narcotic Drugs, CND Documentation, Resolutions etc. Internetová adresa: <http://www.odccp.org>.

Problémy občanství a příslušnosti v současné Africe

PETER GESCHIRE

Při mimořádné příležitosti k oslavě impozantního jubilea afrických studií v Praze by bylo vhodné nastolit téma, spojující dohromady minulé i současná pramenná vlákna afrických studií v jedno spletné přediivo.¹⁾ Dnes je naprosto zřejmé, že politická liberalizace devadesátých let přinesla, v celé Africe, dosti překvapující vzestup „autochtonismu“ jako mocného politického hesla, aktivizujícího násilná hnutí za vypuzení allogènů (jinorodců), cizáků, kteří jsou nicméně spoluobčany často též „národnosti“.²⁾ Pozadí je zřejmé: stranický pluralismus dal volbám opět reálný význam, a tak zvyšoval obavy místních lidí, že budou přehlasování přistěhovalci odjinud. Otázky jako „Kdo má právo kde hlasovat?“ a ještě naléhavější „Kdo může kde kandidovat?“ se staly akutními problémy. Všude vedla demokratizace k prudkým debatám o příslušnosti a občanství.

Je důležité zdůraznit, že Afrika zajisté není v tomto ohledu výjimečná. Naopak, tato posedlost příslušností a kořeny se zdá být neodmyslitelným důsledkem globalizace všude v současném světě.³⁾ A zajisté to není jenom Afrika, kde to vede k šokujícímu vzplanutí etnického – či obecněji komunalistického – násilí. Je vskutku překvapující, jak podobná hesla (o „půdě“ a „kořenech“, „vlastní národ především“ či o „ochraně území předků před cizím znesvěcením“) působí silným mobilizujícím potenciálem ve velmi odlišných částech světa – dokonce stoupající měrou, navzdory tomu (nebo v důsledku toho?), že dochází k rychlé intenzifikaci mobility lidí a jiných „globálních proudů“ všeho druhu. Je ale také zřejmé, že tyto divoké a někdy šleň zoufalé pokusy o „uzavřenost“ a zafixování identit mají mimořádné aspekty v Africe.⁴⁾

Samozřejmě, pro africké studie je celý problém příslušnosti a jeho měnících se parametrů vskutku uzlovým tématem, zahrnujícím širokou řadu zaujatostí a aspektů: kulturních, ale i politických a ekonomických; nových aspektů, ale také představ s dlouhou historií. V omezeném prostoru a čase, který mám, se chci soustředit na dva aspekty tohoto širokého fenoménu, v přímé návaznosti na můj vlastní výzkum v různých částech Kamerunu (i když zahrnu některá komparativní odbočení jak uvnitř, tak i vně kontinentu).

• Především se chci soustředit na zapojení národních režimů do této autochtonní mánie. Je velmi zarážející, že mnohé režimy aktivně povzbuzují toto vzplanutí autochtonismu jako rozhodující záležitost v politice. Je to zřetelný obrat od dřívějšího v šedesátých a sedmdesátých letech – zdůrazňování důležitosti budování státu a zavádění státního občanství. Naproti tomu devadesátá léta se spíše zdála přinášet zánik státního občanství. Kontext toho všeho je jasný. Na jedné straně to pomáhalo národním režimům oslabovat opozici jistým druhem strategie „rozděd a panuj“. Na druhé straně je zde širší

kontext zvyšujícího se důrazu rozvojového establishmentu v devadesátých letech na „obcházení státu“ a následné rozmnožování nevládních organizací. Zřejmě to také přispělo ke zintenzivnění bojů kolem příslušnosti a k podkopávání státní výstavby.

• Mé druhé téma se týká spíše kulturního aspektu: mocného dynamismu samotné ideje příslušnosti, a hlavní roli v tom všem hraje pohřbívání. Zejména v tomto bodě vystupuje do popředí vratnost „tradice“ rozhodování o tom, kam kdo přísluší. Je však jasné, že rozhodně v tomto kontextu je třeba za „tradici“ považovat vysoce dynamický konglomerát idejí a principů. Sílicí důraz na pohřbívání jako rozhodující test příslušnosti vedl v celé Africe k opravdovému rozbujení neotradičních pohřebních obřadů všeho druhu. Politické i ekonomické důsledky takového kulturního dynamismu jsou zřejmé.

Ale nejprve dvě krátké poznámky o autochtonních idejích v Africe obecně. Především to může být důležité pro zdůraznění, že toto sílicí zaujetí autochtonií a radikální vylučování cizorodců je v jistém ohledu v Africe dosti překvapivé. Africké společnosti byly obvykle charakterizovány jako otevřené a inkluzivistické. Historikové a antropologové často kladli důraz na „bohatství v lidech“ v afrických společnostech proti eurasijskému „bohatství ve věcech“. Široká řada institucionálních mechanismů (adopce, pěstounství, rozsáhlá paleta „klasifikační“ terminologie přibuzenské spřízněnosti) usnadňovala začleňování lidí. V mnohých afrických politických formacích existovalo výrazné rozlišování mezi „autochtony“ a „alochtony“ („domorodci“ a „cizorodci“), ale jeho dosah byl naprosto odlišný od dnešní doby. Často to byli spíše „alochtoni“ – vládnoucí klany zdůrazňující svůj původ odjinud – kdo měli privilegovaný přístup k politickým pozicím. Leč dnes jsou to právě tyto „otevřené“ společnosti, v nichž se projevuje silný důraz na vylučování a v nichž planou divoké rozepře, kdo kam „doopravdy“ patří.

Druhá poznámka se týká historie autochtonní mánie. V jistých ohledech není důraz na autochtonii tak nový. V Africe je to zřejmě pokračování – do naprosté přesyčenosti – starších představ o etnicitě. V jistých ohledech lze považovat autochtonii za novou transformaci etnicity. Zvláštní je, že se to zdá být prázdnější představa, s menším proklamovaným obsahem. Etnicita nutně evokuje existenci více či méně jasných etnických skupin s vlastním proklamovaným základem: nějakým specifickým pojmenováním, specifickou historií. Ale právě vzhledem k této specifčnosti je namísto o ní debatovat a dokonce se snažit o její dekonstrukci alternativními interpretacemi historie. Autochtonní představy mají podobný efekt jako vytváření protikladu My-Oni, ale jsou méně specifické. Jsou stejně s to vzbuzovat silné emoce zaměřené k obraně domova a půdy předků, ale jelikož jejich podstata není pojmenována, jsou méně postižitelné i snáze využitelné pro politickou manipulaci. Lze je použít na jakékoli úrovni, na úrovni regionu, ale i kraje nebo vesnice. Právě pro nedostatek podstaty nachází autochtonie velmi dobře uplatnění v globalizaci. Může být vnímána jako překonávání specifčnosti etnicity, a proto pokládána za daleko vhodnější – nebo nebezpečnější? – jako reakce na zdánlivě nezřetelné globální proudy.⁵⁾

V tomto smyslu může být vzestup autochtonie doopravdy vztažen k procesům „globalizace“. Ale mé použití této poslední představy by zasluhovalo širší vysvětlení. Pravda, skutečný úspěch této představy o globalizaci – stala se neobyčejně módní, nejenom v běžné mluvě, ale i na akademické půdě – znamená riziko, že ji zbaví jakéhokoli analytického významu. Napomoci by tu mohla jistá specifikace. I když se tento termín stal tak obecně užívaným – opět jak v běžné mluvě, tak i na akademické půdě, – že může nyní znamenat kdesi, stále si myslím, že to je vhodný termín pro označování efektů dramatického zvyšování mobility lidí, zboží a myšlenek na globální škále – abych si vypůjčil příhodný tésnopisný samoznak Arjuna Appadurai – od devadesátých let 20. století.⁶⁾ Velmi příznačné je také klíčování antropologů a představitelů kulturních studií obecně kolem této představy při jejich zdůrazňování, že to není jen o mobilitě a globálních prouděch, ale že to má i druhou stránku, vyznačující se vzrůstající posedlostí kulturní rozmanitostí, identitou a novými formami vylučování. Je to právě v tomto kontextu „proudění a uzavřenosti“ – zvyšující se mobility a překreslování pomezí čar – že může vzkvétat tak prázdná představa jako autochtonie: její opravdová prázdnota (jelikož je založena pouze na odporu k Jinému, kdo může být neustále redefinován) jí umožňuje vtěsňovat se do rychle se měnících globálních proudů a identit lidí a národů.

Příklad: Elity záhadné jedenácté provincie v Kamerunu

Jeden rychlý příklad může ilustrovat, oč v této celé záležitosti jde. Má původ v Jihozápadní provincii Kamerunu a týká se tajemného „Sdružení elit jedenácté provincie“. Sa-

motný název tohoto sdružení je již zarážející, jelikož každý v Kamerunu ví, že země má pouze deset provincií. Kdo jsou tedy elity jedenácté provincie?

Pár poznámek o specifikách jihozápadního regionu může napomoci k objasnění pozadí. Tento region má velice zvláštní ekologii. Přímo od pobřeží se tyčí obrovský vulkanický masiv Mt. Cameroon (vysoký více než 4000 metrů). Němci, první kolonizátoři této oblasti koncem 19. století, záhy objevili, jak úrodná jsou jeho vulkanická úbočí, a vytvořili zde rozsáhlý komplex plantáží, unikátní pro západní Afriku. Místní populace se dosti zdráhala tam pracovat, a byla také příliš malá, než aby mohla uspokojit rychle vzrůstající poptávku po plantážních pracovních silách. To vedlo k stálému přesunování pracovníků odjinud. Po roce 1914, když si tuto část německé kolonie podrobili Britové, tyto pracovní síly přicházely hlavně z dnešní Severozápadní provincie (tehdy také pod britských panství) a ze sousední Nigérie, ale také z části Kamerunu podmaněné Francouzi. Již ve třicátých letech si místní obyvatelé začali stěžovat, že jim hrozí stát se menšinou ve své vlastní obci v důsledku přílivu „cizinců“. V místním nářečí (pidgin) byli tyto imigrantští pracovníci – i jejich děti a vnuci – často označováni za *nežádané příšelce* („come-no-goes“), což výmluvně vyjadřuje místní mínění o nich. Není divu, že v tomto regionu se autochtonie stala horkým problémem.

To je také historické pozadí záhadného „Sdružení elit jedenácté provincie“. V interview pro místní list (*The Herald*, 16. 4. 1997) jeho zakladatel, profesor Beltus I. Bejanga, který vyučuje na Yaoundéské univerzitě (Centrální provincie), ale považuje se za „domorodce“ z Kumby (hlavní město Jihozápadní provincie), vysvětluje to pojmenování:

„Členy tohoto sdružení ... jsou děti nebo vnukové našich předků, kteří přišli z bývalého Francouzského Kamerunu do tehdy Jižního Kamerunu (britského) ... Tyto děti nebo vnuci těchto migrantů získali své vzdělání, výcvik a všechno v Britském Kamerunu, a jsou tudíž příslušníky toho, co nazýváme Sdružením jedenácté provincie.“

Jinými slovy, členy tohoto sdružení jsou potomci imigrantů z někdejší francouzské části Kamerunu, kteří přišli pracovat na plantáže v Jihozápadním (tehdy britském) Kamerunu a tak byli odříznuti od svých původních domovů. Na otázku, proč se rozhodují nazývat se členy tohoto sdružení, místo aby se „identifikovali s místy, kde se narodili“ (to jest na jihozápadě), profesor Bejanga pokračuje s jistým vzrušením:

„No právě. My jsme se domnívali, že patříme tam, kde jsme se narodili – dokud nedošlo nedávno ke zformování SWELA (South West Elites Assotiation – Sdružení jihozápadních elit). Na jednom z jejich shromáždění byli přítomni někteří z nás, ale byli vyhnáni a označeni za cizáky, kteří nemají právo účastnit se shromáždění. Tak jsme usoudili, že nepatříme k anglofonnímu Kamerunu, ani nejsme akceptováni ve frankofonním Kamerunu... Chceme upoutat pozornost vlády, abychom jí řekli, že jsme tady, že

jme Kameruáné, ale nemáme žádnou stát-nost. Vláda by měla rozhodnout, co s námi.“

Bejanga dále zdůrazňuje, že „...domovem lidí by mělo být místo, kde se narodili, kde chodili do školy, kde žijí, kde mají veškerý svůj majetek.“⁷⁾ Ale novinář z *Heraldu* cituje jinou elitu z Kumby – patrně člena SWELA, který navrhuje „... mluvit o něčem domově jako o místě, kde je pohřben, když zemře“.

Tento výrok profesora Bejangu doopravdy rozčílí, zřejmě proto, že toto kritérium by z něho učinilo cizince v místě, které považuje za své vlastní:

„Mám se domáhat svého domova, když budu mrtvý a pohřbený? Myslím, že můj domov by neměl být tam, kde budu pohřben, protože bych mohl zahynout v moři a mé tělo by se nikdy nenašlo... Vláda by měla zakročit a zabránit lidem v označování jiných za cizáky nebo vetřelce. Tomu by měla zakázat.“

Zejména konec tohoto interview ukazuje důležitost dvou aspektů, které chci vyzvednout:

- role státu a jeho zasahování do problémů autochtonie,
- role pohřbívání jako rozhodujícího testu příslušnosti.

Stát, autochtonie a národní občanství

Bejangův apel na vládu v závěru jeho citovaného interview – „... ona by měla zakročit ...“, aby ochránila jeho „státnost“ – musí být ironický. Musí přece velmi dobře vědět, že současný režim v Kamerunu inklinuje spíše k ochraně autochtonů před imigranty. Návrat země k pluralitnímu systému v roce 1990 – v kontextu všeobecné vlny demokratizace v Africe a navzdory houževnatému odporu prezidenta Biyaje (který je nicméně stále u moci) – učinil ideu autochtonie hlavním politickým problémem. Od té doby docházelo k ustavičnému množení politických stran. Nejvýznamnějšími se staly CPDM, Biyaova někdejší jediná strana; SDF s hlavní podporou na západě (mezi anglofonními obyvateli Grassfieldu a Bamileky⁸⁾); a UNDP, strana severanů. Demokratizace se rychle vyvinula v politický pat mezi CPDM, která zůstávala u moci (díky rozsáhlému zmanipulování následných voleb), a SDF jako hlavní opoziční stranou. Při zpětném pohledu se však zdá, že důležitější než toto rozmnožení stran bylo vynošení všemožných místních i regionálních elitních sdružení, namnoze s aktivní podporou Biyaova režimu. Tato sdružení, třebaže údajně kulturního zaměření anebo sledující rozvoj komunity, byla obvykle zaměřena na oslabení působnosti opozičních stran jako SDF. Politická „liberalizace“ byla tak transformována v aktivitu nového typu „politiky příslušnosti“, často jednoznačně povzbuzovanou režimem.⁹⁾

Jak důležitá je celá idea autochtonie, lze dovodit ze skutečnosti, že je dokonce vyjádřena v nové ústavě z roku 1996. Neobvyklým aspektem této ústavy je, že výslovně zakotvuje – v preambuli a v článku 57,3 – povinnost státu „chránit menšiny a zabezpečovat práva domorodých populací“; kromě toho ukládá, že předsedou každé regionální rady „má být domorodec z regionu“, přičemž jeho „... úřad má obrážet sociologické slože-

ní regionu“. V tom je do očí bijící kontrast s předchozí ústavou (1972), v jejíž preambuli se například uvádělo:

„Lid Kamerunu, hrdý na svou kulturní a jazykovou rozmanitost ... hluboce si vědom nálehavé nutnosti dosáhnout úplně jednoty, slavnostně prohlašuje, že tvoří jeden a týž národ, spojený stejným osudem, a potvrzuje své neotřesitelné odhodlání budovat kamerunskou otčinu na základě ideálů bratrství, spravedlnosti a pokroku ... Každý má právo usadit se v kterémkoli místě a volně se pohybovat z místa na místo ... Nikdo nesmí být obtěžován pro svůj původ.“

Ústava z roku 1996 nahradila tento důraz na práva každého státního občana empatickým zvýrazněním práv „minorit“ a „domorodců“. Tyto dva termíny mají specifické diskurzivní pozadí: zrodily se z úvah Světové banky, která od počátku osmdesátých let stále více klade důraz na nutnost chránit „mizející kultury“. V úvahách Světové banky se termíny „minority“ a „domorodci“ vztahují například na „Pygmeje“ a jiné lvice a sběrače plodů, nebo na pastevecké kmeny. V Kamerunu však tyto termíny mají zcela odlišný význam a politický dopad (zejména když se ústava nepokouší je nijak definovat).

Přímý politický dosah takových legislativních kejklřských tahů ilustruje skutečnost, že ústava z roku 1996 byla přijata těsně před obecními volbami, kdy se předpokládalo, že hlavní opoziční strana (SDF) zvítězí v některých klíčových městských volebních obvodech ve větších městech země. V Douale, hlavním přístavu a ekonomické metropoli Kamerunu, vedlo vítězství SDF k vytvoření hnutí „Sawa“ všech přímořských obyvatel, kteří se prezentovali jako „autochtonní“ menšina, strádající politickou a ekonomickou marginalizací ze strany „nevěděčných“ a „bezohledných“ *allogènu* z Grassfieldu.¹⁰⁾ Jelikož na jihozápadě se přímořští obyvatelé cítí být ohrožováni imigrací zejména Grassfieldanů. Ve městě Douala, hlavním přístavu a ekonomickém centru země, skutečně malou dualskou skupinu početně převyšují bamilekští imigranti ze Západní provincie. Hnutí Sawa proto reaguje stále prudčeji.

Opozice (SDF) získala křeslo starosty v pěti doualských obvodech a ve všech až na jeden z těchto obvodů byl jejím kandidátem Bamilek. Vítězství SDF tak podnítilo ve městě rozsáhlé demonstrace. Demonstranti Sawa nosili plakáty s nápisy „Demokracie: Ano. Hegemonie: Ne“, „Žádná demokracie bez ochrany pro menšiny a domorodce“ a „Většina založená na etnickém hlasování není projevem demokracie, ale expanzionismu“. V Douale se zpívaly písně jako „K tomu nesmí dojít v naší vlasti“, „Ti lidé nám lhali“ a „Kam až to zacházíte, abyste se nás zbavili!“¹¹⁾ Zhruba v téže době pět „pohlavů Sawa“ z Doualy zaslalo dopis prezidentu Biyaovi se stížností na „... dominující postavení Bamileků“. Žádali ho, aby se zabýval ohrožením národní jednoty postojem „... určitých etnických skupin, které se snaží bagatelizovat ducha pokojného soužití mezi všemi Kameruňany“, a požadovali od prezidenta, aby vydal „... nařízení a zákony zaměřené k obraně a ochraně zájmů menšinových skupin“. Jediné to, tvrdili, může „...

zabezpečit sociokulturní a historické dědictví pro příští generace ... a udržet jejich identitu jako menšinových skupin v Kamerunu“.

Hesla hnutí Sawa, stejně jako dopis jeho pohlavů, se přímo dovolávala nové ústavy, a především tento aspekt hnutí vedl k ostré debatě v různých novinách a časopisech. Autoři, ze Sawa i jiní, píšící pro provládní noviny jako *Cameroun Tribune*, *Le Patriote a L'Anecdote*, vítali novou ústavu jako nezbytný krok k ochraně menšinových skupin před „dusivým sevřením“ expanzionistických a demograficky početnějších migrantů, jako jsou Bamilekové. Články v protivládním tisku, hlavně Bamileků a anglofonních autorů, označovaly ústavu spíš za receptář pro národní dezintegraci. Například Zognong zdůrazňoval, že namísto podpory „národního vědomí“ povzbuzuje etnickou diskriminaci, a tudíž „falešně vědomí“, dosazující „etnickou příslušnost“ na místo „občanské příslušnosti“, chráněné ústavou z roku 1972.¹²⁾ Zdůrazňoval taktéž, že termín „menšina“ je záměrně zdvojnásobován, a tudíž je snadno manipulovatelný. Jiní varovali před trivializací pojmu „menšina“ a vinili vládu CPDM z uplatňování politiky rozděl a panuj ke škodě národovců.¹³⁾

Ale demonstrace Sawa nejenže vedly k veřejné debatě, byly také záminkou pro Biyaův režim intervenovat způsobem, který názorně ilustroval důležitost dotyčných problémů. Vláda SPDM, dovolávající se nové ústavy, dala jasně najevo, že „menšiny“ jako Sawa se mohou opravdu spolehnout na její ochranu před „hegemonickými“ cizáky. Záhy po demonstracích Sawa v Douale podepsal prezident Biya dekret o jmenování vládních delegátů – přirozeně vesměs straníků CPDM – do každé metropolitní rady. Instalování těchto delegátů ve městech „míněných hnutím Sawa“ – nejenom v přímořských městech, jako je Douala nebo Limbe, ale i ve vnitrozemské Kumbě – bylo příležitostí pro velké mítinky Sawa „k poděkování hlavě státu“ za to, že vyslyšel jejich volání po zročení hegemonie „nerodáků“ v jejich městech.¹⁴⁾ A tak pod záminkou ochrany „menšinových“ zájmů dokázal režim CPDM prosadit své vlastní lidi do čela klíčových městských rad, dokonce ve volebních obvodech, kde volby prohrál.

Celá tato záležitost vedla také k rušné akademické debatě. Například v květnu 1996 věnoval časopis *La Nouvelle Expression* celé zvláštní vydání (č. 001, 23. 5. 1996) této problematice pod titulem „*Minorités, autochtones, allogènes et démocratie*“. V celém svém dosahu tato záležitost podnítila vážnou a zásadovou snahu o dekonstruování těchto pojmů a osvětlení jejich nebezpečných politických důsledků.¹⁵⁾ Profesor Ngijol Ngijol poskytl historickou analýzu postupných verzí „autochtonie“ a zdůraznil nebezpečnost zahrnutí takového problematického pojmu přímo do ústavy země. Bertrand Toko ukázal, jak nesnadné je aplikovat tento pojem, jmenovitě ve městech jako Douala a Yaoundé, která od samého počátku svého městského vývoje byla osídlována imigranty. Tím znepokojivější je, že právě v těchto městech se lidé dovolávají *autochtonie* jako samozřejmého základu pro politické

a ekonomické požadavky. Philippe Bissek nastoluje otázku, proč vlastně tak mnohé africké režimy v poslední době sázejí na taková primitivní politická hesla. Tyto kritické analýzy byly dále obohaceny příslušnými historickými dokumenty.

Tentýž soubor statí však obsahoval také jiné hlasy, například dlouhé interview s Rogere Gabrielem Nlepem, jiným akademikem Yaoundéské univerzity, o jeho „teorii“ *l'électorat de village* („venkovského voličstva“). Pro něho je hlavní otázkou integrace. Lidé by měli být plně integrováni v místě, kde žijí, „... ale to předpokládá, že pro ně neexistuje *un autre chez soi* (jiné „doma“). A tedy jestliže někdo, kdo je zvolen v Douale, obhájí zájmy „své“ komunity někde jinde, mělo by to být kvalifikováno jako „*l'escroquerie politique* (politická zpronevěra)“. Ve svém interview pro *La Nouvelle Expression* je profesor Nlep stále ještě uvážlivý. Jiní, například Mola Njoh Litumbe ze SWELA (Buea), interpretují pojem *village électoral* s větší troulafostí v tom smyslu, že městští migranti by měli jít pátky do svých obcí a hlasovat tam, což je interpretace podpraná režimními manipulacemi, o kterých již byla řeč, s volebními zákony a voličskými seznamy pro každé volby.¹⁶⁾

Jiní používali i méně obezřetná hesla při své obraně *autochtonie* jako validní úvahy v politice. Mono Ndjana, profesor filosofie na Yaoundéské univerzitě a velmi výřečný ve své podpoře režimu, káral Bamileky za jejich *etnofašismus* a denuncoval argumenty svých intelektuálních oponentů jako *gauchissement du tribalisme* (levičácký tribalismus).¹⁷⁾

Pohřeb jako nejvyšší test příslušnosti

Velmi důležité je však zdůraznit, že tato posledost autochtonií není pouze politickou manipulací „shora“ – to jest těmi, kteří jsou u moci. Vychází velmi silně rovněž „zdola“. Vystupuje zřetelně do popředí z druhého nastíněného aspektu, z narůstající důležitosti pohřbu jako nejvyššího testu příslušnosti. Důležitost místa pohřbení byla již osvětlena citovaným interview s profesorem Bejangou, zakladatelem Sdružení jedenácti provincií: novinář citující jinou elitu z jihozápadu zde tvrdil, že „domov“ je v „místě vašeho pohřbení“, načež následovala Bejangova rozhořčená reakce.

Je dosti jasné, jak se místo pohřbení mohlo stát tak klíčovým problémem. V celé Africe existuje trvající trend – třebaže existují množící se výjimky – že lidé chtějí být pohřbeni v obci, z níž pocházejí. I městští lidé, kteří strávili celý svůj život ve městech (nebo se tam dokonce narodili), žádají, aby byli pohřbeni „doma“, to jest na venkově. Mnozí to skutečně považují za znamení hluboké sociální pohany, když někdo má být pohřben ve městě, jelikož to je znamení, že již nemá rodinu. Pohřbení v obci je konečnou zkouškou, že člověk má „příslušnost“. Toto spojování pohřbů a příslušnosti je významné. V mnoha částech Afriky¹⁸⁾ to vypadá na jakousi inflaci v pohřebních obřadech. Ekonom Célestin Monga shledává v narůstajícím investování do pompézních pohřbů jednu z příčin převládající „neproduktivní

akumulace“.¹⁹⁾ Je jasné, že těsná spojitost mezi pohřbíváním a příslušností je nejenom velmi nákladná, ale také vyvolává hluboké emoce. Například nikdo menší než Samuel Eboua, vůdce *Mouvement pour la Démocratie et le Progrès* (Hnutí pro demokracii a pokrok) a jeden z velkých doyenů kamerunské politiky (dříve generální sekretář prezidentské kanceláře a někdejší přednášející na ENAM, prestižní akademii pro státní úředníky) vysvětluje rozhodující význam místa pohřbení těmito závažnými slovy:

„...Každý Kameruňan je *allogène* kdekoli jinde v zemi ... než kde žili jeho předkové a ...kde budou pohřbeny jeho pozůstatky. Každý ví, že jen za mimořádných okolností bude Kameruňan chtít být pohřben ...někde jinde.“ (*Impact Tribu-Une*, 1995, 005: 14.)

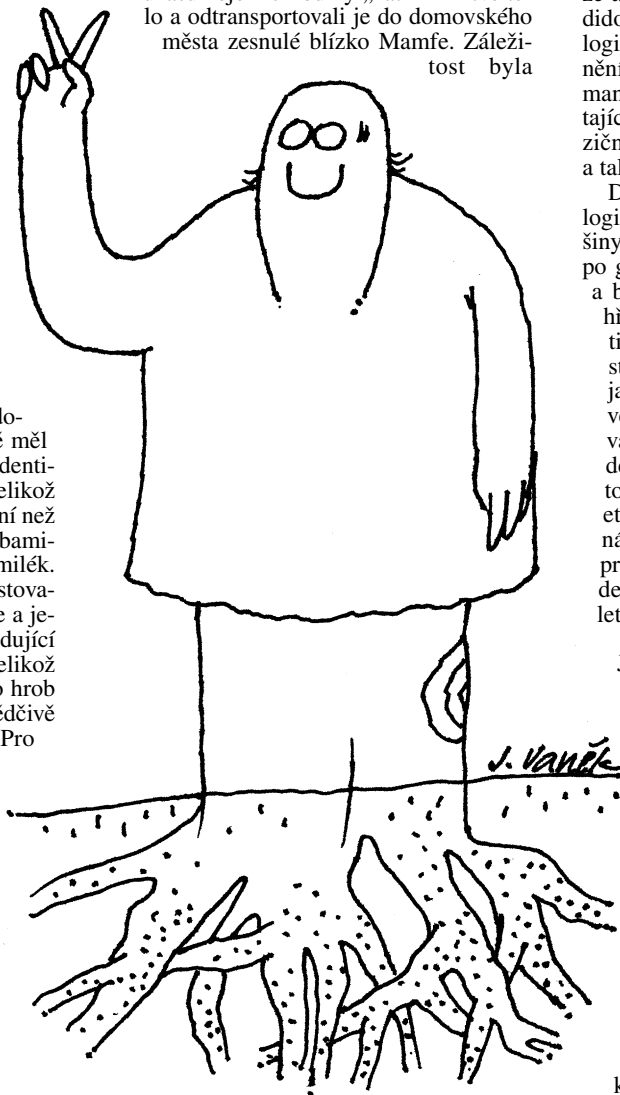
Problém pohřbívání skutečně nejživěji ilustruje, do také míry toto uvažování postupuje každodenní život. Samo o sobě to ovšem opět není novým problémem. V sedmdesátých letech, když byl ještě v moci prezident Ahidjo, se v *radio trotoir* (doslova „chodníkový rozhlas“ – fámy „jedna paní povídala“) rozšířila spektakulární zpráva o bamiléckém muži z Kumbě, který se chtěl stát ministrem. Nicodemus Awason shrnuje tuto zvláštní historii takto:

„John Nganso se narodil kolem roku 1940 v Kumbě v Britském Kamerunu emigrantským rodičům z Dschangu ve Francouzském Kamerunu, kterým se podařilo uniknout z tvrdé francouzské koloniální nadvlády... Nganso absolvoval své prvotní vzdělání v Kumbě a pak přešel do Nigérie a na další studia ve Spojeném království. Po svém návratu do Kamerunu nastoupil do státní služby a po vyhlášení unitárního státu rychle postupoval až do funkce ředitele na jednom vládním ministerstvu, což byla pro anglofonního úředníka hodnost výjimečná, ne-li nedosažitelná. Nganso si dostatečně osvoji francouzštinu a údajně měl manipulovat s etnickou kartou, aby se identifikoval jako frankofonní Bamiléček. Jelikož měl ambice dosáhnout vyššího postavení než funkce ředitele, musel se integrovat do bamilécké komunity jako věrohodný Bamiléček. Musel prokázat nebo ukázat, co neexistovalo: místo posledního pobytu svého otce a jeho hrob v zemi Bamiléků jako rozhodující symboly jeho bamilécké příslušnosti. Jelikož místo posledního otcova pobytu a jeho hrob se nacházel v Kumbě, nemohl přesvědčivě usilovat o bamiléckou příslušnost. Pro uspokojení svých nálehavých ambicí musel získat domovskou příslušnost v zemi Bamiléků, kterou v životě nikdy nenavštívil, a tělo jeho otce muselo být exhumováno a převezeno k novému pohřbení. Nganso musel podstoupit tento trýznivý „boží soud“, aby se kvalifikoval jako Bamiléček a frankofon, a zřící se své znevýhodňující anglofonní identity. Ngansovo počínání vyvolalo rozruch v Kumbě, kde mnozí anglofonní obyvatelé pochopili politické motivy jeho kroků. Ahidjova administrativa by-

la takovými mrzkými manévry tak znechucena, že ho okamžitě propustila z jeho místa.“²⁰⁾

V jiné verzi tohoto příběhu vesničané řekli Ngansovi: „My tě neznáme. Ukaž nám hrob svého otce.“ Nato on neměl jinou volbu, než exhumovat otcovo tělo (které bylo pohřbeno v Kumbě) a znovu je pohřbít na venkově. Široký ohlas tohoto příběhu ukazuje, jak je to pro lidi přesvědčivé. Pro mnohé je skutečně místo pohřbení *kritériem* příslušnosti. O některých bamiléckých migrantech, kteří uprchli ze svých domovských obcí a usadili se v Jihozápadní provincii během občanské války, jež pustošila jejich oblast kolem roku Nezávislosti (1960), se říkalo, že zanechali výslovné instrukce, aby spolu se svými dětmi a vnuky byli řádně pohřbeni (znovu pohřbeni) ve svých domovských obcích, jakmile se situace znormalizuje.

Tento problém sám o sobě zřejmě není nový, ale jasně ukazuje, že demokratizace a obnovený význam volebního hlasování činí takovéto uvažování stále tísnivějším jevem. V červnu 1999 byl například pohřben elitní ženy v Bueji (hlavní město Jihozápadní provincie) hrubě přerušen četníky, kteří k úžasu nejbližší rodiny „zatkli“ mrtvé tělo a odtransportovali je do domovského města zesnulé blízko Mamfe. Záležitost byla



značně komplikovaná. Dotyčná žena, příslušnice kmene Banyangů z mamfeského regionu, zemřela neočekávaně během studijního pobytu v USA. Její manžel, Bamiléček žijící v Bueji, udělal všechno pro to, aby její tělo bylo dopraveno „domů“ – to jest do Bueje – a aby mohla být pohřbena blízko jejich tamního domu. Ale ženina vlastní rodina rozhodla, že její skutečný domov je v její rodné obci nedaleko Mamfe; proto dohodla s četníky, aby unesli její tělo. Manželův status imigranta zjevně zlehčoval váhu jeho nároků, aby mohl mít svou ženu pohřbenou v Bueji; pořádkové síly se rozhodly zasáhnout spíše na podporu banyangského „obyčeje“, že lidé mají být pohřbíváni doma (i když – podle některých starších příslušníků kmene – to byl pro Banyangy úplně nový „obyčej“).

Na tomto pozadí byla tedy vydávána hesla jako „*l'électorat de village*“ („venkovské voličstvo“). Obhájcí *autochtonie* nepřestávají neúnavně opakovat, že nezáleží na tom, jak dlouho člověk žije ve městě, že pořád chce být pochován v obci svých předků. A to – jak implikuje shora uvedená citace Ebouy – ukazuje, kde je jeho hlavní loajalita. Závěr tohoto způsobu uvažování je takový, že pouze *autochtoním* by mělo být dovoleno kandidovat do důležitých funkcí. Je to také tato logika, již se dovolává vláda pro ospravedlnění svého výše zmíněného nekonečného manipulování s voličskými seznamy: odmítají kandidáty (ovšemže bez výjimky opoziční) na základě jejich „nepříslušnosti“ a tak dále.

Do jisté míry lze chápat jistou politickou logiku *autochtonie*, z pohledu převážné většiny městských migrantů, kteří – i když žijí po generace ve městě, vlastní zde pozemky a budují zde celý svůj život – nadále pohřbívají své zesnulé na venkově. Za politické liberalizace se taková dvojí oddanost stává stále problematictější.²¹⁾ Je ale také jasné, že v praxi představy *autochtonie* vedou ke zneklidňujícím formám vylučování. Shora zmiňované „Sdružení elit jedenácté provincie“ je dobrým příkladem toho, jak představy jako *autochtonie* nebo etnické občanství zcela nahodávají ideál národního občanství, nejdůležitější pro projekt národní výstavby bývalého prezidenta Ahidja v šedesátých a sedmdesátých letech.²²⁾

Stejně frapantní příklad přichází z Keni: Jde o pověstný – nebo neblaze proslulý? – případ pohřbu S. M., probíraný ve známé knize Cohena a Odhiamba (1992).²³⁾ Otázka, kde by měl být pohřben S. M. – významný nairobský právník, který náhle zemřel – se stala předmětem prudkého sporu mezi stařešinami jeho klanu Luo a jeho vdovou (příslušnicí Kikujů). Stařešinové Luo požadovali, aby bez ohledu na jeho postavení v Nairobi a nehledě na to, jak „moderní“ osobnost představoval, byl S. M. považován za příslušníka Luo, a „tuzíž“ pohřben na venkově. Zajímavé je, že velký doyen politiky Luo, Oginga Odinga, se postavil na stranu vdovy a prohlásil, že veskerý tento důraz, kladený na pohřb „do-

ma“, je jakousi novotou. Podle něho Luo obvykle pohřbívají své mrtvé v místech, kam migrovali, aby vyhověli novým požadavkům. Ještě překvapivější bylo, že národní apelační soud zvrátil verdikt nižších soudů a dal zapravdu klanu Luo. Podle Cohena a Odhiamba bylo zřejmé, že rozhodnutí apelačního soudu bylo silně ovlivněno přímou intervencí samotného prezidenta Arapa Moie. Keňský příklad opět ukazuje, že autoritativní režimy mají často sklon podporovat módní verze autochtonie jako účinného prostředku k potlačování vlivů pluralismu. To také ukazuje, jak zdánlivě nepolitický „kulturní“ problém – jako je šíření neotradičních pohřebních obřadů – může být v pravdě podstatě politikou příslušnosti aktivovanou politikou liberalizací.

Závěr

Na způsob závěru dvě krátké poznámky, které mohou naznačovat širší relevanci těchto problémů. Především rozmach autochtonie v mnoha částech Afriky i paralelní diskuse jinde ve světě živě ilustrují důležitost hlubšího zamyšlení nad tím, co Arjun Appadurai nazývá „produktem lokalismu“²⁴⁾. Appadurai zdůrazňuje, že antropologové – a společenští vědci obecně – považují lokalismus za záležitost naprosto přirozenou. Místo abychom jej považovali za daný – a pokládali jej za samozřejmý výchozí bod pro definování předmětu studia – měli bychom jej studovat jako neustálý zápas o definování a redefinování vztahů sousedství. Jistěže globalizace, a zejména nové techniky komunikace a dopravy činí lokalismus pochybnějším než dříve. To ale neznamená, že „produkt lokalismu“ ztrácí na svém významu. Naopak se zdá, že probouzí dokonce silnější zaujetí jako protíváha k intenzifikaci globálních proudů.

Posedlost autochtonií, či – obecněji řečeno – ideami s „kořeny“ a „půdou“, může poskytnout strategický výchozí bod pro analyzování trvajících důležitosti lokalismu, neboť to může pomoci k pochopení, jak zdánlivě podobné racionálně vypadající znaky mohou mít velmi odlišné dopady závislé na kontextu. Jak bylo již řečeno, existují překvapivé paralely mezi například hesly demonstrantů Sawa v Kamerunu, obhajujících svoji autochtonii proti imigrantům z jiných částí Kamerunu, a propagandou Nové pravice v Evropě proti mimoevropským imigrantům, kteří by chtěli poskvřít čistotu národa a otcovské země. Avšak právě tyto diskurzní racionální podobnosti mohou být vysoce zavádějící. Připomeňme prostě jen jeden aspekt: V Kamerunu režim povzbuzuje ideje autochtonie, aby oslabil ideu národního občanství. Pro Le Pena (nebo Haidera, abychom připomněli jen víravější příklad) autochtonie spíše slouží pouze k pokusům o semknutí národa proti „cizincům“ z vnějšku. V širší srovnávací perspektivě se tato výzva spíše zdá relativizovat zdánlivou samozřejmost takových apelů na „půdu“ a „příslušnost“ využíváním velmi odlišných důsledků, k jakým mohou takové diskuse vést.

Druhá poznámka, ve specifitějším vztahu k našemu konferenčnímu tématu „Afrika 2000“, je taková, že problém autochtonie

může ukázat, jak nečekané a znepokojivé důsledky měla na tomto kontinentu idea „obcházení státu“, tak silně propagovaná rozvojovým establishmentem v devadesátých letech. Je ovšem stále otevřenou otázkou, zda to všechno skutečně vedlo k oslabení státu.²⁵⁾ Ale viditelná rozdělovací funkce státu byla určitě v mnoha ohledech zredukována, což stále naléhavěji nutilo obyvatele hájit lokální zdroje proti lidem odjinud. Nová rozvojová politika tak určitě pomáhala podkopávat ideu národního občanství, podporující vznik místních nebo regionálních sdružení, vydávajících se za nevládní organizace (ve skutečnosti však šlo o jakési pobočky státní organizace). Dřívější politika národní výstavby, v té době silně podporovaná mezinárodním rozvojovým establishmentem, nemohla vést k výsledkům, v jaké její podporovatelé doufali. Není ovšem pochyby, že se vynořil jistý druh národního cítění – srovnatelný například s populárním entuziasmem nad výkonem národních fotbalových týmů. Ale zdá se, že rozmach autochtonie a problémů příslušnosti, namířených proti *allogénům*, začasté občánům téhož státu, anuluje všechno, co zbývá z takového národního cítění.

Specifické důsledky politické liberalizace v Africe – vedoucí paradoxně k mánií lokální a obranné autochtonie proti občánům téhož národa – patrně vyžadují další zamyšlení nad tím, jak uchránit alespoň některé základní principy národního občanství a rovných práv všech občánů státu. Budoucnost národního státu jako samozřejmého rámce může být – podle některých – pochybná. Ale takové intelektuální přístupy mohou vést k velkým problémům, jsou-li uplatňovány na základě vesměs příliš přímočarých a povrchních postupů. Je zřejmé, že prostá aplikace hesla „obcházení státu“ v Africe a následné šíření nevládních organizací znamenají riziko až příliš snadného anulování ideje národního občanství.

Příspěvek přednesený na souborné konferenci Padesát let afrických studií na Karlově univerzitě v prosinci 2000.

¹⁾ Jsem obzvlášť šťasten z opětovného setkání s mým kolegou Petrem Skalníkem zde v Praze. Ten po léta zajišťoval významné příspěvky pro africká studia z akademických prostředí v různých částech světa. Jsem si jist, že nyní opět v Praze bude dále oživovat českou afrikanistickou tradici.

²⁾ Tento text do značné míry vychází z kolektivní spolupráce s mými kolegy Jean-Françoisem Bayartem (CERL, Paříž) a Francisem Nyamnjohem (dříve působícím na Bueaské univerzitě v Kamerunu; nyní na Botswanské univerzitě v Gaborone). S Francisem Nyamnjohem jsem publikoval stať „Capitalism and Autochthony: The Seasaw of Mobility and Belonging“ (*Public Culture*, 2000 [12. 2], zvláštní publikaci, připravenou k vydání Jeanem a Johnem Comaroffovými pro *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism*, str. 423–453); tato stať pojednává o „autochtonii“ v různých částech Kamerunu, ale podává též stručné srovnání s rolí podobných ideologií Nové pravice v Evropě. S Jean-Françoisem Bayartem jsem vydal zvláštní dokumentační přílohu v *Critique Internationale* (2001, č. 10), *J'étais l'avant – Problématiques politiques de l'autochtonie*, ve které

různí autoři porovnávají roli autochtonních ideologií v různých částech světa (Bambi Ceuppens se zaměřením na *Vlaams Blok* (Vlámský blok) v Belgii, Marta Macchiavelliiová se zaměřením na *Lege Norte* (Liga severu) v severní Itálii, Thornike Gordadze se zaměřením na *La Géorgie et ses hôtes ingrats* (Gruzie a její nežádoucí hosté) a Bayart, *Geschichte & Nyamnjoh* s obecnou statí o Africe).

³⁾ Srv. Arjun Appadurai o „produktu lokalismu“ v *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996).

⁴⁾ O této ideji globalizace jako o vzájemném působení „proudní a uzavřenosti“ viz Birgit Meyer & Peter Geschiere, ed. 1999, *Globalization and Identity, Dialectics of Flow and Closure* (Oxford: Blackwell 1999), „Úvod“, s. 1–17.

⁵⁾ Nelze ovšem jednoznačně tvrdit, že existuje obecná či logická sekvence od etnicity k autochtonii. Na semináři CODESRIA v Dakaru s tématem *Les géographies de l'autochtonie* (uspořádaném v červnu 1999 Mamadouem Dioufem a mnou) například byly připomenuty některé případy, kdy – jak se zdá – docházelo spíše k vývoji od diskusí o autochtonii ke specifitějším etnickým diskusím (Shiva Sena v Mumbayi byl mohl být dobrý příklad – v přednášce Arjuna Appaduriae pro tento seminář a v ústních poznámkách Christopa Jaffrelota). Avšak otevřenější a pružnější diskuse – prakticky nekonečné redefinování něčí „skutečné“ příslušnosti a něčí údajné nezpůsobilosti – by mohly více přispět k objasnění globalizační problematiky „volných toků“ a „uzavřenosti“.

⁶⁾ Viz Appadurai 1996, op. cit.

⁷⁾ Zajímavé je, že Bejanga se zde nezmiňuje o vztahu k místu, kde pracuje, jelikož to by z něho činilo spíše občana Yaoundé.

⁸⁾ Etnická mapa Kamerunu je komplikována rozlišováním mezi anglofonními a frankofonními obyvateli, které se zejména od roku 1990 stalo jednou z hlavních linií opozice. Po první světové válce, kdy bývalá německá kolonie byla rozdělena na francouzskou a (mnohem menší) anglickou část, byla taktéž rozdělena oblast Grassfieldu v dnešní Severozápadní provincii a Západní provincii. Kulturně však Bamilékové – frankofonní obyvatelé Grassfieldu – mají mnoho společného se svými sousedy v anglofonní části Grassfieldu. Totéž platí o většině anglofonní Jihozápadní provincie, která vykazuje více kulturních podobností s frankofonními obyvateli Pobřežní provincie než s anglofonní Severozápadní provincii.

⁹⁾ Viz Piet Konings & Francis Nyamnjoh, „The Anglophone Problem in Cameroon“, *Journal of Modern African Studies* 1997, 35/2: 207–229.

¹⁰⁾ „Sawa“ znamená „člověk z přímoří“. Pojem Sawa má tedy vyvolat představu jednoty „všech lidí z přímoří“. Skutečně existují těsné kulturní, jazykové a historické vztahy například mezi Batangy, Dualy a některými skupinami na pobřeží Jihozápadní provincie. V poslední době však označení Sawa nabylo širšího významu, který má zahrnovat též Bakwery z Mt.Cameroon či dokonce i Banyangy ještě dále do vnitrozemí.

¹¹⁾ Srv. Cameroun Tribune 6037, 14. 2. 1996, s. 1; Impact-Tribune 007, duben-květen-červen 1996. Srv. též Ava Jean v *Le Patriote*, 11. 1. 1993.

¹²⁾ D. Zognong, 1997, „La question bamiléke pendant l'ouverture démocratique au Cameroun“, v D. Zognong & I. Mouiche, ed., 1997, *Démocratisation et rivalités ethniques au Cameroun, Yaoundé: CIREPE/Ethnonet*.

¹³⁾ N. Jua, 1997, „Spatial Politics and Political Stability in Cameroon“; hlavní referát pronesený na pracovní konferenci na téma Kamerun, biogra-

Fyzika a národná bezpečnosť

fié národa na Amherst College, Amherst, Mass., 20. – 23. listopadu; E. Tatab Mentan, 1997, „Colonial Legacies, Democratization and the Ethnic Question in Cameroon“, v D. Zognong & I. Mouiche, op. cit.

¹⁴⁾ E. Yenshu, 1999, „The Discourse and Politics of Indigenes/Minority Peoples Rights in Some Metropolitan Areas of Cameroon“, *Journal of Applied Social Sciences* 1, č. 1: 59–76.

¹⁵⁾ Srv. tiež podobné dokumentační soubory časopisu *Impact Tribu-Une o Le Pêril Bamiléké au Cameroun* (006, leden-únor-březen 1996) a o *Cameroonais de Nationalité Alloène* (007, duben-květen-červen 1996). Srv. tiež velice rušnou internetovou debatu na Camnet, hlavně ze strany Kameruňanů v diaspoře.

¹⁶⁾ Viz jeho interview pro CRTV („Cameroon Calling“) po obecních volbách roku 1996. V tomto kontextu politici a autoři často uplatňují francouzské rozlišování mezi *territoire* (území v obecném smyslu) a *terroir* (oblast příslušnosti); viz tiež Mamadou Diouf, „The French Colonial Policy of Assimilation and the Civility of the Originaires of the Four Communes (Segegal): A Nineteenth Century Globalization Project“ v B. Meyer & P. Geschiere, ed., 1999, *Globalization and Identity, Dialectics of Flow and Closure*, Oxford: Blackwell, s. 71–97.

¹⁷⁾ Modo Djana 1997, *Les proverbes de Paul Biya*, Yaoundé: Editions du Carrefour.

¹⁸⁾ To se vztahuje výslovně na neislamizované části Afriky. Jedním z nejracionalnějších důsledků konverze k islámu v mnoha regionech (opět jistě ne všude) je tendence pořádat méně okázalé pohřby. Za prvé proto, že tělo musí být pohřbeno rychle, takže (často) není čas na jeho přepravu zpátky domů.

¹⁹⁾ Viz C. Monga, 1995, „Cercueils, orgies et sublimation: le cout d'une mauvaise gestion de la mort“, *Afrique 2000*, 21: 63–72.

²⁰⁾ Nicodemus Awasom, 1999, *Identity Crises in a Modern African Nation-State: The Case of Bilingual Cameroon in Historical Perspective* (nepublikovaná práce, University of Buea).

²¹⁾ Srv. P. Geschiere & J. Gugler, ed., zvláštní vydání časopisu *Africa* (68, 3) o měnicích se modelech trvajících vztahů mezi venkovem a městem – jmenovitě v mnoha částech Afriky se obnovující životnosti „politiky primárního patriotismu“ vzhledem k trvajícím důležitosti místa původu pro městské elity.

²²⁾ Rozdíl mezi Ahidjovým a Biyaovým režimem není tak velký, jak se může zdát na základě oficiálních textů. Ahidjo prakticky sledoval racionální politiku „regionální rovnováhy“, která znamenala fixní *dávkování* politických postů pro každou regionální (etnickou) skupinu. I když formální ideál – opakovaným až do omrzení – byla národní jednota, politická praxe byla vysoce etnická, za Ahidja také. Leč existují důležité rozdíly mezi Ahidjovou politikou a politikou provádnou za Biyai. Ahidjovo zdůrazňování jednoty, i když bylo převážně formální, předem zabraňovalo otevřenému odepírání jistých prerogativ občanství Kameruňanům. Biyaův režim, bojující za politické přezítí, se stal daleko otevřenějším ve své taktice rozděl a panuj. Kromě toho Ahidjova rovnováha vyrovnávala vztahy mezi regiony, a jeho autoritářství zabraňovalo otevřeným bojům o to, který politik patří do určitého regionu a který ne.

²³⁾ D.W.Cohen & E.S.Atieno Odhiambo, 1992, *Burying S. M.: The Politics of Knowledge and the Sociology of Power in Africa*, London: Currey/Heinemann.

²⁴⁾ Arjun Appadurai 1966, op. cit., kap. 9.

²⁵⁾ Srv. Béatrice Hibou, ed., 1999, *La privatisation des Etats*, Paris: Karthala.

Vplyv moderných technológií na vojenstvo a diplomaciu

Nástupom novej administratívy prezidenta Georgea Busha Jr. sa analytici v rastúcej miere pokúšajú odhadnúť, čo nového prinesie táto skutočnosť pre geopolitiku a medzinárodnú politiku. Základné rozhodnutia ovplyvňujúce politiku USA v oblasti zdravotníctva, ekonomiky či národnej bezpečnosti budú v podstate politickými rozhodnutiami. V ére informačnej spoločnosti však politickí lídri musia mať afinitu aj k solídnym vedeckým a technickým informáciám, ktoré im môžu uľahčiť ich rozhodovanie. Ako to napísal v renomovanom časopise *Physics Today* (On Physics and National Security, *Physics Today*, December 2000) Sidney Drell, profesor a riaditeľ Lineárneho urýchľovacieho centra v Stanforde a hosťujúci výskumník na Hoover Institute, Stanford, California, schopnosť využívania a chápania fyzikálnych a technických realíí je rozhodujúca pri diferencovaní reálnych cieľov od cieľov, ktoré sú len zbožným želaním. Začiatkom 21. storočia sú fundované a dobre informované rozhodnutia v otázkach vedy a technológií kriticky rozhodujúce. Nové technológie majú stále väčší vplyv na štruktúru, taktiku a stratégiu ozbrojených síl, takže technologický pokrok môže byť určujúci pre výsledok vojenských konfliktov. Včasné postrehnutie nových hrozieb si od vodcov žiada schopnosť predvídať na desať i viac rokov. Práve pre nové technológie je príznačný najväčší prienik do oblasti vojenstva a diplomacie. Príkladom ilustrujúcim uvedené tvrdenie môže byť výzva bývalého prezidenta USA Ronaldu Reagana z roku 1983, keď žiadal, aby vedci aplikovali nové technológie (riadené energetické lúče, vysokorozvinuté senzory, komplexné operačné systémy kontrolované masívnymi superpočítačmi atď.) na vytvorenie viac bezpečnej alternatívy vzájomne nepriateľských vzťahov s vtedajším ZSSR.

National Missile Defense (NMD)

Podobne ako to bolo v prípade Strategic Defense Initiative (SDI) dnes pokračuje výmena názorov o National Missile Defense (NMD), v ktorej hrajú kľúčovú úlohu fyzici schopní sformulovať pravdepodobné technické limity navrhovaného systému. Je to po tretíkrát, čo sa NMD stáva stredobodom verejných diskusií v USA a nielen tam. Ako je známe z doterajších informácií, v agende národnej bezpečnosti prezidenta G. W. Busha má zaujať dôležité miesto projekt NMD. Aj v terajšej debate však zostáva kľúčovou technickou otázkou, či bude navrhovaný systém raketovej obrany fungovať aj v prípade reálneho útoku ?

Genéza

V priebehu päťdesiatych a šesťdesiatych rokov (minulého storočia) začali s výskumom systému NMD USA i ZSSR. Systémy sa potom označili ako anti-ballistic missile, skratkou ABM. Americkí vedci Herbert York a Jerome Wiesner boli vtedy schopní zabrániť rozmiestneniu ABM systému na báze tzv. Nike-Zeusových stíhačov. ZSSR si však vybudoval protiraketový ochranný systém okolo Moskvy, ktorý je tam dodnes. V roku 1967 Spojené štáty oznámili plán rozmiestnenia národného protiraketového systému Sentinel, ktorý administratíva prezidenta Nixona premenovala v roku 1969 na program Safeguard s dôrazom na ochranu raketových síl a základne bombardovacích lietadiel. Vo verejných diskusiách o systémoch Sentinel a Safeguard hrali úlohu opäť fyzici, obzvlášť vplyvným sa stal článok Richarda Garwina a Hansa Betho uverejnený v *Scientific American*, March 1968, v ktorom sa pojednávalo o dezinformačných protiopatreniach, ktoré by mohli zmiašť radary, a o využití nukleárných výbuchov na znefunkčnenie systému obranných senzorov protivníka. V roku 1972 USA a ZSSR podpísali Zmluvu ABM, ktorá obmedzuje rozmiestnenie celonárodných systémov protiraketovej obrany. Tým bola tematika NMD v ďalšej dekáde stiahnutá zo scény. Následne v marci 1983 ohlásil prezident Reagan program SDI, ktorý sa s použitím zbraní umiestnených na zemi a vo vesmíre mal stať nepreniknuteľným štítom proti eventuálnemu masívnemu útoku zo strany ZSSR.

Americké snahy o vytvorenie protiraketovej obrany dostali väčšiu podporu po tom, čo v roku 1991 Irak zaútočil raketami typu Scud na Izrael a Saudskú Arábiu počas vojny v Perzskom zálive. V roku 1993 po nástupe prezidenta Clintona do úradu však problematika NMD opätovne vypadla zo stredobodu záujmu.

K zmene dochádza v roku 1995, keď novozvolená republikánska väčšina v Kongrese USA požadovala spustenie výskumu programu NMD. Hoci administratíva prezidenta Clintona spočiatku oponovala, tlak Kongresu pokračoval, takže nakoniec administratíva v roku 1996 ohlásila program NMD s cieľom vývoja systému do roku 2000 a rozmiestnenia v roku 2003 (neskôr sa tento termín posunul na rok 2005).

V roku 1998 pribudli dva momenty, ktoré dali väčšiu politickú urgenciu úsiliu o vývoj NMD:

- Na prvom mieste to bolo zverejnenie správy komisie Kongresu USA Commission to Assess the Ballistic Missile Threat to

VZTAHY A PROBLÉMY

the US, ktorá sa stala známou ako tzv. Rumsfeldova správa (D. Rumsfeld et al., Report of the Commission to Address the Ballistic Missile Threat to the United States, 1998). Medzičasom vedúci študijnej skupiny, ktorá správu vypracovala, Donald Rumsfeld sa znova stal ministrom obrany USA, tentokrát vo vláde prezidenta G.W. Busha (prvýkrát zastával tento úrad za prezidenta G. Forda).

• Druhým momentom bola udalosť z augusta 1998, keď raketa vypustená Severnou Kóreou preletela ponad územie Japonska.

Multiplicita možných riešení NMD

Fyzikálne a technicky je k dispozícii množstvo spôsobov konštrukcie NMD. Môžu sa použiť stíhacie rakety plnené konvenčnou výbušnou náložou, alebo vybavené nukleárnymi hlavicami, biologickými a chemickými náložami, prípadne sa môžu spojiť s ničivými zariadeniami, ktoré zlikvidujú prichádzajúce hlavice priamym nárazom s nimi. Môžu sa použiť riadené energetické zbrane, tak ako to bolo v prípade SDI, zahrňujúce aj laserové zbrane umiestnené vo vesmíre (v súčasnosti sú v štádiu vývoja). Raketové stíhače a riadené energetické zbrane môžu byť umiestnené aj na zemi, v moriach a oceánoch, vo vzduchu či vo vesmíre. Pre zameriavanie cieľov môže systém NMD využiť radar, senzory v pásme infračerveného, či viditeľného svetla. Pre zasiahanie cieľov prichádza do úvahy počítačová zdvihová fáza útočiacich rakiet, alebo fáza stredného kurzu počas letu priestorom, resp. záverečná fáza vstupu do atmosféry atď. Multiplicita možných riešení NMD je v rovine abstrakcií značná. Každý možný prístup si však vyžaduje unikátne politické a technické riešenie závislé na detailoch realizácie systému.

Integrované letové testy

Plánovaný systém NMD prináša viaceré technologické a inžinierske výzvy, najmä pokiaľ ide o testy stíhacích rakiet. Ako je známe, dva z doteraz uskutočnených troch testov stíhačov boli neúspešné pri zasahovaní cieľa. Celkovo program NMD zahŕňa sériu 21 tzv. IFT's (Integrated Flight Tests). Prvý test stíhačov IFT-3 sa uskutočnil 2. októbra 1999. (podrobnejšie viď: P. E. Coyle: Statement on National Missile Defense before the House Subcommittee on National Security, Veterans Affairs and International Relations, 8 September 2000). Podľa názoru viacerých popredných odborníkov, napr. Lisbeth Gronlund, David Wright (The Union of Concerned Scientist, Cambridge), George Lewis (associate director of the Security Studies Program at the Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Mass.) atď., sa javí racionálnym predpoklad, že úspešné zásahy stíhacích rakiet počas integrovaných letových testov sú len otázkou dostatočného času a nasadenia (Physics Today, December 2000).

Kontra-protiopatrenia

Môže to znieť prekvapujúco, že krajiny ako Severná Kórea môžu neutralizovať obrovský technologický a finančný náskok Spojených štátov a môžu sa úspešne brániť proti určitým verziám systému NMD. Jednak protiopatrenia si vyžadujú ďaleko jednoduchšiu technológiu ako protiraketová obrana. Po ďalšie, útočník je vždy v inherentnej, zabudovanej výhode v konfrontácii so systémom NMD. Po tretie, útočník z rakety vyvíjajúceho štátu potrebuje omnoho nižšiu úroveň efektívnosti na to, aby predstavoval vierohodnú hrozbu, kým každý použiteľný systém NMD musí dosahovať veľmi vysokú úroveň efektívnosti a vierohodnosti. Otázka protiopatrení stojí v centre pozornosti doterajších diskusií o NMD.

The Rumsfeld Report

Rumsfeldova správa analyzuje dva princípy raketovej hrozby a vo vzťahu k možným protiopatreniam:

a) absencia evidencie nie je evidenciou absencie, t. j. neúspech pri zaznamenaní programov tohoto druhu neznamena nevyhnutne, že ako také neexistujú.

b) keďže uvedené programy môžu existovať bez toho, že by boli pozorovateľné, každá analýza hrozieb by mala zahrňovať predpoklad aké systémy potenciálnej odvetty umožňujú budovať technické kapacity protivníka.

Rozdielne názory

V nadväznosti na Rumsfeldovu správu vydali aj spravodajské služby USA v septembri 1999 správu, v ktorej konsenzuálne pripúšťajú, že štáty vyvíjajúce rakety môžu s pomocou bežne dostupnej technológie vyvinúť protiopatrenia v dobe uskutočňovania letových testov svojich rakiet. Správa vymenúva celý rad možných protiopatrení (National Intelligence Estimate on the Ballistic Missile Threat to the United States, 1999). Tieto názory však ani zďaleka nie sú odbornou vedeckou

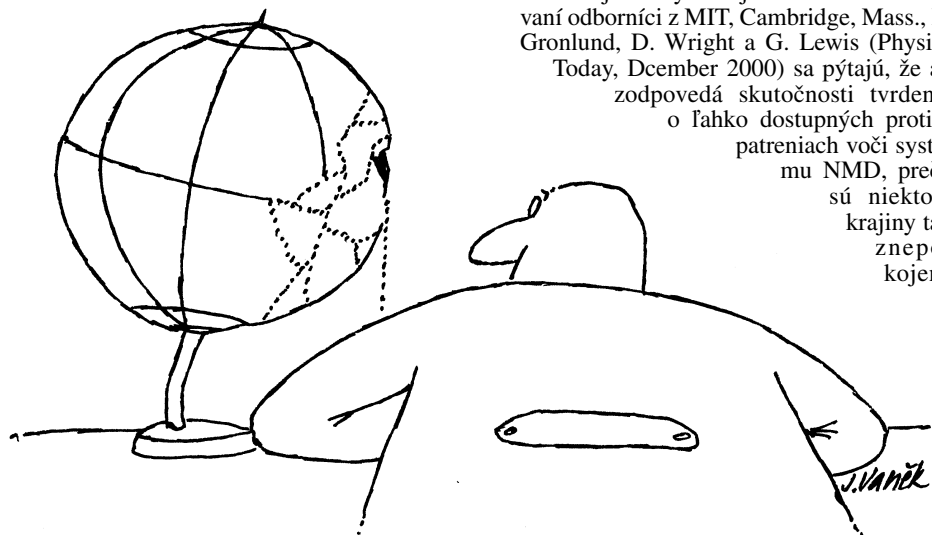
komunitou prijímané jednoznačne. Kritici názorov uvedeného druhu najčastejšie argumentujú tým, že štúdie o protiopatreniach podceňujú ťažkosti spojené s vývojom a rozmiestnením protiopatrení a že štáty vyvíjajúce rakety na to budú potrebovať mnoho rokov. Ďalej argumentujú, že by USA mohli vytvoriť program protiopatrení. William Cohen, minister obrany vo vláde prezidenta Clintona tvrdí, že zásadný dôvod, prečo USA potrebujú systém NMD, spočíva v tom, že zabezpečí USA slobodu konania vo svete.

Medzinárodná politika a program NMD

Nie je žiadnym tajomstvom, že Rusko a Čína sú proti americkému systému NMD. Preto sa dôkladne skúmajú bezpečnostné riziká inštalácie systému NMD. Napríklad v auguste 2000 vydaný dokument National Intelligence Estimate analyzuje aj zahraničné reakcie na NMD pod názvom Foreign Responses to U. S. National Missile Defense Deployment, o ktorom informoval S. L. Myers v New York Times 10. augusta 2000. Podľa neho na rozmiestnenie systému NMD by mohli krajiny ako Čína, India a Pakistan reagovať ďalším budovaním svojich nukleárných síl a Rusko by vraj mohlo vystúpiť zo zmlúv o obmedzení zbrojenia. V rokovacom dokumente, ktorý predložili vyjednávači USA svojim partnerom z Ruska v januári 2000 v súvislosti s navrhovanými zmenami zmluvy ABM (Presented to Russia by US negotiators in January 2000 at a meeting to discuss proposed changes to the ABM Treaty – in The Bulletin of the Atomic Scientist), sa upozorňuje, že možné neautorizované náhodné spustenie rakety zo strany Ruska predstavuje dnes najvyššiu hrozbu bezpečnosti USA.

Prístupy informačnej fyziky

Ak by sa prezident George W. Bush rozhodol pre realizáciu predvolebných sľubov ohľadne NMD, v centre stratégie národnej bezpečnosti USA koncepciu rovnováhy síl by pravdepodobne nahradil program protitaketovej obrany. V tejto súvislosti už citovaní odborníci z MIT, Cambridge, Mass., L. Gronlund, D. Wright a G. Lewis (Physics Today, December 2000) sa pýtajú, že ak zodpovedá skutočnosti tvrdenie o ľahko dostupných protiopatreniach voči systému NMD, prečo sú niektoré krajiny tak znepokojené



Je Česká republika dobrovolnickou velmocí?

KVĚTA ŠUBRTOVÁ

možností jeho dislokácie? Prečo sa neuspokojá s programom protiopatrení? Odpoveď, podľa citovaných fyzikov, spočíva v tom, že je vhodné pochopiť: zahraničná politika USA bude budovaná nie na základe skutočnej efektívnosti systému NMD, ale na percepcii efektívnosti, ešte presnejšie, na americkej percepcii (vnímaní) efektívnosti svojho systému. Aj v prípade programu NMD by sa jednalo teda znova o aplikáciu psychologického modelu, ktorý už bol použitý v prípade programu SDI a ktorý je v dobrom súlade s poznatkami z neuropsychológie. Podobné logické východiskové body nájdeme aj u zakladateľa výpočtovej techniky a teórie hier Johna Von Neumanna v práci s názvom „Aus dem Notwendigkeit des Bluffens im Poker“. Informačno-teoretický rozmer, ktorého aplikáciu požaduje aj princetonký profesor John Archibald Wheeler v rámci koncepcie informačnej fyziky, pôsobí vo virtuálnom priestore, prostredníctvom informačných operácií, pričom jeho význam rastie v porovnaní s materiálno-technickými reáliami. Z tohto pohľadu aj studená vojna bola vlastne informačnou vojnou v zmysle kritérií NATO pre Full Spectrum Information Operations (FSIO). Napr. taká vzdialená epizóda, ako bol Pakt Molotov – Ribbentrop, sa dá hodnotiť ako recipročná dezinformačná operácia atď. V prípade zvažovaného programu NMD jeho informačno-teoretický prienik pravdepodobne zatieni jeho materiálno-technický dopad.

¹⁾ J. A. Wheeler: Information, Physics, Quantum: the Search for Links. Proc. 3rd Int. Symp. Foundations Quantum Mechanics, Tokyo, 1989,

²⁾ R. L. Grawin, H. A. Bethe: Scientific American, March 1968,

³⁾ D. Rumsfeld et al.: Report of the Commission to Adress the Ballistic Missile Threat to the United States. 1998,

⁴⁾ P. E. Coyle: Statement on National Missile Defense before the House Subcommittee on National Security, Veterans Affairs and International Relations. 8 September 2000,

⁵⁾ National Intelligence Estimate on the Ballistic Missile Threat to the United States. 1999,

⁶⁾ A. M. Sessler et al.: Countermeasures: A Technical Evaluation of the Operational Effectiveness of the Planned US National Missile Defense System. The Union of Concerned Scientist and MIT Security Studies Program, Cambridge, Massachusetts, 2000,

⁷⁾ S. L. Myers: The New York Times, 10 August 2000,

⁸⁾ Presented to Russia by US negotiators in January 2000 at a meeting to discuss proposed changes to the ABM Treaty. Released by the Bulletin of the Atomic Scientists.

⁹⁾ S. D. Drell: On Physics and National Security. Physics Today, December 2000.

¹⁰⁾ M. Libicki: Information Warfare: A Brief Guide to Defense Preparedness. Physics Today, September 1997,

¹¹⁾ L. Gronlund, G. N. Lewis, D. C. Wright: The Continuing Debate on National Missile Defenses. Physics Today, December 2000.

hyperlinka: www.fas.org

Na prelomu srpna a září se v Černínském paláci v Praze konalo bezprecedentní setkání. Mezinárodní rok dobrovolníků, vyhlášený na letošní rok Organizací spojených národů, přispěl k tomu, že na půdě Ministerstva zahraničí ČR navázaly první kontakt dvě skupiny lidí, které spolu měly nejen hovořit, ale spolupracovat už dávno. Totiž čeští diplomaté a čeští dobrovolníci, kteří se – byť „v dresu“ OSN či OBSE – zúčastnili mnoha zahraničních mírových či demokratizačních misí. Setkání spoluorganizovaly Ústav mezinárodních vztahů (ÚMV) a Volonté Czech, o. p. s., což není nic jiného než pražské národní kontaktní středisko Programu dobrovolníků OSN (UNV).

Volontéři UNV se přitom účastní misí, při nichž jim Světová organizace svěruje výkon sektorových a lokálních rozvojových projektů a programů zaměřených na organizování humanitární pomoci a prosazování lidských práv a demokracie. UNV se od ostatních systémů OSN liší nejen tím, že jde o program založený na dobrovolné iniciativě, ale hlavně mnohostranností a rozsahem své činnosti. V praxi to znamená, že dobrovolníci pomáhají při vytváření demokratických státních a místních institucí, při organizování a kontrole svobodných voleb, při budování občanské společnosti „na zelené louce“, jako krátkodobí poradci v obchodu a průmyslu, jako lékaři a humanitární pracovníci a podobně.

Není to práce snadná. Řada volentérů se při misích musí vyrovnat s obtížnými životními a pracovními podmínkami a nezřídkou, zejména v zemích těsně po konfliktech, i s ignorováním volentéra místními úřady a obyvateli. Přitom právě na volentérovi je, aby problémy řešil a místní úřady a obyvatelstvo o užitečnosti a potřebnosti své práce a návrhů přesvědčil a aby dosáhl alespoň relativního zlepšení situace místních obyvatel.

UNV je přitom poměrně mladý program. Vznikl teprve v roce 1970. Jeho hlavním mottem je „Lidé pomáhají lidem?“. Kromě vlastních dobrovolnických misí podporuje rovněž dobrovolnictví „na místě“, to znamená dobrovolnou činnost místních pracovníků či emigrantů v zemi původu. Od roku 1971 v něm sloužilo přes 20 000 lidí, poslední dobou je to každoročně ve 140 zemích světa kolem 4000 dobrovolníků. Českých dobrovolníků prostřednictvím Volonté Czech o. p. s., jejíž „předchůdkyní“ byla Nadace Volonté založená roku 1994, zatím zřejmě vyjelo do zahraničí 500, z toho 393 do Bosny a Hercegoviny, 87 do Kosova, přet

na Východní Timor, dva do Kambodže a po jednom do řady dalších zemí čtyř kontinentů, včetně Rwandy, Zairu, Středoafričké republiky, Západní Sahary, Srí Lanky, Džibuti, Arménie, Gruzie či Guayany. Letos už vyjelo 15 dobrovolníků na Východní Timor, čtyři do Kosova a jeden či přesněji jedna do Bangladéše, přičemž další poměrně početné mise jsou na obzoru.

A vzhledem k tomu, že desítky a možná další stovky volentérů do zahraničí odcestovaly v rámci či prostřednictvím mnoha dalších, zpravidla humanitárních organizací, jimiž jsou především Člověk v tísni při České televizi, Adra, Český červený kříž a Charita, pak lze říci, že v poměru k počtu obyvatel je Česká republika dobrovolnickou velmocí.

Přitom většina českých volentérů je oproti západním kolegům nezřídkou v nevyhodě. Mimo jiné třeba tím, že naše legislativa zatím neumožňuje, aby se volentéřské mise započítávaly do dob pro výpočet důchodů, nebo že podpora a pomoc státu dobrovolnictví se teprve letos, v Mezinárodním roce dobrovolníků, začíná výrazněji rozvíjet. O poměrně slabém společenském uznání a úctě těm, kteří prakticky pouze „za byt a stravu“ lidem ve světě pomáhají, nebo o následném využití jejich velmi bohatých a nenahraditelných zkušeností ani nemluvě.

O tom všem, a to i v souvislosti s českou zahraniční pomocí a přípravou našeho prvního zákona o dobrovolnictví a s říjnovou Světovou konferencí organizací vysílajících dobrovolníky do rozvojových programů, zorganizovanou v Praze občanským sdružením Bohemia Corps, se v Černínském paláci hovořilo. Ukázalo se – jak to ostatně ve svých závěrečných vystoupeních zdůraznili ředitel ÚMV Jiří Šedivý a Vladislava Šplíchalová, ředitelka Volonté Czech o. p. s., že o dobrovolnících a především s dobrovolníky je třeba dále diskutovat, radit se a hovořit. Nestačí přitom jen na mise dobrovolníky připravit – ostatně příprava mladých probíhá za přispění MZV a ÚMV po čtyři roky na Letní škole rozvojové pomoci v Olomouci – ale je potřebné nezřídkou složitou a vyčerpávající práci volentérů alespoň legislativně usnadnit.

Vždyť dobrovolníci nejenže prokazují vysoké odborné a morální kvality našich lidí, ale mezi kolegy a místním obyvatelstvem šíří světem povědomí o České republice a nezřídkou i její slávu. A to mnohdy v místech, kam noha běžného turistu, natož pak diplomata nemá šanci vstoupit.

Liberalizace obchodu environmentálními službami

EVA TOŠOVSKÁ

Ve většině průmyslově vyspělých zemí významně vzrůstá podíl sektoru služeb na hrubém domácím produktu. Například ve Francii, Belgii či USA převýšil tento podíl 70 procent. Současný rozvoj sektoru služeb tak vyvrátil tradičně vžitý názor, že služby nabízejí v důsledku technických, institucionálních a regulačních bariér mnohem menší potenciál pro rozvoj obchodu než zboží.

Dynamický růst exportu služeb potvrzují např. údaje získané z platebních bilancí Mezinárodního měnového fondu za léta 1990–1997. Podle nich převýšil v tomto období průměrný roční růst exportu komerčních služeb (cca osmiprocentní) růst exportu zboží (cca sedmiprocentní). Pouze v Latinské Americe rostl na začátku devadesátých let export zboží nadále rychleji než export služeb.

Ke změněnému postavení služeb v mezinárodním obchodu přispěl jak rozvoj nových technologií pro dodávání služeb (např. satelitní komunikace), tak zrušení dlouhodobě působících monopolů v mnoha sektorech služeb (např. telefonní služby) či postupná liberalizace dříve omezeně přístupných sektorů služeb, jako je bankovníctví či pojišťovnictví.

Na dynamický rozvoj obchodu službami zareagovala Světová obchodní organizace (WTO), která jej zařadila na čelné místo agendy tzv. Uruguayského osmého kola jednání v letech 1986–1993. Jednání rezultovala v přijetí Všeobecné dohody o obchodu službami (General Agreement on Trade in Services, GATS). Tato dohoda představuje podle některých autorů nejvýznamnější moment v rozvoji mnohostranného obchodního systému od r. 1948, kdy vstoupila v platnost Všeobecná dohoda o clech a obchodu (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT).

Hlavním cílem GATS, na které participují vlády 134 členů WTO, je odstranit bariéry bránící rozvoji obchodu službami a stanovit transparentní pravidla liberalizačního procesu, nediskriminující zahraniční poskytovatele služeb. Ustanovení GATS se vztahují v podstatě na všechny služby. Výjimku tvoří nekomerční služby poskytované v rámci „výkonu vládní moci“ (např. služby v oblasti sociálního a důchodového zabezpečení, služby spojené s centrálním bankovníctvím aj.) a některé služby související s leteckou dopravou. WTO využívá klasifikaci služeb podle OSN a strukturuje je na:

1. obchodní služby,
2. komunikační služby,
3. stavební a příbuzné inženýrské služby,
4. prodejní služby,
5. vzdělávací služby,

6. environmentální služby,
7. finanční služby,
8. zdravotní a sociální služby,
9. turistické služby a služby týkající se cestovního ruchu,
10. rekreační, kulturní a sportovní služby,
11. dopravní služby,
12. ostatní služby.

V této stati je pozornost věnována liberalizaci obchodu environmentálními službami, které představují relativně nový segment služeb.

Environmentální služby jsou spojeny nejen s tradičními zařízeními na snížení a kontroly znečištění v jednotlivých složkách životního prostředí (ovzduší, voda, půda) či se sanačními aktivitami, ale stávají se stále významnější součástí preventivních technologií na ochranu životního prostředí, nových typů ekologicky šetrných produktů, zasahují do hospodaření s přírodními zdroji, do aplikací designu produktů, zahrnují ekologické audity či technické know-how. V této oblasti služeb postupně mizí dominance státu, která byla v minulosti u služeb s charakterem „veřejných statků“ (čištění veřejných prostranství) či u služeb vázaných na distribuční síť (kanalizační služby) téměř absolutní. S tím těsně souvisí stále výraznější privatizace a demonopolizace sektoru environmentálních služeb. Environmentální služby, produkty a technologie jsou ve stále větší míře poskytovány na komerčním základě integrovaně. Vytváří se „ekologický trh“, do něhož se obvykle zahrnují ekologická zařízení, environmentální služby a aktivity spojené s přírodními zdroji.

Velikost ekologického trhu Evropské unie byla pro rok 1998 odhadnuta na 110 mld. eur.¹⁾ I když jde o hrubý odhad, ukazuje jeho vnitřní struktura některé základní tendence. Na jeho obratu se nejvíce podílí odpadové hospodářství (40 procent) a čištění odpadních vod (39 procent). Objem služeb dosahuje 73,3 mld. eur, tj. podílí se na celkovém objemu ekologického trhu více než 66 procenty.

Nejrozvinutějším ekologickým trhem disponují Německo, Francie, Anglie, Itálie a Nizozemsko. Rozvoj ekologického trhu v jednotlivých zemích vytváří základnu pro obchod environmentálními službami. Ten je stimulován třemi základními faktory. Prvním

je dynamicky rostoucí obchod se zařízeními a technologiemi na ochranu životního prostředí, jehož organickou součástí jsou i environmentální služby spolu s naléhavou potřebou mnoha zemí vybudovat či modernizovat průmyslová nebo komunální infrastrukturní zařízení (zejména ve vodním a odpadovém hospodářství). Druhým faktorem je široké přijetí některých mezinárodních ekologických úmluv, které podporují mezinárodní obchod s určitými ekologickými produkty či službami (např. strategie Montrealského protokolu aj.). Třetím faktorem je rozhodnutí vlád mnoha zemí zahájit proces privatizace a demonopolizace domácích veřejných zařízení ve sféře environmentálních služeb, a tím vytvořit prostor pro vstup zahraniční konkurence.

Změřit objem obchodu environmentálními službami naráží jak na nedostatek údajů, tak na některé metodologické problémy. Nicméně podle výše citované studie EK pochází více než 8 procent výnosů ekologického průmyslu EU z exportu na trhy mimo ni a přibližně 15 procent výnosů se váže na exporty do ostatních členských států EU.

Základem jakýchkoliv jednání o liberalizaci obchodu environmentálními službami je jejich jednoznačná klasifikace. V současné době stojí vedle sebe revidovaná klasifikace GATS W/120 využívaná ve WTO, která člení environmentální služby pouze do čtyř hlavních skupin.²⁾ Proto je toto úzké pojetí v současné době předmětem řady kritických výhrad. Navíc nerozděluje služby podle jednotlivých složek životního prostředí a vychází z tradičního přístupu zaměřeného na „konečnou technologii“, který nebere zřetel na integrovanou prevenci a kontrolu znečištění, čistší technologie, řízení rizika a služby spojené s trvale udržitelným hospodařením se zdroji. Je zaměřena především na environmentální služby sloužící široké veřejnosti a nebere dostatečně v úvahu environmentální služby poskytované přímo průmyslu.

Reakcí na nedostatky výše uvedené klasifikace, která však zachovává její racionální základ, je klasifikace navržená v r. 1999 Evropským společenstvím. Služby jsou klasifikovány podle jednotlivých složek životního prostředí. Navržená klasifikace odlišuje služby, jež mají čistě ekologický charakter, od služeb, které mohou mít jak ekologické, tak neekologické konečné užití. Návrh ES doporučuje, aby služby s duálním využitím (kam patří např. návrhářství, architektonické a inženýrské služby aj.) byly předmětem tzv. skupinového vyjednávání a zařazeny do jiných oddílů GATS klasifikace.

Významnou roli při uspokojování poptávky po environmentálních službách hraje otevření tohoto sektoru privátním subjektům, ať již domácím, či zahraničním. Ze zahraničních zkušeností vyplývá, že vstup privátních subjektů – především při poskytování služeb ve vodním a odpadovém hospodářství – může mít různé formy.³⁾

Klasickou formou je **privatizace**, kdy na soukromý subjekt přechází vlastnictví veškerých aktiv a veškerá komerční rizika. Velmi frekventovanou formou je **pronájem** veřejné infrastrukturalní environmentální služby privátnímu subjektu. Ten je odpověd-

ný za provoz a údržbu příslušného zařízení, zatímco klíčové investice nadále financuje veřejný sektor. Oba sektory se společně podílejí na komerčním riziku. Třetí formou je uzavření **smlouvy o poskytnutí služby**. Primárním poskytovatelem infrastrukturní služby zůstává veřejný sektor. Ten však může privátnímu subjektu postoupit právo vykonávat některý úkon či dílčí službu za podmínky, že dodrží jím určené standardy a nákladovou hladinu. Smlouva se obvykle uzavírá v rámci výběrového řízení. Za financování investic do rozšíření či zkvalitnění služby plně odpovídá veřejný sektor.

Další možnou formou je uzavření tzv. **BOT (Build-Operate-Transfer) smlouvy**. Na jejím základě financuje privátní subjekt výstavbu a provoz nového zařízení v oblasti environmentální infrastruktury podle podmínek a norem stanovených veřejným sektorem. Veřejný sektor, který je jak odběratelem, tak regulátorem environmentální služby, zůstává však vlastníkem zařízení. Privátní sektor financuje infrastrukturní službu obvykle za podmínky, že veřejný sektor odebere stanovenou minimální úroveň výstupu služby, a tak zabezpečí privátnímu provozovateli návratnost jeho nákladů.

Relativně frekventovanou podobou vstupu soukromého subjektu do sféry environmentálních služeb je získání **koncese**. Privátní firma (koncesionář) nese v tomto případě plnou odpovědnost za poskytování specifikované environmentální služby, za provoz a údržbu potřebného zařízení, za poplatky a manažérské aktivity. Odpovídá za veškeré investice do výstavby, rozšíření či zlepšení systému, za jejich financování a za využívání poplatků placených uživateli služby. Veřejný sektor je odpovědný za standardy kvality služby a za jejich kontrolu. Základní jmění (stálá aktiva) související s infrastrukturou je sice po dobu platnosti koncesionářské smlouvy sčteno koncesionáři, zůstává však majetkem veřejného sektoru.

Hlavní rozdíly mezi výše uvedenými formami vstupu soukromého sektoru do environmentálních služeb se soustřeďují do rozložení rizika a odpovědnosti a do vlastnictví aktiv. V praxi existují různé kombinace těchto možností, např. pronájem, při němž soukromý sektor provádí investice, apod.

Soukromý sektor vnáší do environmentálních služeb technické a manažérské zkušenosti, přispívá k vyšší efektivnosti jejich provozování a umožňuje podstatné snížení dotací do environmentálních služeb, protože s sebou nese velký objem kapitálu a vysokou efektivnost jeho využití a pružněji reaguje na potřeby a preference odběratelů služby. V závislosti na preferování některého z výše uvedených cílů je možno volit nejvhodnější formu vstupu soukromého sektoru do sféry environmentálních služeb (např. akcentu na nové investice odpovídá nejlépe BOT smlouvy nebo udělení koncese aj.).

Z účasti České republiky na Všeobecné dohodě o obchodu službami vyplývá nezbytné respektovat jak všeobecná pravidla přístupu k zahraničním poskytovatelům environmentálních služeb (např. princip transparentnosti, zacházení podle nejvyšších výhod aj.), tak konkrétní závazky, které ČR uvedla

v listině specifických závazků pro oblast environmentálních služeb. Konkrétní závazky se týkají především omezení přístupu na trh environmentálních služeb nebo národního zacházení.

Pokud jde o přístup na trh environmentálních služeb, dává GATS každé zemi možnost omezit počet dodavatelů environmentálních služeb, omezit celkovou hodnotu transakcí či počet operací v této sféře, omezit celkový počet fyzických osob zaměstnaných v sektoru environmentálních služeb, omezit nebo naopak vyžadovat určitý typ právnické osoby, jejímž prostřednictvím bude dodavatel environmentální službu poskytovat, anebo omezit účast zahraničního kapitálu.

GATS striktně vyžaduje, aby jakékoliv omezení „národního zacházení“, které může vést k diskriminaci zahraničního poskytovatele služeb (např. dotace poskytované domácím provozovatelům environmentálních služeb), bylo uvedeno v národní listině.

Závazky v oblasti environmentálních služeb přijala ČR odděleně pro každý ze čtyř základních způsobů jejich dodání. Pro dotávky environmentálních služeb „přes hranici“, kde je geograficky jasně oddělen prodávající a kupující, nepřijala ČR žádný závazek (ať již jde o přístup na trh, či národní zacházení) a zachovala si plnou volnost v rozhodování. Naopak u druhého a třetího způsobu dodání služby, tj. u spotřeby environmentální služby v zahraničí a u komerční přítomnosti poskytovatele environmentální služby na našem území, se ČR zavázala u všech druhů environmentálních služeb k plně liberalizaci. V praxi to znamená, že Česká republika neuplatňuje žádné z výše uvedených omezení přístupu zahraničních subjektů na český trh environmentálních služeb, ani omezení „národního zacházení“. Pokud jde o přítomnost zahraničních fyzických osob na trhu environmentálních služeb, nepřijala ČR (mimo horizontálních omezení) žádné závazky.

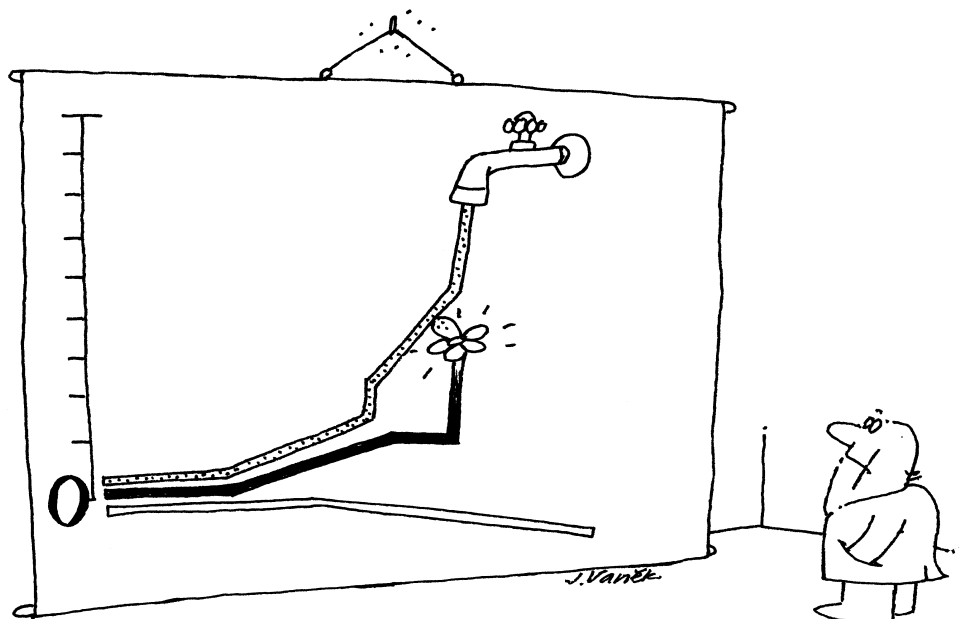
Státní politika životního prostředí ČR využívá řadu regulativů, které se mohou pro-

mítnout do sféry environmentálních služeb. Jde např. o nejvyšší přípustné koncentrace znečišťujících látek, emisní standardy, provozní požadavky či způsobilost oprávněných osob. GATS plně respektuje práva členských zemí WTO regulovat dotávky environmentálních služeb v souladu s cíli politiky životního prostředí, stejně jako respektuje regulační omezení vztahující se na celou ekonomiku (např. emisní poplatky), anebo na všechny lokální poskytovatele služeb (např. stavební omezení aj.). Pro některé sektory přitom platí dodatečné požadavky v podobě licencí na provádění určitých operací.

Pro provozování environmentálních služeb platí jak obecné požadavky na vydávání licencí, tak specifické požadavky platné pouze pro tento sektor. Na českých vývozcích environmentálních služeb mohou být nejčastěji požadovány licence pro poskytování služeb při manipulaci, dopravě a zneškodňování nebezpečných látek, při vypracování environmentálního auditu či při hodnocení dopadu na životní prostředí aj. V některých zemích je vyžadováno, aby si nositel zahraniční licence nechal „certifikovat“ své služby místní firmou, a tím byl zajištěn soulad s místními ekologickými a profesionálními standardy (jde o neformální mechanismus „sdílení trhu“).

GATS však současně usiluje o to, aby přínosy z přijetí specifických závazků nebyly blokovány domácí regulací více, než je racionální a objektivní, a aby regulativy nebyly aplikovány diskriminačním způsobem. Proto se v současné době rozvíjí v některých sektorech služeb práce na vypracování pravidel, která by měla zajistit, aby požadavky a postupy týkající se kvalifikace, technických standardů a licencí nevytvářely zbytečnou bariéru obchodu.

Některé environmentální služby vyžadují jednotnou distribuční či sběrnou síť a jejich poskytování se blíží podmínkám přirozených monopolů. V přirozeném monopolu prudce klesají průměrné náklady, takže monopolní firma může nabízet danou environmentální



službu efektivněji, než kdyby o to usilovalo několik firem. V této oblasti jsou většinou regulovány ceny a eventuálně dotovány náklady s ohledem na konečného spotřebitele služby. Vlády jednotlivých zemí WTO mohou rozhodnout, že environmentální služby budou poskytovány monopolním veřejným zařízením, nebo mohou udělit koncesi na výhradní dodávání těchto služeb soukromému provozovateli. Jde obvykle o zásobování vodou a čištění odpadních vod, sběr a zneškodňování tuhého odpadu v komunální nebo průmyslové sféře, monitoring a certifikační služby v rámci plnění ekologických regulačních standardů aj. Stupeň, v němž jednotlivé země podporují monopoly či udělují práva výhradním dodavatelům environmentálních služeb, odráží historicky setrvačný model veřejného vlastnictví v této oblasti a současně vypovídá o inklinaci země k privatizaci.

Všeobecná dohoda o obchodu se službami plně respektuje existenci monopolů ve sféře environmentálních služeb za předpokladu, že monopolní dodavatelé nenarušují závazky země o zacházení podle nejvyšších výhod, o přístupu na trh a národním zacházení. Chce-li monopolní dodavatel environmentálních služeb poskytovat i další služby a vstupuje-li na tomto poli do soutěže s potenciálními konkurenty, nesmí zneužívat svého postavení způsobem, který je v rozporu se specifickými závazky země.

Smyslem rozsáhlé liberalizace obchodu environmentálními službami je přinést souběžné pozitivní efekty jak ve sféře ochrany životního prostředí, tak ve sféře ekonomické a obchodní (tzv. win-win efekty).

Trh environmentálních služeb v České republice

Podklady, které by umožnily charakterizovat objem a strukturu trhu s environmentálními službami v ČR, jsou velmi omezené. Statistické sledování této sféry dosud chybí, stejně jako jakékoliv přípravné práce na klasifikaci environmentálních služeb.

Pomocným zdrojem informací o konkrétních poskytovatelích environmentálních služeb v ČR zůstávají informační katalogy (např. Trh životního prostředí, SOS Odpady, EKO Mosaic aj.), v jejichž rámci je možno sledovat vývoj environmentálních služeb v podobě marketingových, inzertních a výstavnických aktivit firem podílejících se na eko-trhu, eventuálně ekologické databázové informace, shromážděné např. Českým ekologickým manažerským centrem.

Jakákoliv hlubší analýza sektoru environmentálních služeb ČR bude v první fázi proto vyžadovat speciální šetření o jejich rozsahu a vývozu.

Z prvních mozaikových sond nicméně vyplynulo, že ekologické firmy či sdružení, již delší dobu fungující na českém trhu, začínají stále více pronikat i do zahraničí, resp. rozvíjet export služeb. Uvedmě několik vybraných příkladů.

Bezpochyby největším producentem a vývozcem ekologického zboží a služeb v ČR je v současné době ZVVZ a.s. Milevsko. Zabývá se vývojem, projekcí, výrobou, montáží,

měřeními, prodejem, servisem a opravami výrobků a zařízení pro ekologii, zejména pro čištění a úpravu vzduchu a jiných plynných médií a likvidací plynných škodlivin. Přes ekonomickou recesi v ČR dosáhla tato firma např. v r. 1998 tržeb v objemu 2,2 miliardy Kč a současně největšího objemu vývozu v historii podniku. Téměř třetinový podíl exportu na celkových tržbách se realizoval vývozem do 21 zemí světa. K úspěšně se rozvíjejícímu exportu ekologického zboží a služeb přispěla bezesporu skutečnost, že si ZVVZ a.s. Milevsko vybudovala pro realizaci svého vývozu zahraniční zastupitelskou síť. Patří do ní jak zastupitelské kanceláře firmy v Ruské federaci a na Slovensku, tak smlouvy o zastupování uzavřené s Německem, Francií a Svazovou republikou Jugoslávie a v neposlední řadě smlouvy s organizací jako je Škodaexport a.s. Praha, Strojexport a.s. aj.

Obdobně téměř 50 procent tržeb Českého centra čistší produkce pochází ze zahraničí. Jde především o „vývoz služeb“ v oblasti know-how o čistší produkci a zavádění trvale udržitelného environmentálního managementu do jednotlivých podniků. Hlavními odběratelskými trhy těchto služeb byly Chorvatsko, Arménie a Makedonie.

Služby v oblasti ekologie a energetiky úspěšně exportuje i privátní česká akciová společnost „Ekoengineering“ (např. do Rumunska). Tato firma se aktivně uchází o možnost realizovat široký rejstřík dodávek ekologického zboží a služeb při obnově balkánských zemí.

K dynamicky se rozvíjejícímu oboru environmentálních služeb – v ČR stejně jako v jiných zemích – patří ekologické poradenství, zejména zavádění, audit, certifikace a obecné konzultační služby v oblasti systémů environmentálního managementu.

Závěrem je možno shrnout, že využití výhod liberalizace obchodu environmentálními službami v České republice bude vyžadovat soustředění pozornosti na tři základní roviny.

V rovině **teoreticko-metodologické** půjde především o vytvoření předpokladů pro statistické sledování environmentálních služeb v souladu s definitivní klasifikací WTO, harmonizovanou s návrhy ES/OECD. Před eventuelním dalším rozšířením liberalizace obchodu environmentálními službami na další způsoby jejich dodání je nutno podrobně vyhodnotit dosavadní zkušenosti s jednotlivými formami vstupu zahraničních poskytovatelů služeb na český trh.

Za hlavní obchodněpolitický cíl ve vztahu k **zahraničním trhům** je nutno pokládat výraznější proniknutí českých dodavatelů environmentálních služeb na tyto trhy (především na trhy evropských postkomunistických států, Ruska a eventuálně na některé velké trhy asijské). Lze důvodně předpokládat, že hlavní překážkou pro vstup českých dodavatelů environmentálních služeb na zahraniční trhy bude nedostatek vlastního kapitálu a malá možnost získat exportní úvěr, zejména pak garanci exportních úvěrů při vstupu na rizikovější trhy.

Dalším limitujícím faktorem bude nedostatek kompletních informací o zahraničních ekologických trzích, tj. o lokálních a regio-

nálních ekologických prioritách, o potenciálních partnerech pro založení společných podniků, o přístupu k tržním informacím či o možnosti prezentování na ekologických mezinárodních konferencích a výstavách. K výše uvedeným cílům je možno ještě efektivněji využít některé v ČR již dlouhodobě fungující organizace (např. CzechTrade). Přitom systematickou pomoc budou potřebovat především malí a střední dodavatelé environmentálních služeb, kteří nemají dostatek finančních prostředků na marketingové průzkumy potřeby konkrétních druhů environmentálních služeb v jednotlivých zahraničních regionech.

Pokud jde o **vnitřní trh**, je zřejmé, že plná liberalizace komerční přítomnosti zahraničních poskytovatelů environmentálních služeb na našem území vystavuje domácí poskytovatele těchto služeb stimulačnímu konkurenčnímu tlaku. Domácí firmy budou – na druhé straně – v nevýhodě pro své omezené finanční možnosti investovat do obnovy sítí a budování nových infrastrukturálních zařízení, obvykle kombinované s limitovanými možnostmi dosáhnout na úvěr. Zvýšení efektů liberalizace obchodu environmentálními službami by v dané fázi umocnila větší iniciativa domácích firem při zakládání společných podniků.

Literatura:

World Development Report 1999/2000, Entering 21 Century, The World Bank, Oxford University Press 2000.

The EU ECO – Industry's Export Potential, Final Report to DG Environment of the European Commission, European Communities, September 1999.

The Environmental Goods and Services Industry, Manual for Data Collection and Analysis, OECD, Eurostat 1999.

The General Agreement on Trade in Services and Related Instruments, WTO, April 1994.

Environmental Services: The Win-Win Role of Trade Liberalisation in Promoting Environmental Protection and Economic Development, OECD, 2000.

Environmental Goods and Services, An Assessment of the environmental, economic and development benefits of further global trade liberalisation, OECD, 2000.

Juránek, F.: Všeobecná dohoda o obchodu službami, in: Obchod, Kontakt, Marketing, čís. 5, 1999.

Studijní materiály získané na regionálním semináři WTO „General Agreements on Trade in Services“, pořádaném v únoru 2001 v Praze.

¹⁾ Viz The EU ECO-Industries Export Potential, Final Report to DG Environment of the EC, September 1999.

²⁾ Služby spojené s odpadními vodami, služby spojené se zneškodňováním odpadů, sanitační a příbuzné služby a ostatní služby.

³⁾ Podle Environmental Services: The „Win-win“ Role of Trade Liberalisation in Promoting Environmental Protection and Economic Development, COM/TD/ENV/99/93/Final. OECD, 2000.

Černá Hora trochu jinak

FRANTIŠEK ŠÍSTEK

Reakce na článek Jiřího Dienstbiera „Černá Hora a Srbsko“, MP 7/2001, str. 8–10.

Článek Jiřího Dienstbiera „Černá Hora a Srbsko“ (MP 7/2001, str. 8–10), v němž autor soustředil svou pozornost na poněkud chaotickou vnitropolitickou situaci v Černé Hoře po dubnových volbách do republikového parlamentu a na černo-horské vztahy se Srbskem v rámci dnes prakticky nefungující Svazové republiky Jugoslávie, obsahuje četné nepřesnosti, zjednodušená tvrzení a klišé. Mimo to navíc mnohé podstatné informace přechází mlčením, čímž přispívá k vytváření zkresleného obrazu popisované problematiky.

Jednoznačným těžištěm příspěvku pana Dienstbiera je snaha o analýzu aktuální politické situace v Černé Hoře, vztahů obou republik v rámci federace a jejich dalších perspektiv. Autor se ovšem nevyhnul ani krátkému historickému exkurzu s cílem lépe objasnit některé základní teze, zejména pak myšlenku o těsné etnické provázanosti Srbů a Černo-horců. Pravoslavné předky dnešních Černo-horců, kteří si v okolí Cetinje uhájili svou faktickou nezávislost po celou dobu osmanského panství na Balkáně, zde poněkud neobratně označuje za „slovanské kmeny východního vyznání“. Dienstbier dále uvádí, že Turci byli vždy odrazeni, přestože „třikrát pronikli do města (tj. Cetinje)“. Cetinje však tehdy nebylo městem, dokonce ani vesnicí. Šlo jen o údolí, kde se podle potřeby scházeli černo-horští kmenoví pohlaví. Až do poloviny 19. století zde byl jedinou budovou cetinjský klášter. Říkat mu město by bylo příliš. Po roce 1878 se Rakousko-Uhersko skutečně snažilo omezit černo-horskou územní expanzi, jak uvádí Jiří Dienstbier. Kotorský záliv ovšem habsburská monarchie získala již na počátku devatenáctého století, a nikoli na Berlínském kongresu, jak by se mohlo zdát z autorových formulací.

Proces inkorporace Černo-horského království do nového jihoslovanského státního celku po první světové válce charakterizuje Jiří Dienstbier následující pasáží: „Černo-horský parlament v roce 1918 rozhodl připojit se ke Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Odbojné skupiny se chopily zbraní, ale povstání zastavil sesazený král Nikola a zbytky byly potlačeny. Černo-horci přitom nepožadovali, aby jejich jméno figurovalo v názvu státu, což ukazuje, že se jejich rozhodující většina považovala za součást srbského národa a jejich protesty nebyly etnické, ale – jak bychom dnes řekli – samo-

správné.“ Po vstupu srbských vojsk do Černé Hory na podzim roku 1918 se ovšem černo-horský parlament již nesešel. Formální deklaraci o detronizaci domácí dynastie Petrovičů-Njegošů a připojení Černé Hory k Srbsku (nikoli tedy Království SHS, jehož vznik byl vyhlášen až 1. prosince 1918) provedla tzv. Podgorická skupština 26. listopadu 1918. Jednalo se o účelový orgán složený z příznivců bezpodmínečného připojení Černé Hory k Srbsku, který vybírala za chaotických okolností čtveřice agentů srbského premiéra Pašiče ve spolupráci se srbskou armádou. O legitimní parlament tedy nešlo. Následně, tzv. Vánoční povstání, král Nikola, sídlící v pařížském exilu, nezastavil. Na žádost velmocí vydal jen prohlášení, ve kterém vyzval k zastavení bojů s tím, že o konečném statutu Černé Hory rozhodne mezinárodní konference. Panovníkovo provolání se do Černé Hory dostalo až poté, co srbské jednotky povstání již potlačily. Vánoční povstání ovšem nelze ztotožňovat s rozsáhlým povstaleckým hnutím, které v Černé Hoře zuřilo ještě několik let po smrti krále Nikoly v roce 1921.

V otázce státoprávní budoucnosti byli Černo-horci rozděleni. Část podporovala zachování nezávislého státu, jiné segmenty černo-horské společnosti prosazovaly jihoslovanskou konfederaci či federaci, další se přimkly k centralistickému modelu realizovanému Bělehradem, nezanedbatelné procento černo-horské populace pak podporovalo Komunistickou stranu Jugoslávie a jí předkládaná řešení. Důraz na zachování černo-horské identity a státoprávních tradic, byl se nedemonstroval v etnických kategoriích, byl značný. Násilná likvidace nezávislosti a represivní režim meziválečné Jugoslávie prohloubily vnímání rozdílnosti mezi Černo-horci a Srby. Pokud jde o jméno státu, Černo-horců, a to ani těch spolupracujících s režimem, se prostě nikdo neptal.

Otázce etnické identifikace Černo-horců se pan Dienstbier ostatně také věnuje. Uvádí, že Srbové i Černo-horci „mluví stejným jazykem, používají stejné písmo, mají stejné náboženství“. Mnoho z Černo-horců žijících v Srbsku se považuje za Srby. V samotné Černé Hoře se podle Jiřího Dienstbiera za Srby považují asi dvě třetiny Černo-horců, zatímco za specifický národ jen třetina. Pana Dienstbiera vede tato situace ke srovnání s Moravany. Situace je ovšem složitější. Černo-horci a Srbové mlu-

ví sice v podstatě stejným jazykem, existují zde však rozdíly stejně jako mezi Srby a Chorvaty či Bosňáky. Oba národy nepoužívají stejné písmo, ale písma – i cyrilici, i latinku, záleží na osobní volbě.

Církevní otázka je komplikovanější. Černo-horci jsou sice stejně jako Srbové většinou pravoslavní, hlásí se však ke dvěma znesvářeným církvím: k Srbské nebo Černo-horské pravoslavné církvi. Černo-horská pravoslavná církev, která byla oficiální církví nezávislého státu, byla zrušena nekanonickým dekretem jugoslávského prince-regenta Aleksandra Karadjordjeviće z roku 1920, který zároveň předal veškerý její majetek Srbské pravoslavné církvi. Černo-horská pravoslavná církev byla obnovena v roce 1993, spory mezi oběma organizacemi však trvají dodnes. Největší intenzity nedosahují liturgické, ba ani majetkoprávní, ale právě etnické spory obou církví. Tvrdit, že Černo-horci sdílí se Srby stejnou víru, by však bylo nepřesné i z jiných důvodů. V některých oblastech Černé Hory se skupiny obyvatel definují i jako Černo-horci katolického vyznání (zejména v okolí Baru), v Borce Kotorské žije kolonie Černo-horců – adventistů (reemigrantů z USA), vyskytují se i Černo-horci muslimského vyznání a velká část populace je navíc nábožensky vlažná. Totéž pak platí i o obyvatelích Srbska. Argumentovat stejnou krví, jazykem a náboženstvím bylo obvyklé před sto lety, pro definování moderních národů dneška jsou však podobné kategorie nevhodné. Srovnání Černo-horců a Srbů se vztahem Moravanů k Čechům je dalším stereotypem odkazujícím k myšlenkovému světu 19. století.

Na více místech příspěvku se Jiří Dienstbier dotýká černo-horského volebního zákona. Ten dovoluje hlasovat ve volbách jen osobám, které mají jugoslávské občanství a trvalý pobyt v Černé Hoře delší než dva roky. Tento zákon se vztahuje na místní a republikové volby i případné referendum o státoprávní budoucnosti. Současný zákon, tvrdí Jiří Dienstbier, „odmítají... jak Černo-horci žijící v Srbsku i v zahraničí, tak mezinárodní společenství“. Zároveň uvádí, že k volebním urnám v Černé Hoře tak nemohl jít ani ministr zahraničí Branko Lukovac, který působil dlouhá léta v Bělehradě a v cizině. Takový zákon má samozřejmě mnoho nedostatků, je však patrně jediným realistickým řešením. Bylo by totiž těžké rozhodnout, kdo z občanů Srbska by měl být klasifikován jako Černo-horec. Nejhlásitější obhájci myšlenky, že by v Černé Hoře měli volit i Černo-horci ze Srbska, se většinou narodili v Srbsku a s Černou Horou nemají společného nic kromě pár sentimentálních a rodinných vazeb či vzpomínek na jadranské pláže. Co je podstatnější, neurčitá skupina jugoslávských občanů definovaných jako srbských Černo-horců již disponuje volebním právem v Srbsku. Bylo by tedy nesmyslné, kdyby získali volební právo i ve federální jednotce, v níž nežijí. Zkušenost z Chorvatska, kde hlasy radikálních nacionalistů z diaspory a západní Hercegoviny pomáhaly udržovat retrogradní Tudjmanův režim,

naznačuje, že rozšíření volebního práva na pokud možno všechny členy idealizované národní pospolitosti není v balkánských podmínkách nejlepším řešením. Politickou situaci v Černé Hoře tedy mohou ovlivňovat jen občané, kteří v této republice trvale žijí. K volebním úrnám se tak nemohou dostavit například haagským tribunálem stíhaný bosenskosrbský předák Radovan Karadžić, ani kosovskoalbánský nacionalistický politik Rexhep Qosja, kteří se oba v Černé Hoře narodili. Tím méně pak osoby narozené mimo Černou Horu rodičům z Černé Hory pocházejícím, jako je Jiří Dienstbierem zmiňovaný předseda jugoslávské skupštiny Dragoljub Mićunović. Místo tvrzení, že s tím nesouhlasí „mezinárodní společenství“, měl autor spíše uvést, které subjekty či představitelé tohoto společenství má na mysli. Většina významných mezinárodních organizací, jako například OSBE, totiž zavedení volebního práva pro osoby, které v Černé Hoře nežijí, také neschvaluje.

Je zarážející, že se Jiří Dienstbier ani slovem nezmiňuje o mnohem důležitějším důsledku černohorského volebního zákona. Díky poměrně liberální podmínce dvouletého pobytu zde mohou volit tisíce uprchlíků z Krajiny, Bosny či Kosova. Tento fakt přitom v mnoha ohledech zhoršuje pozici černohorských sil prosazujících nezávislost země. Naproti většina těchto naturalizovaných Černohorců se totiž hlásí k srbské národnosti a volí strany probělehradské orientace. V některých oblastech, zejména v pobřežních okresech Herceg Novi a Budva, příliv uprchlíků drasticky změnil demografickou strukturu míst tradičně podporujících co největší černohorskou samostatnost na Bělehradu. Jiří Dienstbier je o tomto důsledku černohorského volebního zákona jako zvláštní zpravodaj Komise OSN pro lidská práva v bývalé Jugoslávii jistě informován, ve svém článku se však zmiňuje jen o těch aspektech, které v jeho interpretaci vyznívají jako forma volební manipulace hraničící s protisrbskou diskriminací.

Jiří Dienstbier se také věnuje interpretaci výsledků černohorských parlamentních voleb z 22. dubna 2001. Uvádí, že „...Milo Djukanović se svou koalici ‚Vítězství patří Černé Hoře‘, požadující mezinárodněprávní suverenitu Černé Hory, sice získal hlasů nejvíce, ale nikoli nadpoloviční většinu a nikoli většinu těch, kteří se chápou jako černohorští Srbové nebo etničtí Černohorci“. Takový výsledek označuje za „vítěznou porážku pročernohorské opce“.

Nejprve k Dienstbierově tvrzení, že Djukanovičova koalice nezískala většinu etnických Černohorců ani černohorských Srbů. Při posledním sčítání, krátce před rozpadem SFRJ v roce 1991, se k černohorské národnosti přihlásilo 380 467 osob z celkového počtu 615 035 obyvatel republiky, k srbské pak 57 453. Od té doby došlo v Černé Hoře ke značným demografickým změnám i ke změnám v chápání etnické příslušnosti. K plánovanému sčítání v Srbsku a v Černé Hoře letos nedošlo. Nikdo, ani pan Dienst-

bier, tedy nemůže s jistotou tvrdit, kolik osob se dnes v Černé Hoře hlásí k černohorské či srbské národnosti. S ještě menší jistotou může pak odhadovat, jak kdo z těchto osob volil. Na odevzdaných volebních lístcích se etnicita voličů neuvádí. U některých menších volebních okrsků, jejichž národnostní struktura je v zásadě homogenní (Andrijevića – Srbové, Cetinje – Černohorci), by taková spekulace měla své opodstatnění. Volby v Černé Hoře ovšem rozhodují výsledky hlasů ve větších městech, kde jsou etnické poměry značně nepřehledné (Podgorica, Nikšić, Bijelo Polje, Bar). V případě osob, které se považují za Srby, má pan Dienstbier nejspíš pravdu – jedná se o stoupence Jugoslávie a Djukanovičovi patrně hlasy nedali. V případě populace, která se považuje etnický za Černohorce, však jeho tvrzení neobstojí.

Jiří Dienstbier označuje výsledek voleb za „vítěznou porážku pročernohorské opce“. Tento názor potvrdí či vyvrátí teprve další vývoj situace v Černé Hoře a SR Jugoslávii. Očekávání části independentistických voličů v Černé Hoře byla možná zklamána tím, že vítězství sil usilujících o nezávislost nebylo totální. Přes těsný výsledek byly však volby pro hnutí za nezávislost úspěchem, což Jiří Dienstbier nezdůraznil. Djukanovičova dnešní koalice totiž získala víceméně stejný počet hlasů jako jeho koalice „Za lepší život“ v roce 1998. Tehdy byla ovšem v koalici zastoupena i prosrbská Národní strana. Djukanović navíc vystupoval s vágním programem, který uspokojoval jak příznivce zachování jugoslávské federace, tak mnohé zastánce nezávislosti. Černohorskou nezávislost začal Djukanović prosazovat zřetelně teprve v listopadu 2000. Poslední volby vyhrál navzdory tomu, že v Bělehradě padla Miloševićova diktatura a povolil tlak, který Černohorce homogenizoval, přes pokračující ekonomické a sociální problémy, přes ztrátu projugoslávských voličů a jednoho koaličního partnera a v neposlední řadě i přes velký tlak mezinárodního společenství. Když pan Dienstbier uvádí, že „mnohé hlasy pro Djukanoviče nemusely být hlasy pro nezávislost, ale proti koalici vedené černohorskou odnoží bývalé Miloševićovy strany“, platí to spíše opačně. Mnohé hlasy pro opoziční koalici „Společně pro Jugoslávii“ patřily voličům nespokojeným s ekonomickou situací v zemi, za kterou nesla svůj díl odpovědnosti i dosavadní vláda. Státoprávní budoucnost Černé Hory byla sice v předvolební kampani klíčovým bodem, přece jen však šlo o parlamentní volby, nikoli o referendum. K hlasům Djukanovičovy vítězné koalice je navíc nutné připočítat i hlasy pro Liberální svaz a albánské strany, které také prosazují nezávislost.

Kromě omylů a nedořečených informací ve větších tematických celcích Dienstbierovy analýzy lze najít i drobnější chyby. Pro černohorskou vládnoucí koalici z let 1998–2001 (v originále „Da živimo bolje“) se v češtině používá termín „Za lepší život“

spíše než „Žít lépe“. Tato koalice, jak autor píše, projevovala zdrženlivost a neodpovídala na incidenty vyvolané „federální armádou a zvláštními jednotkami policie“. Jednotky policie byly ovšem plně pod kontrolou Djukanovičovy administrativy. Jiří Dienstbier má spíše na mysli tzv. 7. batalion, paravojenskou jednotku přidruženou k federální armádě a složenou z voličů prosrbských stran, která měla oficiálně status vojenské policie. Předseda Liberálního svazu Černé Hory, s nímž se Dienstbier osobně setkal, se jmenuje Miroslav Vicković, nikoli Vičkovič. Jeho stranu autor označuje za „nejdůslednějšího stoupence koncepce dvou různých národů“. Černohorští liberálové jsou však především důslednými stoupenci černohorské státní suverenity a problémy etnické identity jsou pro ně druhořadé. Černohorci identifikující se jako Srbové také většinou přes rozdílné názory na státoprávní budoucnost Černé Hory hodnotí liberály relativně pozitivně. Navzdory nespokojeným hlasům některých radikálních nacionalistů z Djukanovičova tábora nedávno liberálové do funkce předsedkyně černohorského parlamentu jmenovali Vesnu Perovićovou, Srbku z Bělehradu.

Jiří Dienstbier cituje některé své informátory jmény, byť někdy pokroucenými. Jindy na jméno zapomene: „Muslimský profesor historie podporuje nezávislost Černé Hory...“ V tomto případě by se ještě dalo hádat, že se nejspíš jedná o populárního historika Šerba Rastodera. Nedešifrovatelná je ovšem identita „nezávislého aktivisty“, který zvláštnímu zpravodaji OSN sdělil údajně „mezi čtyřma očima“, že černohorští Albánci pašují heroin do Itálie a Řecka. Dienstbier téma dále rozvádí: „...i v Podgorici a v Baru se objevily letáky propagující sjednocení Albánců a Kosovská osvobozená armáda nezapomněla zapustit kořínky a verbovat do svých řad v Černé Hoře. Někteří zdejší mladíci válčili v Kosovu, v Preševském údolí a zapojili se do jednotek albánských extremistů v Makedonii.“ V některých místech Černé Hory se před dubnovými volbami skutečně objevily letáky popisované obsahu. Stejně jako v případě tiskovin s obdobnou tematikou (propagujících například připojení Černé Hory k Chorvatsku pod jménem Černé Chorvatsko) šlo o předvolební provokace s cílem homogenizovat prosrbsky orientované voliče proti hypotetickým nepřátelům. Jiří Dienstbier není první, kdo upozorňuje na to, že v Černé Hoře působí Kosovská osvobozená armáda. Podobné informace se objevily několikrát i v podgorickém deníku Dan. Jeho šéfredaktor Vladislav Milović bude nyní sva tvrzení muset dokazovat u Vyššího soudu v Podgorici, jinak se nevyhne stíhání za šíření poplašné zprávy. Představitelé seriózních mezinárodních organizací, kteří v Černé Hoře působí dlouhodobě (například Peter Palmer z International Crisis Group), stejně jako množství novinářů zatím po údajných albánských ozbrojencích v Černé Hoře nenašli jedinou stopu.

Jiří Dienstbier také popisuje složitá povolební jednání Djukanovićovy koalice s Liberálním svazem, jež nakonec vedla k vytvoření menšinové vlády. Dienstbier uvádí, že liberálové bez ohledu na volební výsledky požadovali kromě dalších poslaneckých míst též 120 milionů marek. Zatímco údaj o poslaneckých místech je správný, o 120 milionech marek mluvil poslanec Liberálního svazu Dejan Vučinić v jiné souvislosti. Vučinić uvedl, že podle tiskových zpráv stála cesta amerického kosmického turistu Dennise Tita 20 milionů marek. Pokud by se tedy Djukanovićova koalice chtěla na dobu povolebních jednání zbavit poslanců Liberálního svazu (je jich celkem šest), za 120 milionů by jim mohla zorganizovat výlet na oběžnou dráhu, odkud by se vrátili, až se rozbouraná situace zase uklidní. Šlo tedy o vtíp, nikoli o „nehorázný požadavek“, jak tvrdí Jiří Dienstbier. Ten dále konstatuje, že „kdyby se Djukanović dohodl s projugoslávským blokem, ztratili by (liberálové) jakoukoli naději na vyhlášení nezávislosti.“ O tomto tvrzení lze pochybovat. Koalice independentistických a prosrbských sil by mohla být zformována jako technická vláda s cílem ztížit politické tenze a připravit podmínky pro konání referenda. O „dočasné koncentrační vládě“ se v Podgorici hovoří jako o poměrně reálné možnosti dalšího vývoje v obou zneprátených táborech. Liberálové by navíc naději neztratili ani v případě hypotetického Djukanovićova obratu směrem ke spolupráci se Srbskem. Díky němu by se totiž jistě přelily sympatie značné části Djukanovićových independentistických voličů do tábora liberálů.

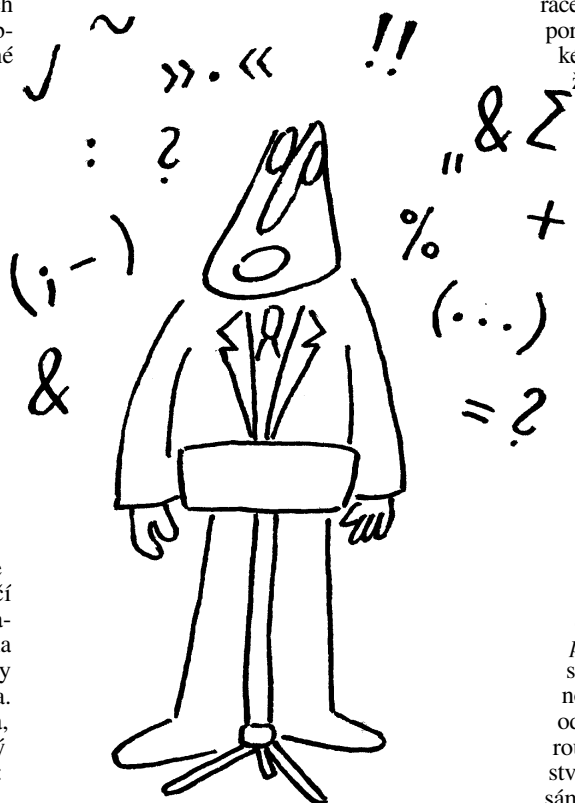
Jiří Dienstbier nezapomíná ani na temné zmínky o korupci v černohorských vládních strukturách a ilegálních obchodech. V Srbsku prý podle něj již začínají být podobné jevy postihovány (?), v Černé Hoře ovšem takové praktiky hrozí přerůst v otevřenou konfrontaci. „Varováním může být,“ tvrdí autor, „že po veřejných odhaleních italského ministra vnitra o spojení italského a černohorského zločinu v Itálii a dva dny po reportáži ve splitské Ferral Tribune byl koncem května na náměstí v Budvě doslova rozstřílen šéf černohorských černých obchodů Sekulić“. Je nepopíratelné, že v Černé Hoře stejně jako v dalších východoevropských zemích kvete korupce i nelegální obchody. Spektakulární veřejná odhalení, na nichž se podíleli v posledních letech zejména italské politikové, se však zatím ještě nikdy nepodařila prokázat. Na sklonku roku 1999 tak například mediální i politickou bouři způsobilo italské prohlášení, že tehdejší černohorský ministr zahraničí Branko Perović je podezřelý ze styků s kalábrijskou mafií. Po jeho rezignaci a mnoha článcích, které utvrdily obraz Černé Hory jako mafiánského ráje, celá aféra utichla. Italská strana dodnes obvinění neprokázala, ani Perović nepovolala k soudu. Stejný scénář se poté ještě několikrát opakoval: obvinění, vytváření negativního obrazu

Černé Hory, varování před její nezávislostí... a pak ticho. Na denní světlo mezitím naopak vyplula spíše fakta o ekonomické a další spolupráci některých italských kruhů s Miloševićovým Srbskem. K dalším tvrzením Jiřího Dienstbiera: Blagota Sekulić byl skutečně zavražděn. Splitský týdeník se však jmenuje Ferral (nikoli Ferral) Tribune. Uvedená reportáž ovšem nevyšla tam, nýbrž v záhřebském Nacionalu. Sekulić navíc nebyl právě významnou postavou podsvětí. Nazvat ho „šéfem černohorských černých obchodů“ je možná zvukomalebné, bohužel však nesmyslné.

Jiří Dienstbier také tvrdí, že Muslimové žijící v Černé Hoře jsou rozdělení v otázce možné nezávislosti. „Mnozí se obávají, že povede-li středem Sandžaku mezinárodní hranice, budou jejich staleté rodinné i obchodní styky narušeny...“, konstatuje autor. Podle výzkumů veřejného mínění, prováděných podgorickým Centrem pro demokracii a lidská práva (CEDEM), naprostá většina černohorských Muslimů podporuje vznik nezávislého černohorského státu. Hlasy obávající se možného rozdělení se ozývají především ze srbské části Sandžaku. Sám pojem Sandžak je dnes spíše mytickým pojmem, jako reálný mezihraniční region však již neexistuje. K hlavnímu přerušení vazeb tamějších Muslimů navíc došlo v roce 1992, kdy byla vyhlášena samostatnost Bosny a Hercegoviny. Komunity Muslimů ze Srbska i z Černé Hory byly totiž mnohem více provázané s Bosnou a Hercegovinou, zejména se Sarajevem jako přirozeným kulturním a ekonomickým centrem, než navzájem mezi sebou. Vytvo-

ření pevnější hranice mezi Černou Horou a Srbskem se v tomto světle jeví jako druhořadé.

V závěru svého článku hodnotí Jiří Dienstbier angažmá mezinárodního společenství na Balkáně v uplynulém období. Uvádí, že zatímco v 90. letech došlo k mnoha chybám, v poslední době „můžeme vysledovat některé pozitivní změny“. Západoevropské státy, USA i mezinárodní organizace podporují demokratické změny v regionu a zároveň se pokoušejí zabránit dalšímu teritoriálnímu drobení na Balkáně. V případě jednotlivých formálních částí SR Jugoslávie, zbytkového státu účelově založeného Miloševićem a jeho spojenci, který nikdy nedokázal řádně fungovat a mezinárodní komunita jej řadu let odmítala uznat, ovšem leckdy převažuje princip zachování statu quo nad snahou o podporu demokracie. Právě v Černé Hoře se toto selhání fatálně projevuje. V posledních volbách i po nich tak představitelé mezinárodní komunity nepodpořili multietnické strany, které se velkou měrou zasloužily o uchování národnostního a náboženského smíru v této republice během let balkánských válek, strany, které přes všechny své nedostatky prosazují již několik let či dokonce od svého vzniku těsnou spolupráci s demokratickým světem. Místo toho našel Západ společnou řeč s nejméně spolehlivými spojenci Miloševiče a nacionalisty, s koalicí, na jejíž mýtincích se při zmínkách o Muslimech běžně skanduje „pobít, pobít“ a jejíž vůdci navrhuji zbavit národnostní menšiny volebních práv v případě referenda. Pro velkou část mezinárodního společenství je bohužel nejdůležitější hodnotou nikoli demokracie a vnitropolitická stabilita v Černé Hoře, nýbrž snaha udržet alespoň formální existenci jugoslávské federace. Tím, že mezinárodní společenství podporuje pozice politických proudů extremistického a antidemokratického typu jen proto, že projevují vůli spolupracovat s Bělehradem a nepožadují nezávislost, podryvá zároveň křehkou vnitropolitickou stabilitu v jinak silně polarizované Černé Hoře. Místo řešení vážných balkánských krizí vytváří zcela zástupný problém. Bránit miniaturní Černé Hoře v cestě k nezávislosti a podmiňovat tím hospodářskou pomoc potřebnou k provedení reformem v této zemi, ignorovat vůli většiny tamějších voličů a podporovat místo toho radikální nacionalisty pod pláštíkem boje proti další balkanizaci není zas tak těžké. Vyřešit postavení Kosova, otázku Makedonie, reintegraci Bosny a Hercegoviny nebo celkovou ekonomickou a sociální situaci v regionu bude ovšem složitější. Jiří Dienstbier v závěru svého příspěvku vyjadřuje naději, že rozvoj jihovýchodní Evropy zabrání nakonec dalším konfliktům „a bude nás všechny stát méně finančně, ale především lidsky a morálně“. Je škoda, že se Jiří Dienstbier nezamyslel i nad možnou morální cenou politiky rozhodného odporu vůči černohorské nezávislosti, kterou dnes prosazuje mezinárodní společenství, mezi jehož prominentní představitelé sám patří. ○



Kresba Miloš Krmáček

Opium intelektuálů

Aron, Raymond: *Opium intelektuálů. Překlad Helena Beguinová, Praha: Mladá fronta 2001, první vydání, náklad nově, 360 str., 279 Kč, ISBN 80-204-0842-8.*

Kritika ideologií je politologická disciplína, která – ač se v českém prostředí dvacátého století nemohla vyvíjet kontinuálně – dosáhla i u nás relativních úspěchů. Zvláště za první republiky jak čapkovský pragmatismus, tak masarykovský realismus odrážely intelektuální atmosféru své doby. Poválečná prosovětská euforie jako by umlčela kritické hlasy Ferdinanda Peroutky, Václava Černého, Pavla Tigrida a dalších pronikavých myslitelů své doby, tušících hrozbu nové totality (viz např. Drápala, Milan /ed./: *Na ztracené vartě Západu*, Praha, Prostor 2001). Z autorů příštích v pozdějších letech jmenujme Petra Pitharta či Václava Havla.

Sklobit kritiku ideologií s analýzou mezinárodních vztahů v díle Raymonda Arona byl cíl, který si pro svou červnovou pražskou přednášku zvolil francouzský politolog a Aronův žák Pierre Hassner. Ačkoli problematické mezinárodních vztahů věnoval ve svém vystoupení menší prostor, nastínil zde Aronovu osobnost ve světle jejího přínosu francouzské filosofii a politické vědě.

Jen málokterý z moderních francouzských myslitelů je u nás v posledních letech tak široce znám a tak hojně citován jako právě Raymond Aron (1905–1983). Poutavý je zejména Aronův otevřený styl, logická a nepředpojatá argumentace, v níž dokáže přistoupit na teze svého oponenta, aby je následně zpochybnil či zcela vyvrátil – nikoli však z pozice jiných dogmat či odlišné ideologie, ale spíše podle premis humanity a zdravého rozumu. Příčinou Aronovy obliby je také pochopitelná nechuť české veřejnosti k inspiraci díly na Západě nepoměrně vlivnější marxistické filosofie (ačkoli její význam v současné diskusi o otázkách globalizace a informačně-technologické společnosti opět vzrůstá).

Arona však nelze považovat jen za středního racionalistu, bez pochopení pro vznesené ideály, které bezpochyby vždy neodmyslitelně patřily k francouzské politické kultuře. On sám, právě proto, že z tohoto prostředí vyrůstá, zná kouzlo jejich svůdnosti, dokáže je jak politologicky a sociologicky analyzovat, tak rovněž pochopit a popsat to, co je na nich pro mnohé neodolatelné. Není to jen odpověď na věčné hledání jediného výkladu světa, onoho ideologickéhoustru, který lze přiložit na vlastní myšlení, ale rovněž svůdná vize nalezení nového mravního řádu, „ateistického evangelia“ komunistů. Těmi, kteří podobným Ideálům mnohdy nekriticky podléhají –

i přesto, že je v jejich intelektuální schopnosti odhalit jejich faleš – jsou podle Arona zvláště intelektuálové.

Vrcholem životního díla Raymonda Arona byla kniha *Opium intelektuálů* (1955), která vyšla poprvé česky v červnu v nakladatelství Mladá fronta za velkého zájmu tuzemských médií. Raymond Aron, „enfant terrible“ francouzských univerzitních kruhů padesátých a šedesátých let, se v ní zaměřil na analýzu – zvláště ve Francii té doby velmi vlivného – komunismu a neomarxismu. V první části knihy vyvrací tři věčná dogmata „sekularizovaného náboženství“ – komunismu, společná marxistům, leninistům, stalinistům i maoistům své doby a své země: „mýtus levice“, „mýtus Revoluce“ a „mýtus proletariátu“. Všechny zkoumá nejen na pozadí koherence jejich ideologického systému, dynamiky historického vývoje, a hlavně reality v socialistických zemích, ale rovněž – a zde přecházíme do druhé a třetí části knihy – jejich přitažlivosti pro intelektuály, kteří jejich prostřednictvím vedou „*boj, v němž slova zakrývají myšlenky*“ (s. 110).

Hlavní otázkou Aronovy knihy tak je, proč intelektuálové kouzlu těchto tří mýtů stále podléhají a proč odmítají připustit, že skutečnost, kterou se snaží hlasitě překřičet, by mohla být jiná, než jakou jim nabízí apogetika ideologie. Proletariát, strana, vykořisťování či komunismus jsou články zesvětštěné víry, a Revoluce má být všemocným nástrojem celkové přeměny společnosti. „*Pro intelektuála, který v politice hledá rozptýlení, otázku víry nebo téma úvah, je reforma nudná, zatímco revoluce poetická*“ (s. 55). Přitažlivost revoluce tak vlastně spočívá ve víře v Rozum a jeho schopnost nasměrovat chod lidských dějin „žádoucím“ směrem pokroku.

Kdo však ví, jak dosáhnout skutečného tohoto pokroku v praxi? Bude to skutečně lidská avantgarda, „poučená“ z dějin třídních bojů, neomylně vedoucí lidstvo k cíli nejvyššímu? Aron přesvědčivě zpochybňuje jeden ze základních axiomů marxisticko-leninské víry spojující dešifrovanou minulost s jí determinovanou budoucností: „*Co člověk hledá, by měl vědět filosof, nikoli historik. Co člověk už našel a co možná najde zítra, to by nám měl říkat historik, nikoli filosof*“ (s. 174).

Analýza mezinárodních vztahů je v samotném *Opium intelektuálů* jen okrajovým tématem. Aron se v kapitole „Smysl dějin“ věnuje úloze náhody a nutnosti v dějinách a formuluje svou teorii o pluralitě dimenzí v mezinárodní politice. Proti marxistickému historicko-materialistickému determinismu Aron staví myšlenku, že každý dějinný moment je třeba zároveň chápat v širokém, ve

všech rovinách nevyčerpatelném historicko-politickém kontextu a zároveň v jeho jedinečnosti. Při hodnocení každého okamžiku dějin je podle Arona třeba zohlednit trojí pluralitu: „*pluralitu civilizací, pluralitu režimů a pluralitu aktivit (umění, věda, náboženství)*“ (s. 173). Oponuje jednak Marxově teorii dějinné nutnosti, jednak pro historiky tak svůdnému postupu historické rekonstrukce, tedy metodě časově zpětného definování nutnosti v běhu historických událostí.

O myšlence evropské integrace, která byla v době vzniku knihy ještě v plenkách, hovoří Aron zdrženlivě. „*Hodláme...vytvořit jakýsi společný stát...naši představitelé si vytýčili velkolepý cíl: federaci šesti států* (s. 75)...*Proti federálnímu soustátí evropské šestky lze však uvést mnoho pádných námitek*“ (s. 238). Aron si uvědomoval roli garanta bezpečnosti, kterou musejí hrát v Evropě Spojené státy. Vystupoval proti projektu Evropského obranného společenství, „*jehož záměry byly lepší než jeho instituce*“ (s. 238), ale zároveň považoval „*sjednání národů západní Evropy proto, aby méně závisely na americké síle, za jeden z úkolů, před nímž Francie v druhé polovině 20. století stojí*“ (s. 331).

Pierre Hassner rozděluje Aronovo dílo do čtyř hlavních kategorií: studie o a) německé sociologii, b) průmyslové společnosti, c) mezinárodních vztazích, d) politických ideologiích. Český čtenář zná především práce z posledních dvou jmenovaných oborů. Dosud nejobsáhlejším, česky vydaným výbojem Aronovy politické publicistiky je *Historie XX. století* (Praha, Academia, 1999). Do čtvrté kategorie lze vedle *Opia intelektuálů* zařadit již v samizdatu vydanou *Demokracii a totalitarismus* (2. vydání, Brno, Atlantis, 1993) a *Esej o svobodách* (Bratislava, Archa, 1992). Stále inspirativní Aronovy eseje o moderní společnosti (např. *Dix-huit leçons sur la société industrielle*, Paris, Gallimard, 1963 či *Les Désillusions du progrès*, Paris, Calmann-Lévy, 1969) na své české vydání dosud čekají.

Opium intelektuálů zaujímá v rozsáhlém díle Raymonda Arona výsadní postavení. Jeho publikování bylo v Paříži poloviny padesátých let odvážným činem, který postavil proti autorovi silné levicové intelektuální kruhy, sdružující se kolem Jean-Paula Sartre, Simone de Beauvoire, Merleau-Pontyho a dalších „božstev“ pařížské Latinské čtvrti a intelektuálských kaváren v Saint-Germain-des-Prés. Petr Fleischmann ve svém doslovu (*Můj Aron*) připomíná památnou formuli, která krutě, ale otevřeně, postihuje intelektuální atmosféru doby – konfliktu racionality a emocí: „*Je lepší se mýlit se Sartrem než mít pravdu s Aronem*“ (s. 350).

Nenáviděnému „porozovatelí bez předsudků“ Raymondu Aronovi se dostalo zado-stučinění až na sklonku života. Francouzi, prozřevši z romantického snu, dali konečně Aronovi za pravdu. Jeho postřehy jsou však neméně zajímavé i pro českého čtenáře, o jehož životě rozhodovali po jedenačtyřicet let spíše než intelektuálové obratní dealeri opia.

Václav V. Nekvapil

Noví čínští přistěhovalci v Evropě

Případ čínské komunity v Maďarsku

New Chinese Migrants in Europe, The case of the Chinese community in Hungary, Pál Nyíri, Ashgate, England, 1999, 145 stran

Reformní proces v ČLR počínající období vlády Teng Siao-pchinga přivodil uvnitř i navenek řadu podstatných proměn. Vedle ekonomického rozmachu, vzrůstu mezinárodní autority ČLR či problémů s periferními oblastmi byl sám fenomén migrace obyvatel – vnitřní i mezinárodní – poněkud méně v centru pozornosti laické i odborné veřejnosti. Dílo předního evropského sinologa Pála Nyíriho patří k jedněm z nejlepších prací, které se zabývají mezinárodní migrací Číňanů, vznikem nových čínských komunit v Evropě a jejich vlivem na již existující čínskou diasporu. Hlavní pozornost díla se zaměřuje na formování čínské komunity v Maďarsku, která se v této zemi objevila v relativně krátké době a ve značném počtu (v r. 1993 odhadem 30 000 – 40 000 osob, str. 32) díky velmi vstřícné politice Budapešti, která od konce 80. let (až do roku 1991) umožňovala občanům ČLR bezvívazový vstup. Pro české čtenáře nejsou osudy čínské diaspory v této zemi ničím obskurním, jak by se na první pohled mohlo zdát, neboť v mnohém směru a v časovém předstihu naznačují okolnosti formování čínské minority i v České republice a v ostatních zemích bývalého komunistického bloku. Současně i charakterizují vývoj moderní čínské diaspory v celé Evropě a v mnohém směru i v globálním měřítku.

Čínská migrace je obecně motivovaná ekonomicky. Jejím charakteristickým rysem je nemožnost rozlišit legální způsoby od ilegálních. Číňané přicházeli do postkomunistických států střední a východní Evropy jako podnikatelé, kteří si v daných zemích zakládali restaurace nebo obchodní firmy, na základě kterých poté získávali povolení k pobytu a možnost vystavovat pozvání pro další občany ČLR z důvodu návštěvy příbuzných nebo poskytnutí zaměstnání ve svých podnicích. Vznikl tak mechanismus, který je znám pod pojmem „had“, v jehož čele stojí „hadí hlava“ (še-tchou) – šéf zprostředkovatelské organizace, která za úplatu v hotovosti nebo formou na dluh organizuje vystěhování z ČLR, transport do cílové země, ubytování, vyřízení dokladů a formalit, zprostředkování zaměstnání atd., tedy celý „package“ servis. Tento „zvací průmysl“ operuje samozřejmě kromě Maďarska, které bylo zpočátku pro takovéto praktiky vstupní branou do střední Evropy, mimo jiné také v prostoru České

republiky (Československa). K aktivitám „hada“ však patří i ilegální převaděčství do zemí Evropské unie, USA a Kanady. Podstatné pro tuto novodobou vlnu emigrace Číňanů do prostoru zcela odlišného kulturního prostředí je schopnost čínské komunity ekonomicky prosperovat. Využívala přitom zájmu trhu o levné spotřební zboží, ekonomické výhody nízkých pracovních nákladů ve své domovině, v případě postkomunistických zemí také laxních zákonů, benevolentní celní kontroly a příznivých dovozních sazeb. Čínské minority mají ve východní a střední Evropě relativně vysokou životní úroveň v porovnání s průměrem v hostitelských zemích, v životním stylu jsou moderní a značně mobilní. Na rozdíl od Číňanů starších generací, usazených v USA, Kanadě, zemích západní Evropy či jihovýchodní Asie, kteří ztraceli během vlády komunistů v Číně kontakt s mateřskou zemí, emigranti usídlení v zahraničí od 80. let se často i několikrát ročně vracejí do ČLR, udržují tam aktivní rodinné a profesionální kontakty a jezdí do mnoha zemí mimo stát, ve kterém mají zařízený trvalý pobyt. S přílivem současné generace Číňanů do zahraničí se mění postoj zahraničních Číňanů (chua-čchiao) jako celku k politickému režimu v ČLR. Jak ožívuje v ČLR v 90. letech nacionalismus, roste i pocit společné identity všech etnických Číňanů po celém světě. Pekingská vláda velmi aktivně oslovuje zahraniční komunity svých krajanů, navazuje s nimi ekonomické a kulturní konexe, které mají neocenitelnou hodnotu politického kapitálu. Z něj velmi aktivně těží zejména elita ČLR, která získává po celém světě tolik potřebné obchodní a investiční zázemí. Vzhledem k ideologické proměně, kdy učení marxismu-leninismu, Mao Ce-tunga a Teng Siao-pchinga bylo z velké části korigováno směrem k socialismu s čínskými specifiky, který je založen na autoritativním státu a na propagaci národního sebeuvědomění, jeví se idea nacionalismu jako ideální sjednocující program. Moderní Číňané žijící v zahraničí nemají obvykle hlubší zájem o politické a kulturní dění v hostitelských zemích, jejich znalosti místních prostředí jsou většinou minimální. Jejich prvotným cílem je rozvíjet své podnikatelské aktivity a budovat si své vlastní konexe (kuan-si) s místními lidmi a ostatními Číňany. Vztahy uvnitř vlastní čínské komunity však jsou založeny na konkurenci a na komerčním základě, pokud se nejedná o příslušníky téhož příbuzenského klanu. Maďarsko se stalo pro čínskou komunitu první hostitelskou zemí ve střed-

ní Evropě, neboť ještě před rokem 1989 přijalo jako jediná země ve střední Evropě čínské dělníky na práci (automobilka v Györu). Z této zanedbatelné menšiny (kromě gastarbeiterů také několik studentů a akademických pracovníků) se rychle vytvořila nejpočetnější a nejlépe organizovaná čínská komunita ve střední Evropě. Poté, co maďarské úřady v roce 1991 zpřísnily svou imigrační politiku vůči všem cizincům (tedy nikoliv jen Číňanům), část čínské menšiny se začala stěhovat do ostatních středoevropských zemí, včetně tehdejšího Československa. Číňané již trvaleji usazení v Maďarsku však zůstávají dále, vytvořili si řadu fungujících krajanových organizací s odlišným zájmovým i politickým zaměřením a vydávají také několik vlastních novinových titulů. Dominantní roli mezi takovými spolky a organizacemi má Asociace Číňanů v Maďarsku (Hungarian Chinese Association, HCA, Siung-ja-li chua-žen lien-chechuej), která byla v roce 1993 příznivě zaregistrována napřed v Pekingu (!) a poté teprve maďarskými úřady. Ačkoliv HCA má zhruba jen tisíc členů, získala velmi silné postavení mezi ostatními krajanovými organizacemi v Maďarsku, udržuje velmi aktivní styky se zastupitelským úřadem ČLR v Budapešti, má přehled o ekonomických aktivitách svých krajanů a může v nich uplatňovat svůj vliv. Úspěšně proniká i do celoevropských krajanových organizací, zejména do Evropské federace čínských organizací (European Federation of Chinese Organizations, EFCO, Ou-čou chua-čchiao chua-žen še-tchuan lien-chuan-chuej), kde HCA získala funkci místopředsedy. Vedení HCA udržuje politické styky na nejvyšších úrovních jak v Maďarsku, tak i ve své domovině, o čemž svědčí i její aktivní účast u příležitosti oficiální státní návštěvy delegace ČLR v Maďarsku v čele s prezidentem Ťiang Ce-minem v roce 1995.

Pál Nyíri poukazuje na patrný trend, podle kterého od 80. let dochází vlivem nové (často ilegální) vlny migrace k nárůstu významu čínských organizací, napojených ekonomicky a politicky na pekingskou vládu. Jejich prostřednictvím pak oficiální místa ČLR získávají kontrolu nad komunitami zahraničních Číňanů, které jsou jinak bohatě strukturované a pluralitní. Jak současně ustupuje pocit identity, spojený s místem původu a reprezentovaný domovskými sdruženími (tchung-siang-huej) podle společného rodiště v provinciích, velkých městech, okresech atd., tak se přirozeným těžištěm identity transnacionálních čínských komunit stává Peking (str. 68). Na konkrétním případě Maďarska autor poukazuje na rostoucí zájem některých čínských organizací, jakou je zejména hegemonistická HCM, zastávat stále vlivnější pozici ve spolupráci s místními úřady. Svědčí o tom například pokusy o registraci pasů čínských občanů v Maďarsku prostřednictvím čínské agentury „Velká zed“, zřízení HCA údajně na ochranu čínských obchodníků a patrně též motivované snahou poskytovat údaje Pekingu (str.107), nebo žádost povolovat zástupce policie z ČLR, aby se (v rozporu s tradičními zvyklostmi

čínské diasporu) zúčastnili vyšetřování některých kriminálních kauz uvnitř čínské komunity (str. 105–106). Existence čínských minorit v evropských zemích zcela jistě ne-

představuje politickou, ekonomickou ani bezpečnostní hrozbu, avšak i tak je jedna okolnost velmi příznačná. Když maďarské úřady zvažovaly udělit čínské komunitě ofi-

ciální status menšiny, mnoho Číňanů na tuto nabídku reagovalo slovy: „Číňané nemohou být nikde menšinou!“ (str. 87).

Rudolf Fürst

Tragikomické rozdělení světa

Werner Kilian, Die Hallstein-Doktrin. Der diplomatische Krieg zwischen der BRD und der DDR 1955–1973. Duncker & Humblot, Berlin, 2001; 404 strany s rejstříkem, seznamem literatury a přehledem důležitých dat, ISBN 1438-2326.

Recenze se týká knihy, která se zabývá politickou historií uzavřené periody. Přesto však kniha není suchopárná. Právě naopak. A má ještě jednu dimenzi, o které autor, německý diplomat Werner Kilian, ani nepřemýšlel. Český (ale jistě i polský a maďarský) recenzent totiž nutně začne srovnávat. Číst a psát o téměř dvacetiletém konfliktu mezi západem a východem Německa, to znamená uvědomovat si od stránky ke stránce nedostatečný stav historické reflexe poválečné československé diplomacie.

Jistě není třeba připomínat vznik studené války, postupnou integraci západního, ze tří okupačních zón vzniklého Německa do západních struktur a utvrzování totalitního režimu ve východním Německu. Rozporuplná je počáteční historie obou nových států: Sjednocení, ano či ne? A za jakých podmínek? Vyhraje sjednocením jedna či druhá představa? Je myslitelná neutralita? Rozštěpení Evropy učinilo z těchto otázek během několika let otázky vysoce teoretické. Západní Německo začalo budovat svou vlastní strukturu diplomatických zastoupení. Dveře do světa se otevřely počátkem smíření s Izraelem a návštěvou kancléře Adenauera v Moskvě v roce 1955. Co však sousední Německá demokratická republika?

Ministerstvo zahraničí v Bonnu shrnulo své představy o tom, jak by měl vypadat svět z perspektivy těch, kteří zapojili svou zemi do struktur svobodného světa, a přesto stále usilovalo o sjednocení Německa na základě svobody a demokracie. Tehdy, v roce 1955, to ovšem bylo něco sotva představitelného. Profesor Wilhelm Greve, vedoucí oddělení ministerstva zahraničí, zkonstruoval strukturu složitě doktríny, kterou převzal státní tajemník profesor Walter Hallstein. Jeho jméno se praktickým užíváním stalo i pojmem pro politické úsilí dalších téměř dvaceti let. Hallsteinova doktrína byla taktovkou diplomatického koncertu německé zahraniční politiky, taktovkou v rukou kancléřů Adenauera a Erharda, ministrů zahraničí von Brentana a Schrödera. Tvrdým a poněkud zlostným prosazováním této doktríny se proslavil i státní tajemník Carstens, později satiriky

a kabaretisty milovaný spolkový prezident.

Podstatou doktríny byla představa, že země, které udržují diplomatické styky se Spolkovou republikou, nemohou mít stejné styky se státem, který žije v nesvobodě a ve kterém miliony Němců nemohou volně rozhodovat o svém osudu. Věc má samozřejmě i druhou stranu – praktické soužití v Evropě a dnešní znalost dalšího vývoje, který zlomil existenci totalitních režimů navazováním a ne odmítáním kontaktů a diplomatických propojení. Praktikabilita Hallsteinovy doktríny skončila po teoretických začátcích Egona Bahra (1963 – Wandel durch Annäherung/změna přiblížením) v praxi Brandtovy a Scheelovy „Ostpolitik“ 1969–1973.

Autor Werner Kilian prostudoval celou řadu pramenů, které v Německu pocházely z původně západních a východních archivů a dnes jsou samozřejmě jednotně přístupné v archivu ministerstva zahraničí. Používá i dost důkladný výběr mimoněmeckých údajů. Příklady jednotlivých bilaterálních (či vlastně trilaterálních a mocnostmi komentovaných) problémů tak vyniknou obzvláště plasticky. Řada detailů z Blízkého východu, fakta o Kubě, Srí Lance, Ghaně, Finsku či Kypru vhodně doplňuje známou historii poválečného vývoje v Evropě, rozpadu koloniálních říší a hospodářského vývoje na východě i západě Německa. Ve všech těchto oblastech sehrály jak uplatňování Hallsteinovy doktríny v zahraniční politice západního Německa, tak zoufalá snaha NDR dostat se do rovnoprávné pozice svou roli.

Hlavní předností knihy je vedle jejího podrobného poznámkového aparátu její čtivost a autorova hravá snaha o vypracování absurdních důsledků dogmatického uplatňování neměnných představ na západě i na východě. Kilian samozřejmě nepostuluje západo-východní symetrii – pro komunistický blok nechová žádná zvláštní sympatie. Ale jako dlouholetý ředitel Diplomatické akademie posuzuje profesionalitu diplomatických aktivit a analyzuje i čistou schopnost diplomatů dosáhnout vyčleněných cílů. Popisované absurdity dnes vzbuzují úsměv, i když v dané době lidské osudy v Evropě mívaly i tragickou dimenzi.

Už jsme skoro zapomněli, že „vedoucí místa NDR pokrýval celý globus telegramy, zdrcivými a osobními poselstvími excelence excelenci. A vše, co vyvolalo odezvu, bylo předáno s pocitem uspokojení tisku, aby vůně dále provanula východoberlínské úřadov-

ny“ (str. 190). Přesto NDR nebyla příliš úspěšná. Objem její rozvojové pomoci zemím třetího světa dosahoval jen 5 procent odpovídajícího rozpočtu západního Německa – nebylo tedy pro se s touto zemí příliš kamarádit, když západní Němci mohli hrozit citelnými rozpočtovými škrty. A dodávky z NDR trpěly i typickým socialistickým šlendriánstvím – nedochvilností a zmetkovitostí.

Ale i Spolková republika Německo byla schopna zabývat se malichernostmi – když například chtěla stáhnout v Tanganice peněžitý dar jistému projektu jen proto, že východoněmecký generální konzulát věnoval na zahajovací večírek projektu 200 parků. Během takovýchto „afér“ se bonnská zahraniční politika pramálo zabývala připomínkami západních spojenců, kteří si dělali starosti, že bez dostatečné vstřícnosti Západu v rozvojových zemích nabude vrchu vliv komunistických partnerů. Bonnští diplomaté však neochvějně sledovali používání „odštěpenecké vlajky“ (Spalterflagge – pejorativní označení pro vlajku NDR, která existovala od roku 1959) při mezinárodních konferencích a sportovních utkáních a jiné formální detaily. Na globální hlediska jim pak příliš času nezbylo.

Werner Kilian diferencovaně hodnotí motivaci uplatňování Hallsteinovy doktríny, její úspěchy i neúspěchy a dotahuje pohled na zkoumanou periodu i komentářem ke sjednocení Německa a dnešním pohledem na věc. Čtenář se například dozví, že z východoněmecké diplomacie bylo do služeb sjednoceného Německa převzato deset osob. A nechybějí ani poukazy na podíl STASI a její špionážní hvězdy Markuse Wolfa na východoněmecké diplomacii. Kniha je tak výzvou k dalším příspěvkům k politické historii poválečného Německa a Evropy.

A co si pomyslí český čtenář na konci knihy, když srovnává své vědomosti o československé diplomacii této doby? Inu, Werner Kilian měl pro svou archivní práci ideální podmínky. Je až s podivem, kolik z toho, co by na základě zpřístupněných informací mohlo i u nás vzbuzovat náš shovívavý úsměv, dodnes platí za státní tajemství. Usmívat se kupříkladu můžeme jen u paměti Dušana Spáčila (My z Černína, Periskop, Praha, 1995), které naše československé tragikomické osvětlení naivně memoárovým způsobem. Kilian srovnává ve svých citacích nesrovnatelně větší objem memoárové literatury a má téměř vždy k dispozici korespondující archivní údaje. Náš domácí úsměv ovšem stejný jako při pohledu do Německa občas zamrzne, když si člověk i při nedostatku přesné faktografie uvědomí, že ono utajování zakrývá aktivity, které měly nejen protagonisty, nýbrž i oběti. Kilianova kniha svého čtenáře přesvědčí, že je lepší vědět, než se jen odůvodněně domnívat.

Jaroslav Šonka

Srovnávací pohled na soudní kontrolu ústavnosti

Josef Blahoš: Soudní kontrola ústavnosti – srovnávací pohled. Vydalo nakladatelství ASPI Publishing. Praha 2001, 1. vyd., 492 stran.

Pojem soudní kontroly označuje skutečnost, že v daném státě nemůže být přijat žádný individuálně nebo obecně závazný právní akt, který by nepodléhal soudnímu přezkoumání z hlediska jeho souladu s ústavou a zákony nebo z hlediska jeho souladu s ústavními zvyklostmi, základními principy a obvyčejnými zákony (pokud v daném státě neexistuje hierarchický rozdíl v právní síle mezi zákony ústavními a zákony). Pojem soudní kontroly ústavnosti pak zahrnuje kontrolu souladu všech individuálně závazných a obecně závazných právních aktů včetně zákonů z hlediska jejich souladu s ústavou, resp. ústavními zákony. Je inherentně spjat s pojmem demokratického státu založeného na základních principech demokratické ústavnosti – nejen v ústavách slov-

ně vyhlášených, ale plně ústavně funkčních – jako jsou principy suverenity lidu, právního státu, omezené vlády, dělby moci, konsenzu či vzájemných brzd a vyvážení (nezbytný pro pluralitní demokracii). Summa summarum: soudní kontrola ústavnosti – ústavní soudnictví je institut, bez něhož je demokracie nemyslitelná.

V naší současné právní literatuře zcela chybí (není však příliš rozvinut ani v odborném písemnictví světovém) komparativní výzkum soudní kontroly ústavnosti, který by se zabýval všemi jejími modely a značným počtem států, v nichž soudní kontrola ústavnosti existuje. Tento dlouhodobý nedostatek odstraňuje nová, obsáhlá publikace doc. JUDr. Josefa Blahoše.

Autor knihy se úspěšně snaží splnit tři základní úkoly:

1. Napsat vědeckou monografii, přinášející kromě analýzy a srovnání modelů soudní kontroly ústavnosti i komparaci institucionálního řešení a funkce soudní kontroly

ústavnosti v jednotlivých státech, a to ve velmi širokém záběru – Spojené státy americké, Velká Británie, Německo, Francie, Itálie, Švýcarsko, Rakousko, Řecko, Portugalsko, Švédsko, Norsko, Finsko, státy Latinské Ameriky, ale také Indie, Japonsko a státy bývalého Britského společenství národů;

2. Vytvořit fundovanou učebnici pro tuto oblast srovnávacího práva, která se dnes dostává do centra pozornosti vysokoškolského studia;

3. Přinést náměty pro zdokonalení úpravy ústavního soudnictví České republiky.

Těžiště díla spočívá v mateřské zemi soudní kontroly ústavnosti – USA (kde se již dvě stě let rozvíjejí určité vzory) a dále v komparativní analýze modelu specializovaného a koncentrovaného ústavního soudnictví v rozvinutých demokratických státech – Německu, Francii, Itálii a Rakousku, neboť do tohoto modelu náleží též ústavní soudnictví České republiky, jímž se však text zabývá pouze ze srovnávacího pohledu.

Publikace je určena nejen studentům práv, soudcům, pracovníkům státních zastupitelství a vědcům z oblasti srovnávacího práva, ale bude rovněž zajímavá pro novináře a publicisty, politiky a veřejné činitele, pracovníky odborného státního aparátu, diplomatických služeb i zahraniční zpravodaje, kteří zde najdou cenná poučení o ústavním soudnictví, jež ve všech vyspělých demokratických státech dnes hraje stále významnější roli.

Bohumil Tesařík

VÝBĚR Z NOVINEK KNIHOVNY ÚMV

327 48 215/1
AKTEN
Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1968; Band 1, 1. Januar bis 30. Juni / Wissenschaftlichen Leiter Rainer A. Blasius; Bearbeiter Mechthild Lindemann und Mathias Peter. – 1. Aufl. – München: Oldenbourg, 1999. – 158, 814 s. ISBN 3-486-56411-0

327 D 47 079/27
COHERENCE
Coherence for European Security Policy: Debates, Cases, Assessments / Edited by Antonio Missiroli. – 1st ed. – Paris: Institute for Security Studies, 2001. – 3, 90 s.: tab. – (Occasional Papers; No. 27) ISSN 1608-5000

327 I 48 197
CONCISE
The Concise Encyclopedia of Ethnicity in Politics and the Media / Edited by Ruth Chadwick. – 1st ed. – San Diego: Acade-

mic Press, 2001. – 19, 335 s. ISBN 0-12-166255-1

327 48 207/1/1
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 1: Politik; Band 1. – 1. Aufl. – München: Saur, 1987. – 40, 523 s.: fot., tab. ISBN 3-598-21941-5

327 48 207/1/2
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitel deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 1: Politik; Band 2. – 1. Aufl. – München: Saur, 1987. – 12, 527–1058 s. ISBN 3-598-21942-3

327 48 207/1/3
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Doku-

mentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik/Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 3: Politik; Band 1. – 1. Aufl. – München: Saur, 1987. – 12, 1061–1699 s. ISBN 3-598-21943-1

327 48 207/2/4
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 2: Wirtschaft/Landwirtschaft; Band 4. – 1. Aufl. – München: Saur, 1989. – 37, 451 s.: tab. ISBN 3-598-21944-X

327 48 207/2/5
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 2: Wirtschaft/Landwirtschaft; Band 5. – 1.

Aufl. – München: Saur, 1989. – 17, 1010 s.: tab.
ISBN 3-598-21945-8

327 48 207/3/6
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 3: Kultur; Band 6. – 1. Aufl. – München: Saur, 1987. – 23, 433 s.
ISBN 3-598-21946-6

327 48 207/3/7
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik. Teil 3: Kultur; Band 7 / Herausgegeben von Rolf Vogel. – 1. Aufl. – München: Saur, 1990. – 9, 432 s.: fot.
ISBN 3-598-21947-4

327 48 207/3/8
DEUTSCH-ISRAELISCHE
Der deutsch-israelische Dialog: Dokumentation eines erregenden Kapitels deutscher Aussenpolitik / Herausgegeben von Rolf Vogel. Teil 3: Kultur; Band 8. – 1. Aufl. – München: Saur, 1990. – 10, 392 s.
ISBN 3-598-2198-2

327 48 189
DIZARD, Wilson
Digital Diplomacy: U.S. Foreign Policy in the Information Age / Wilson Dizard. – 1st ed. – Westport: Praeger, 2001. – 10, 215 s.
ISBN 0-275-97228-3327

355 48 185
DUKE, Simon
The Elusive Quest for European Security:

From EDC to CFSP / Simon Duke. – 1st ed. – Basingstoke: Palgrave, 2000. – 17, 406 s. – (St Antony's Series)
ISBN 0-312-22402-8

327 48 203
DULEBA, Alexander
Ukrajina a Slovensko: Geopolitické charakteristiky vývinu a medzinárodné postavenie Ukrajiny. Implikácie pre Slovensko / Alexander Duleba. – 1.vyd. – Bratislava: Veda, 2000. – 402 s.: tab.
ISBN 80-224-0656-2

327 48 187
EUROPE
Europe in the New Century. Visions of an Emerging Superpower; Edited by Robert J. Guttman. – 1st ed. – Boulder: Rienner, 2000. – 12, 268 s.
ISBN 1-55587-852-0

355 48 192/1 PK
HISTORY
A History of NATO – The First Fifty Years; Vol. 1 / Edited by Gustav Schmidt. – 1st ed. – Basingstoke: Palgrave, 2001. – 32, 435 s.
ISBN 0-333-96277-2

355 48 192/2 PK
HISTORY
A History of NATO - The First Fifty Year; Vol. 2 / Edited by Gustav Schmidt. – 1st ed. – Basingstoke: Palgrave, 2001. – 13, 493 s.
ISBN 0-333-96277-6

355 48 192/3 PK
HISTORY
A History of NATO - The First Fifty Years; Vol. 3 / Edited by Gustav Schmidt. – 1st ed. – Basingstoke: Palgrave, 2001. – 13,

485 s.
ISBN 0-333-96277-4

327 48 222
LAUGHLAND, John
Znečištěný pramen: Nedemokratické počátky evropské ideje / John Laughland. – 1. vyd. – Praha: Prostor, 2001. – 341 s.: mp.
ISBN 80-7260-049-4

327 48 186
MANAGING
Managing Armed Conflicts in the 21st Century / Edited by Adekeye Adebajo and Chandra Lekha Sriram. – 1st ed. – London: Cass, 2001. – 19, 221 s.
ISBN 0-7146-8136-9

327 48 179
PAYÁ, José Ignacio Torreblanca
The European Community and Central Eastern Europe (1989-1993): Foreign Policy and Decision-Making / José Ignacio Torreblanca Payá. – 1st ed. – Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones, 1997. – 14, 672 s.: tab.

32 48 224 PK
POLITOLOGICKÝ
Politologický slovník / Autoři textu: Karolína Adamová, Ladislav Křížkovský, Jiří Šouša, Jitka Šoušová. – 1. vyd. – Praha: Beck, 2001. – 284 s.
ISBN 80-7179-469-4

32 48 226 PK
ŘÍCHOVÁ, Blanka
Přehled moderních politologických teorií / Blanka Říchová. – 1. vyd. – Praha: Portál, 2000. – 303 s.
ISBN 80-7178-461-3

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Peter Geschiere; profesor africké antropologie na University of Lieden a University of Amsterdam. Poslední publikace: „The Modernity of Witchcraft – Politics and the Occult in Postcolonial Africa“ (University of Virginia Press, 1997) a společně s Birgit Meyer „Globalization and Identity – Dialectics of Flow and Closure“ (Blackwell, 2000). (str. 22)

Tomáš Strnad, nar. 1972; studoval na FF UK (arabština – dějiny a kultura Blízkého východu); roční výměnná stáž na Ludwig-Maxmilians-Universität v Mnichově, studium perského jazyka a íránistiky; v současné době doktorské studium. (str. 12)

František Šístek, nar. 1977; vystudoval mezinárodní teritoriální studia na FSV UK v Praze a historii na Středoevropské univerzitě v Bu-

dapešti. Působí jako specialista na Černou Horu a Srbsko pro společnost Europe Analyse v Paříži. (str. 33)

Robert Škopec, nar. 1949; je absolvent Univerzity Komenského v Bratislavě, kombinace politologie – sociologie, kde nejdříve pracoval jako odborný asistent. Od ledna 1993 pracuje na Ministerstvu zahraničních věcí SR v Bratislavě. V roce 1994 absolvoval studijní stáž na MZV Indie. V období 1996 – 1999 pracoval jako diplomat na velvyslanectví SR v Budapešti. Po návratu pracuje v ústředí MZV SR. Publikoval celou řadu článků a analýz kromě SR také v České republice a Maďarsku. (str. 27)

Jaroslav Šonka, nar. 1948; od r. 1969 v exilu v Německu; studium biologie a filosofie v Praze a Hamburku. Od r. 1970 působil na univerzitách v Hamburku a Ulmu a na Německém ústavu pro výzkum rakoviny. Od r. 1989 se zabývá mezinárodními vztahy jako organizátor

a autor (posttotalitní transformace, transformace vědy a výzkumu, posttotalitní rozvoj mediální scény, česko-německé vztahy, evropská bezpečnostní politika, konflikt v bývalé Jugoslávii). Od r. 1990 novinářská činnost pro česká, německá a mezinárodní média (dnes hlavně BBC). (str. 38)

Václav V. Nekvapil, nar. 1981; student politologie FF UK. (str. 36)

JUDr. Eva Tošovská, CSc., nar. 1942; vystudovala Právnickou fakultu UK v Praze, v posledním desetiletí se věnuje ekonomickým aspektům ochrany životního prostředí, zejména nástrojům ekologické politiky, makroekonomickým souvislostem ochrany životního prostředí a mimotřížním oceňovacím technikám. Pracovala v Ekonomickém ústavu ČSAV, nyní působí v Národohospodářském ústavu Akademie věd ČR. (str. 30)